

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

Məmmədov Altun Ələkbər oğlu

**“Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətində geoiqtisadi amillər”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 “Dünya iqtisadiyyatı”

**İxtisaslaşma: “Beynəlxalq maliyyə və valyuta-kredit
münasibətləri”**

Elmi rəhbər:

dos. M.R.Cəmilov

Magistr proqramının rəhbəri:

dos. M.R.Cəmilov

Kafedra müdiri:

prof.Ş.H.Hacıyev

BAKI - 2015

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3-5
FƏSİL 1. XARİCİ İQTİSADI SİYASƏTİN GEOİQTİSADI ASPEKTLƏRİNİN NƏZƏRİ-KONSEPTUAL ƏSASLARI.....	6-33
1.1. Xarici iqtisadi siyasətin mahiyyəti, nəzəri əsasları və onu formalaşdıran geoiqtisadi amillər	6-11
1.2. Qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqları.....	12-22
1.3. Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyi və xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətləri.....	22-33
FƏSİL 2. AZƏRBAYCANIN XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN GEOİQTİSADI KONTEKSTDƏ TƏHLİLİ.....	34-57
2.1. Azərbaycanın geoiqtisadi əlaqələri sistemində xarici ticarətin kompleks tədqiqi.....	34-46
2.2. Geoiqtisadi maraqların reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığı.....	47-57
FƏSİL 3. AZƏRBAYCANIN İNTEQRASIYA SİYASƏTİ VƏ ONUN PERSPEKTİVLƏRİNİN GEOİQTİSADI ƏSASLANDIRILMASI.....	58-87
3.1. Azərbaycanın çoxvektorlu inteqrasiya siyasətinin geoiqtisadi effektivliyi	58-67
3.2. Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlığı prioritet geoiqtisadi vektor kimi: nəticələr və perspektivlər.....	68-80
3.3. Mərkəzi Avrasiya məkanında yeni inteqrasiya təşəbbüsü Azərbaycanın geoiqtisadi maraqları kontekstində.....	80-88
Nəticə və təkliflər.....	88-92
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı.....	93-94
Резюме/Resume.....	95

Giriş

Müasir dünya iqtisadiyyatında köhnəlmiş geosiyasət modeli öz mövqələrini tədricən itirərək yerini beynəlxalq münasibətlərin yeni konseptual modelinə - geoiqtisadiyyata təhvil verməkdədir. Yeni texnologiyalar, yeni çağırışlar və yeni imkanlar əsri hesab edilən XXI əsrdə çoxlu sayda ölkələr artıq dünya məkanında öz mövqələrini, bu və ya digər inteqrasiya qruplaşmalarında iştiraklarını resursların, gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsü, rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi kontekstində nəzərdən keçirirlər. Dünyanın geoiqtisadi strukturunun dərk edilməsinin əsasında yeni elm – geoiqtisadiyyat yaranmışdır. Geoiqtisadiyyat – hərbi güc tətbiq etmədən dünya iqtisadiyyatında əlverişli regional mövqələr (xammal və satışbazarları, nəqliyyat dəhlizləri) əldə etmək uğrunda geoiqtisadi müharibə və mübarizə haqqında elmdir.

Beləliklə, əgər ölkənin iqtisadi potensialı və ya onun müəyyən hissəsi coğrafi problemlərlə bağlıdırsa, onda geoiqtisadiyyat formalaşır. Geoiqtisadiyyat ölkənin iqtisadi gücü və onun coğrafi mövqeyi arasında qarşılıqlı əlaqəni tədqiq edən kompleks elm sferasıdır. Bununla yanaşı, o mikro və makro səviyyələrdə davamlı inkişafı təmin etmək üçün təbii və insan resurslarından effektiv istifadə üsullarını öyrənir.

Fikrimizcə, bu yanaşma, faktiki olaraq, müstəqil Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyası və siyasətində də daha parlaq nəzərə çarpır və effektiv surətdə tətbiq edilir. Milli maraqların yüksək səviyyədə təmin olunduğu effektiv geoiqtisadi strategiya sayəsində Azərbaycan regional liderə, mühüm regional investora çevrilmiş, ölkəmizin geoiqtisadi əlaqələrinin dərəcəsi artmışdır. Çoxvektorlu regional iqtisadi inteqrasiya siyasəti nəticəsində geoiqtisadi əlaqələrimizin coğrafiyasının şaxələnməsi, müvafiq olaraq geoiqtisadi nüfuzumuzun arsenalını gücləndirir. Bu nöqtəyi-nəzərdən xarici iqtisadi siyasətin formalaşdırılmasında geoiqtisadi amillərin araşdırılması aktual tədqiqat vəzifələrindəndir.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti təşkil edir. Tədqiqatın predmeti kimi isə Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin formalaşmasında geoiqtisadi amillərinin rolunun öyrənilməsi çıxış edir.

Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətində geoiqtisadi amillərin rolunun öyrənilməsi və bu kontekstdə xarici iqtisadi siyasətin perspektivlərinin araşdırılmasından ibarətdir. Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün tədqiqat işi qarşısında aşağıdakı konkret vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Xarici iqtisadi siyasətin mahiyyəti, nəzəri əsasları və onu formalaşdıran geoiqtisadi amilləri tədqiq etmək;
- Qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqlarının təhlil edilməsi;
- Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyinin və bundan irəli gələrək xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərinin tədqiq edilməsi;
- Azərbaycanın geoiqtisadi əlaqələri sistemində xarici ticarətin kompleks təhlil edilməsi;
- Geoiqtisadi maraqların reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığının təhlil edilməsi;
- Prioritet geoiqtisadi vektor kimi Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlığın inkişaf perspektivlərinin araşdırılması;
- Azərbaycanın çoxvektorlu inteqrasiya siyasətinin geoiqtisadi effektivliyi və perspektivlərinin tədqiq edilməsi.

Dissertasiya işində Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin geoiqtisadi parametrləri sistemli şəkildə təhlil edilmiş və geoiqtisadi amillər kontekstində bu siyasətin perspektivləri araşdırılmışdır.

Mövzu ilə əlaqədar yerli və xarici tədqiqatçıların məqalələrindən, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabat materiallarından geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin nəticələrindən Azərbaycanın geoiqtisadi siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və xülasədən ibarətdir.

Birinci fəsildə xarici iqtisadi siyasətin geoiqtisadi aspektləri, qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqları, Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyi və xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətləri tədqiq edilmişdir.

İkinci fəsildə Azərbaycanın geoiqtisadi əlaqələri sistemində xarici ticarəti, həyata keçirilən transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığı kompleks təhlil edilmişdir.

Üçüncü fəsildə Azərbaycanın çoxvektorlu inteqrasiya siyasətinin geoiqtisadi effektivliyi, prioritet geoiqtisadi vektor kimi Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlığın inkişaf perspektivləri, Mərkəzi Avrasiya məkanında yeni inteqrasiya təşəbbüsü Azərbaycanın geoiqtisadi maraqları kontekstində araşdırılmışdır.

FƏSİL 1.

XARİCİ İQTİSADI SIYASƏTİN GEOİQTİSADI ASPEKTLƏRİNİN NƏZƏRİ- KONSEPTUAL ƏSASLARI

1.1. Xarici iqtisadi siyasətin mahiyyəti, nəzəri əsasları və onu formalaşdıran geoiqtisadi amillər

Müasir dövrdə dünya arenasında iqtisadi qüvvələrin bu və ya digər balansı təkcə obyektiv şəraitlə deyil, həm də məqsədyönlü xarici iqtisadi siyasətlə xarakterizə olunur. Bu planda xarici iqtisadi siyasət- dünya bazarında ölkə iqtisadiyyatının müəyyən imtiyazların əldə edilməsinə və daxili bazarın xarici malların rəqabətindən müdafiəsinə yönəlmiş tədbirlər sistemidir. Bu, dövlətin xarici, daxili və iqtisadi siyasətinin mühüm həlqəsidir. Xarici iqtisadi siyasətin məzmunu ölkənin ictimai quruluşunun təbiəti, milli iqtisadiyyatın müvafiq vəzifələri, eləcə də xarici amillərin yekunu ilə şərtlənir. Dünya təsərrüfat əlaqələrində tendensiya modifikasiyasının növbəti şəbəkəsini müəyyənləşdirir: milli iqtisadiyyat beynəlmilləşmiş istehsal həllqələrinin tərkib hissəsinə çevrilərək və şəbəkənin məcmu elementlərinə təsir göstərərək cəlb olunur.

Iqtisadiyyatın beynəlmilləşməsi dünyanın siyasi xəritəsini prinsipdə dəyişir, fərdi milli maraqlarla yeni iqtisadi sərhədləri, strateji məqsədli sahələr və inteqrasiya hadisələrinin sxemini yaradır. Sözsüz, belə bölgü mürəkkəb piramidaya səbəb olur ki, bu bölgüdə dünya təsərrüfatının informasiya və maliyyə kredit strukturları xüsusən seçilir. Belə arenada xarici dünya ilə qarşılıqlı fəaliyyətin üsul və qaydaları, normalarının böyük arsenalı, bu ehtiyatların hərbi, bəzən də diplomatik metodların iştirakı olmadan ustalıqla tətbiqi fəaliyyət göstərir.

Dünyanın geoiqtisadi strukturunun dərk edilməsinin əsasında yeni elm – geoiqtisadiyyat yaranmışdır. Geoiqtisadiyyat – hərbi güc tətbiq etmədən dünya iqtisadiyyatında əlverişli regional mövqelər (xammal və satışbazarları, nəqliyyat dəhlizləri) əldə etmək uğrunda geoiqtisadi müharibə və mübarizə haqqında elmdir.

Beləliklə, əgər ölkənin iqtisadi potensialı və ya onun müəyyən hissəsi coğrafi problemlərlə bağlıdırsa, onda geoiqtisadiyyat formalaşır. Geoiqtisadiyyat ölkənin iqtisadi gücü və onun coğrafi mövqeyi arasında qarşılıqlı əlaqəni tədqiq edən kompleks elm sferasıdır. Bununla yanaşı, o mikro və makro səviyyələrdə davamlı inkişafı təmin etmək üçün təbii və insan resurslarından effektiv istifadə üsullarını öyrənir.

Geoiqtisadiyyat termininin ensiklopedik tərcüməsini bugünkü dünyanın mənzərəsi barədə düzgün təsəvvür yaratmaq baxımından məqbul hesab etmək olar. Geoiqtisadiyyat dedikdə: dövlətlərin, yaxud blok dövlətlərin iqtisadi vəziyyətinin ərazi-məkan xüsusiyyətlərinin lokal, regional, kontinental və qlobal beynəlxalq iqtisadi problemlərə təsirinin konkret-tarixi formalarını və yerini səciyyələndirmək kimi başa düşülməlidir.

Qərbin iqtisadi və siyasi fikrində də geoiqtisadiyyat termini bəzən onunun adekvat məzmunu baxımından düzgün araşdırılmamışdır. Məsələn, məşhur ingilis coğrafiyaşünası X.Makkinder hələ yarım əsr bundan əvvəl hesab edirdi ki, geoiqtisadiyyat iqtisadi coğrafiyanın, insanın və tətbiqi elmlərin kombinasiya olunmuş şəkildə öyrənilməsi kimi başa düşülməlidir. Geoiqtisadiyyat termininin şərhində hissələnən natamamlıq, görünür bununla əlaqədardır ki, bu elm sahəsini öyrənərkən Qərb alimləri onun xüsusi metodoloji əsaslarının yaradılmasına o qədər də diqqət verməmiş, sadəcə dünyada iqtisadi və siyasi quvvələr nisbətini müəyyənləşdirərkən hazır biliklərin və metodların tətbiqi ilə kifayətlənmişlər. Görünür, məsələ həm də bundadır ki, tətbiqi sahə olduğundan geoiqtisadiyyat insanın iqtisadi-siyasi fəaliyyəti ilə bağlı bütün sahələrə, iqtisadiyyata, hüquqa, sosiologiyaya, xüsusilə də konfliktologiyaya mühüm təsir göstərə bilər.

Regionlar və mənafeələr uğrunda aparılan iqtisadi rəqabət və siyasi mübarizə geoiqtisadiyyatdan başlayır, yeni regionlaşma adlandırdığımız fenomen bu müstəvidən formalaşır. Dünyanın iqtisadi sahəsində quvvələr nisbətini təhlil edərkən, bir qayda olaraq, iqtisadi güc mərkəzləri, yaxud beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin

obyektləri arasında nisbətlər nəzərə alınır. Həmin iqtisadi güc mərkəzləri ərazilərlə müəyyən edildiyindən və onlar arasındakı münasibətlər digər məkan münasibətləri ilə şərtləndiyindən, əlbəttə ki, bu halda coğrafi amil mühüm rol oynayır. X.Makkinderin və digər alimlərin hazırladıqları geoiqtisadi konsepsiya hazırda da dünya okeanından istifadə, kosmosun mənimsənilməsi, demoqrafik dəyişikliklər və s. kimi problemlərin tədqiqinə böyük təsir göstərir. Müasir dünya inkişafı göstərir ki, geoiqtisadi konsepsiyanın hazırlanmasına təkcə coğrafi biliklər kifayət etmir, burada milli qüdrəti müəyyənləşdirən iqtisadi, hərbi-siyasi, sosiologiya kimi müasir elmi biliklərdən istifadə etmək son dərəcə vacibdir.

Geoiqtisadiyyat nisbətən gənc elmdir. Birinci dəfə bu anlayışı İsveç siyasətşünası R.Qeller Almaniyanın dünyanı bölüşdürmək və “həyat məkanı” əldə etmək naminə digər dövlətlərə qarşı apardığı muharibə ilə əlaqədar irəli sürmüşdür. “Həyat məkanı” anlayışını digər məşhur coğrafiyaşünas alim F. Rantsel elmə daxil etmişdir. Hər hansı bir dövlətin dünya iqtisadiyyatında tutduğu mövqe onun beynəlxalq əmək bölgəsində (*BƏB*) iştirakı, dünyada obyektiv mövcud olan təbii-iqtisadi amillər əsasında yaranır. Bu, həmin dövlətin dünyada geoiqtisadi üstünlüklərini ifadə edir. Belə obyektiv dəyişməz amillərdən biri təbii-coğrafi yerləşmədir. Məsələn, İngiltərə və Birləşmiş Ştatlar geoiqtisadi və siyasi anlamda dəniz dövlətləri kimi xarici siyasət yeridirlər. ABŞ-ın Avropadan uzaqda yerləşməsi, ilk əvvəllər dünyanın ərazi və iqtisadi cəhətdən bölüşdürülməsi uğrunda mübarizə aparması ona sürətlə və səmərəli inkişaf etməyə imkan vermişdir. Bu mənada, Sakit və Atlantik okeanın təbii, iqtisadi və ərazi potensialı ABŞ üçün mustəqil fəaliyyət meydanına çevrilmişdir.

Təsadufi deyil ki, ABŞ-ın geoiqtisadi siyasətinin istiqamətləri, xüsusilə Asiya-Sakit okean, Atlantik, Aralıq dənizi, Qafqaz, Yaxın Şərqi regionları ilə bağlı strategiyası xüsusi səylə işlənib hazırlanır. ABŞ-da siyasi və iqtisadi nüfuz sahiblərinin və hətta ölkə prezidentlərinin geoiqtisadi siyasətdə söylədikləri: “Biz dost

qazanmaqla qalib gəlirik” fikri olduqca maraqlıdır. Təbii ki, belə kəlam hec də milli mənafeləri yerliyersiz qurban verməyi nəzərdə tutmur.

Muasir dövr göstərir ki, geoiqtisadiyyatla milli iqtisadi mənafeələrin uyğunlaşdırılmasının ən mühüm yolu dünyada iqtisadi inkişafı sürətləndirməkdir. Əgər hər hansı bir dövlətdə sosial həyatın başlıca məqsədi hərbiyə olarsa sabit inkişafdan danışmaq olmaz. Son nəticədə ölkənin təbii və iqtisadi ehtiyatları hərbiyə yönəldilməklə sosial qurumların inkişafına əngəl törədir. Hazırda belə vəziyyət geoiqtisadiyyatla milli iqtisadi mənafeələr arasında uyğunsuzluq yaradaraq geostrateji amillərin toqquşmasına və bir sıra münafişələrə səbəb olur. Bu, özünü hər şeydən əvvəl, ABŞ-ın, Fransanın və Böyük Britaniyanın Ərəb dünyasında yeridədikləri geosiyasətində özünü göstərir.

ABŞ strateqlərinin dediklərinə görə, Qərbi Avropanın iqtisadi cəhətdən güclü ölkələrinin (*Almaniya, Fransa və s.*) strateji mövqeyi ona imkan verir ki, “ayaqqabılarını suya batırmadan” öz iqtisadi potensialı ilə Avropada, Asiyada və Orta Şərqdə əlverişli iqtisadi fəaliyyət göstərsin. Halbuki, ABŞ və bu kimi ölkələrin iqtisadi fəaliyyəti onların iqtisadi gücü yalnız dəniz kommunikasiyaları sayəsində mümkün ola bilər. Məhz geoiqtisadi mənafeələrin işlənilib hazırlanmasında bu gün də həmin amillərdən istifadə olunur. Hazırda və gələcəkdə iqtisadi zorakılıqla xammal mənbələrini və satış bazarlarını ələ keçirmək üçün dünyanı iqtisadi və ərazi cəhətdən yenidən bölüşdürmək öz aktuallığını itirmişdir. Geoiqtisadiyyatın başlıca aspekti ilə bağlı olan bu problem dünya birliyi tərəfindən beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində qəbul olunmur.

“Yeni Amerika milli iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası”na görə, ABŞ Atlantik okeanının sərvətlərindən milli iqtisadi mənafeələrini həyata keçirmək naminə daha səmərəli istifadə etmək fikrindədir. Gələcəkdə Yaxın Şərqin təbii potensialından ABŞ-ın mənafeələrinə uyğun istifadə etmək imkanları Avropadakı potensialla müqayisə olunur. Buna isə analoji formada cavab verilməlidir. Bu gün amerikalıların Qərbdəki gücü özünü göstərməkdədir. ABŞ əhalisinin 99%-i (*ölkə liderlərinin 42%-i*)

Avropanı ABŞ ucun Asiyadan daha vacib hesab edirlər. Ölkə liderlərinin 85%-i, əhalinin isə 49%-i vahid Avropa məkanının yaranmasına pozitiv yanaşırlar.

Dunyada yeni geoiqtisadi mərkəzlərin kombinasiyası və muasir geoiqtisadi vəziyyəti səciyyələndirən “Ekonomist” jurnalı hesab edir ki, hazırda dünya dövlətlərindən bir kvartet yaranmışdır. “Guclu Amerika, inkişaf edən Cin, mubarizə aparan Rusiya, movqeyi muəyyənləşdirilmiş Avropa boyuk dövlətlərin yeni kvartetini təşkil edirlər”. Gələcəkdə bunlara Yaponiyada və musəlman dunyasında yarana biləcək iqtisadi guc mərkəzi birləşə bilər. Hesab edilir ki, guclu dövlətlərə Türkiyə, Braziliya və Hindistan da qoşula bilər. Dunyada iqtisadi guclərin nisbəti dəyişdikcə ehtimal etmək olar ki, yeni tip munaqişələr də yarana bilər.

Şəkil 1.1. Geoiqtisadi inkişaf və milli iqtisadi marağın qorunması¹

Yuxarıda deyilənlər bunu deməyə əsas verir ki, geoiqtisadiyyat bütün iqtisadi və siyasi problemləri, o cümlədən milli iqtisadi mənafeələrin muəyyənləşdirilməsində mustəsna rol oynaya bilər. Bu mənada, milli iqtisadi mənəfe anlayışı yalnız beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin aparatında deyil, eyni zamanda geoiqtisadiyyat nəzəriyyəsinin əsas kateqoriyalarındandır. Geoiqtisadiyyatla milli iqtisadi mənəfe arasında qarşılıqlı əlaqənin qiymətləndirilməsində muasir beynəlxalq iqtisadi

¹ İ.Kərimli. Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası və milli iqtisadi mənafeələr problemi. Azərbaycanın Vergi jurnalı. 3/2012. Səh.131-144.

munasibətlərin yeni reallıqlarına cavab verəcək umumi meyarlardan istifadə edilməlidir. Geoiqtisadi ziddiyyətlərin muasir mahiyyətini düzgün dərk etmək tələbi on sərəya çıxır. Geoiqtisadiyyat konsepsiyasında milli iqtisadi mənafə ozunun konkret ifadəsini olkənin xarici iqtisadi siyasət kursunda tapır. Bunu başa düşmək ucun olkənin dünya iqtisadiyyatında tutduđu və ya tutmaq istədiyi mövqe ilə, həmçinin digər dövlətlərə munasibətdə gudduyu məqsədlərlə əlaqələndirilməlidir.

Fikrimizcə, milli iqtisadi mənafələr əbədi olmasa da, hər halda təbii və obyektiv haldır. Cunki coğrafi-iqtisadi amillər dəyişməz, əbədi amillərdir. Buna görə də hər bir sonrakı nəsil həmin problemlərlə uzlaşacaq, onların həlli yollarını axtarmalı olacaqdır. Muasir reallıq göstərir ki, Qərbin Yaxın Şərqdə və ərəb dünyasında geoiqtisadi inkişaf baxımından muəyyən strateji marağı vardır. Qərbin adı cəkilən regionlarda daimi iqtisadi fəaliyyəti onun strateji marağı ilə bağılıdır. ABŞ-ın timsalında demək olar ki, olkənin iqtisadi marağı dövlətin iqtisadi siyasət səhnəsində ozunun iqtisadi diplomatiyası vasitəsilə iqtisadi mənafələrini həyata keçirməsidir. Bu mənada, dövlətin xarici iqtisadi siyasəti digər dövlətlərə munasibətdə onun milli iqtisadi mənafeyinin ifadəsidir. Əgər hər hansı bir dövlət ozunun milli iqtisadi mənafeyini mövcud humanizm ruhunda ifadə edərsə, onda həmin dövlət ozunun iqtisadi tələbatını və ambisiyalarını məhdudlaşdırmalı, “balanslaşdırılmış mənafələr” prinsipini rəhbər tutmalıdır. Mənafələr balansı siyasəti geniş həyata keçirilərsə, onda dövlətlər oz milli iqtisadi mənafələrinin qarşılıqlı uzlaşdırılması ucun onlara muntəzəm baxmağa məcbur olacaqlar. Olkənin milli iqtisadi tələbatının və onların odənilməsi imkanlarının nəzərdən keçirilməsi ucun milli iqtisadi mənafələrin obyektiv qiymətləndirilməsinə nail olmaq lazımdır. Nəzərə alınmalıdır ki, dövlətin geoiqtisadi səylərinin əsasında obyektiv qiymətləndirilən milli iqtisadi mənafə durmalıdır. Belə halda milli iqtisadi mənafənin həyata keçirilməsini əsas tutan geoiqtisadiyyatın ozunun də mahiyyətinin dəyişməsi zərurətini qəbul etməli oluruq.

1.2. Qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqları

Xəzər və Qara dənizləri arasında yerləşən və Mərkəzi Asiyaya "geosiyasi açar" olan Qafqaz indi də geosiyasi və geoiqtisadi aktiv zonadır və mühüm geostrateji rol oynayır, çünki onların üzərində nəzarətin ələ keçirilməsi şimaldan Böyük Orta Şərqə yol, Fars körfəzinə və Aralıq dənizinin şərqinə, cənub istiqamətindən isə – Cənubi Rusiyanın düzəngahlarına yol açır.

İlk növbədə özünün minilliklərlə icra etdiyi funksiyasına, hər iki vektorda ("Şimal-Cənub", "Şərq-Qərb") Avropa ilə Asiya arasında həlqə funksiyasını yerinə yetirdiyinə və xristianlıq və islam kimi iki meqasivilizasiyanın qovşağında yerləşdiyinə görə yaşadığımız XXI əsrdə Xəzər bölgəsi müasir geosiyasi və geoiqtisadi proseslərin ayrılmaz atributu olaraq qalmaqdadır.

Ümumilikdə Qafqaz və Xəzər şimaldan Mərkəzi Asiya vasitəsilə Hind okeanına çıxış üçün rahat geosiyasi platsdarm olmuş və bu, hazırda da davam etməkdədir. Aralıq dənizi (Türkiyə amili), Qara dəniz (Azərbaycan-Gürcüstan amili), Hind okeanı (İran amili) və Avropa (Rusiya amili) ilə geosiyasi cəhətdən bağlı olan Qafqaz və Xəzər müasir dövrün hələ ki latent xarakter daşıyan geosiyasi episentrlərindən biri olaraq qalır.

Güclü geosiyasi fəzaya malik olan Xəzər keçmişdə olduğu kimi, indi də tükənməz təbii resurslara və insan potensialına malik olan Ön və Mərkəzi Asiyanın geniş quru yol məkanlarını maqnit kimi özünə çəkir. Xəzərin geoiqtisadi rolu isə nəhəng neft və qaz ehtiyatlarına görə getdikcə daha çox geosiyasi çalarlar alır. XIX əsrin sonlarına qədər Qafqaz və Xəzər Şərqi Avropa, Balkan, Yaxın və Orta Şərq kimi başlıca geosiyasi kataklizmlər sahələrinə aid edilmirdilərsə, XX əsr ərzində, xüsusən də ötən əsrlə yaşadığımız əsrin əvvəllərində onlar sözün əsl mənasında qlobal əhəmiyyətli amilə çevrilməkdədir.

Bununla belə, yaxın gələcəkdə Qafqaz və Xəzərin geoiqtisadi əhəmiyyəti və Qafqaz ölkələri ilə Xəzəryanı ölkələrin qarşılıqlı münasibətləri Böyük Orta Şərqdə

baş verən hərbi-siyasi hadisələrin, dünyanın və bölgənin böyük dövlətlərinin regiona münasibətdə rolunun dəyişməsi nəticəsində əsaslı şəkildə transformasiya edə bilər.

Şimal-Cənub və Qərb-Şərq geosiyasi oxlarının kəsişməsində yerləşən Qafqaz və Xəzər XXI əsrin əvvəllərində həm dünyanın, həm də bölgənin böyük dövlətlərinin mürəkkəb geosiyasi maraqlarının meydanına çevrilmişdir..

Öz növbəsində spesifik geotarixi inkişaf prosesləri üzündən Qafqazda meydana gəlmiş müxtəlif etno-konfessional sivilizasiya birlikləri bir-biri ilə toqquşmaqdadır ki, bu da indiyədək bu bölgədə geosiyasi qeyri-stabilliyin əsas səbəblərindən biridir. Region obyektiv olaraq müasirliyin kəskin münaqişəli areallarındandır. Dünyanın və regionların burada maraqları olan böyük dövlətlərinə isə "neft geosiyasəti"nin müəyyən inkişaf mərhələlərində Qafqazdakı münaqişələrə etinasızlıq göstərmək sərf edir, çünki bu, onlara istədikləri boru kəməri layihələrini həyata keçirməkdə köməklik edir. Başqa sözlə, "münaqişələrin xəritəsi" ilə Xəzərin karbohidratlarının idxal "marşrutlarının xəritəsi" arasında aydın bir əlaqə mövcuddur.

Geoiktisadi nöqteyi-nəzərdən Xəzərin neft-qaz ehtiyatlarının işlənməsində, onların həm qərb, həm də şərq istiqamətində dünya bazarlarına nəqli marşrutlarının müəyyən edilməsində onun dəniz məkanının legitimliyi problemi diqqəti çəkir və təkcə sahilyanı ölkələr deyil, həm də aparıcı dövlətlər arasında bu enerji ehtiyatları üzərində nəzarəti ələ keçirmək üçün həm gizli, həm də açıq rəqabət mübarizəsini şərtləndirir. Müharibə dövründə "müharibənin qanı" olan, sülh dövründə isə iqtisadiyyatın inkişafını şərtləndirən neft hələ Birinci və İkinci dünya müharibələri dövründə dünya siyasətində ən mühüm geostrateji amilə çevrilmişdir. "Soyuq müharibə"dən sonra isə "neft geostratejiyası" dövrü başladı. Qloballaşma və dünyanın yeni nizamının formalaşması şəraitində bu, hələ uzun müddət müasir beynəlxalq münasibətlərdə güclü təsir aləti olaraq qalacaqdır.

Beləliklə, Mərkəzi Avrasiya postsovet məkanının geosiyasi dönüş mərkəzində yerləşən Qafqaz və Xəzər 1990-cu illərdən başlayaraq dünya siyasətində geosiyasətin klassik qaydaları ilə aparılan "böyük geostrateji oyun"un ayrılmaz hissəsinə

çevrilmişdir. Qərbin neft siyasəti üzrə eksperti D.Yergin qeyd edir ki, "neftə çıxışa təsir edəcək hər şey zorakılıq, müharibələr, texnogen təhlükələr, siyasi kolliziyalar, iqtisadi imperativlər, etnik, dini, ideoloji və sosial münaqişələr qəfil baş verə bilər". Bu sözləri Xəzər bölgəsinə də şamil etmək olar.

Bütövlükdə XXI əsrin əvvəllərində dünyanın və bölgələrin aparıcı dövlətlərinin Qafqazla və Xəzər regionu ilə bağlı geosiyasətində onların geosiyasi və geoiqtisadi maraqları üstünlük təşkil edir.

Bu, belə bir mühüm amillə bağlıdır ki, müasir dövrdə Böyük Orta Şərqdə cərəyan edən mürəkkəb, bəzən də ziddiyyətli proseslər, o cümlədən İran ətrafında hərbi-siyasi şəraitin kəskinləşməsi ilə bağlı olan hadisələr XX əsrin klassik geosiyasətinin – "dövlətin coğrafi zəkası"nın (K.Haushofer) əsas qanunauyğunluqlarının sarsılmazlığını təsdiq edir. Onlar XXI əsrdə də öz aktuallığını itirməmişdir.

Qloballaşma proseslərinin intensivləşməsi, müasir dövrün yeni real təhlükələri nəticəsində yeni məzmunla zənginləşmiş geosiyasət Böyük Orta Şərqdə beynəlxalq münasibətlər sistemində üstün rol oynamaqda davam edir. Yaşadığımız XXI əsrdə Qafqazda və Xəzərdə cərəyan edən hadisələr bunun əyani sübutudur.

XX əsrin son onilliyində və XXI əsrin başlanğıcından dünyada gedən ictimai-siyasi və beynəlxalq əhəmiyyətli hadisələr nəticəsində Xəzər dənizi və Qafqaz regionu yenidən öz əhəmiyyətinə görə dünyada mərkəzi yerlərdən birini tutdu. Planetin artan enerji ehtiyacı və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi tələbatı qarşısında Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqaz özünün zəngin karbohidrogen ehtiyatları, Şərq-Qərb, Şimal-Cənub əlaqələrində, nəqliyyat-kommunikasiya sahəsindəki imkanları ilə bütün transmilli dünyanın nəzər diqqətini özünə cəlb edərək geoiqtisadi maraqların kəsişmə nöqtəsinə çevrilmişdir. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, Xəzər dənizi dünyanın ən zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik olan bölgələrindən biridir. Bu faktor bölgənin ümumi geosiyasi və geoiqtisadi ab-havası, dünya ölkələrinin bölgəyə can atması və s. transmilli proseslərlə yanaşı, həm də Xəzərətrafı ölkələrin bir-biri ilə

regional münasibətlərinə, bütövlükdə xarici siyasətlərinə, daxili ictimai-siyasi vəziyyətinə və regionl dövlətlərarası münasibətlərin xarakterinə də ciddi təsir göstərmişdir. Bir tərəfdən xarici siyasət və geosiyasi yönlərdəki fərqlər, digər tərəfdən dövlət idarəçiliyi və siyasi sistemlərinin müxtəlifliyi, bölgədəki geosiyasi, geostrəji gücləri və imkanları, maraq və mənafe ambisiyaları arasındakı üst-üstə düşməyən məqamlar, beynəlxalq aləmin müəyyən təhrikləri də daxil olmaqla XX əsrin son onilliyindən başlayaraq Xəzər hövzəsi ölkələrini ciddi geoiqtisadi qarşıdurmaya sövq etməyə başladı. Xüsusilə, sonuncu faktor– bəzi xarici dairələrin təhriki ilə bölgə ölkələrində qızıqdırılan milli, dini və vətəndaş müharibələri, etnik separatizm, siyasi böhran və daxili hərcmərclik, süni şəkildə qaldırılmış sərhəd-ərazi çəkişmələri, Xəzər dənizinin statusu kimi məsələlər hövzəni ciddi dövlətlərarası regional və dövlətdaxili milli-vətəndaş münaqişələri ocağına çevirdi.

Bu gün dünyanın müxtəlif güc mərkəzlərinin Avrasiyada geosiyasi maraqlarının kəsişməsindən danışarkən, ilk növbədə enerji resursaları ilə zəngin olan Xəzər hövzəsi və Qərb-Şərq, Şimal-Cənub geosiyasi münasibətlərinin, onların iqtisadi-ticarət və digər əlaqələrinin üzərində yerləşən Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz göz önünə gəlir. Bu bölgə əvvəlki dövrlərdə özünün xüsusi geosiyasi, geostrateji və geoiqtisadi xarakteristikası ilə XVIII əsrin sonu — XIX əsrin əvvəllərindən Rusiya imperiyası və Osmanlı dövlətinin, XX əsrin əvvəllərindən Avropa imperiyalarının və ABŞ-ın, SSRİ dağılandan sonra– XX əsrin sonlarından bütün transmilli qlobal dünyanın diqqətini cəlb etməyə başlamışdır. Region ümumi xarakteristikasına görə Avrasiyanın böyük geosiyasi oyunlar məkanı hesab edilsə də, ilk növbədə neft-qaz amili və transmilli əlaqə imkanları onu güc mərkəzlərinin diqqətinə cəlb etmişdir.

Xəzərin təbii ehtiyatları haqqında müxtəlif mənbələrdə müxtəlif məlumatlar verilir. Bəzi hesablamalara görə, bu hövzədə dünyanı yüz il müddətində fasiləsiz təmin etmək gücündə olan milyardlarla ton neft və trilyonlarla kub metr qaz ehtiyatı var. Məsələn, «Nyu-York Tayms» qəzetinin 6 avqust 1997-ci il tarixli sayında göstərilir

ki, Xəzərin sənaye və ya karbohidrogen ehtiyatları indiki qiymətlərlə 4 trilyon ABŞ dolları məbləğində qiymətləndirilən 200 milyard barrrel neftdən, habelə bir o qədər də qaz ehtiyatlarından ibarətdir .

Xəzər regionunun regionda geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyəti həm bölgənin əsas güc mərkəzi hesab olunan Rusiya üçün, həm regionda «yeni transmilli güc mərkəzi» olmaq istəyən Qərb üçün, həm də digər maraqlı ölkələr üçün şübhəsizdir. Əvvəla, Rusiya buradakı SSRİ dövründən qalmış ənənəvi rəqabətdənkənar üstün mövqelərini, bölgənin geosiyasi, geoiqtisadi, hərbi-geostrateji hədəfləri, transmilli nəqliyyat-kommunikasiya sistemi, Xəzər hövzəsi ölkələrinin mövcud karbohidrogen sərvətləri üzərindəki təsirini qoruyub saxlamaq istədiyi kimi, Qərb də eyni sahələr üzrə regiona daxil olmaq və möhkəmlənmək, buradakı əlavə təbii ehtiyatlar hesabına Avropanı yeni yüzillikdə «qeyri-sabit Yaxın Şərq» və «monopolist mövqeyə malik Rusiya»nın neft-qaz asılılığından qurtarmaq istəyir. İkincisi, regionda möhkəmlənməklə, Rusiya yenə də özünün ənənəvi hərbi-geostrateji mövqelərini qorumağa çalışdığı halda, ABŞ və onun NATO üzrə müttəfiqləri Xəzər-Qara dəniz hövzəsində, Mərkəzi və Orta Asiyayada yeni-yeni təsir mexanizmləri qazanmağı, geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji cəhətdən öz mövqelərini gücləndirməyi və əsrlər boyu bu regionda davam edən Rusiya hegemonluğunu azaltmağı düşünür. Hər iki tərəf bu regionunu öz milli təhlükəsizlik maraqları zonasına daxil edərək buradakı mövqelərini getdikcə gücləndirməyə çalışırlar. Həmin düşürgələri təmsil edən diplomatik mənbələr bu prosesi «beynəlxalq hüquq normaları», «milli dövlər maraqlarının tələbləri» və s. kimi ümumişlək terminlərlə, müxtəlif geosiyasi arqumentlərlə əsaslandırmağa çalışsalar da, bu ölkələrin rəsmi hərbi-geostrateji strukturlarının qəbul etdiyi Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Doktrinalar əsl geosiyasi mətləbləri ortaya qoyur.

Xəzər hövzəsində Rusiya və Qərbin mövcud geoiqtisadi maraqları xaricində, həm də digər yerli böyük və kiçik ölkələrin milli maraqları təmsil olunur. Bunların sırasına digər dörd Xəzər hövzəsi ölkələrini– İrani, Azərbaycanı, Qazaxıstanı, Türkmənistanı, ayrıca bölgənin əsas geosiyasi oyunçusu hesab olunan Türkiyəni, bölgədən

kənar ölkə hesab olunan Çini və Cənubi Qafqazda xüsusi strateji ərazi xarakteristikası ilə seçilən Gürcüstanı qeyd etmək olar. Bu qrupa daxil olan ölkələr ya İran kimi öz fərqli maraqları ilə çıxış edir və yalnız onu təmin edən ayrıca geoiqtisadi tələblər irəli sürür, yaxud da Qərblə Rusiya arasında müəyyən seçim edərək, bu düşərgələrdən biri ilə öz geoiqtisadi maraqları çərçivəsində uzlaşdırılmış tərəfdaşlıq siyasəti yürüdür.

Geoiqtisadi parametrlər üzrə qiymətləndirmə aparsaq Xəzər hövzəsindəki düşərgələrarası rəqabətin əsas hədəfləri ilk növbədə:

- Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatlarına sahiblənmək, yaxud onlardan istifadə sahəsində üstün mövqeyə malik olma;
- hövzənin enerji resurslarının istehsalı və dünya bazarlarına çıxarmasında iştirak;
- enerji istehsalında istifadə edilən texnologiya və maliyyə vəsaitinə sahiblik, yaxud malik olmaq;
- hasilatın pay bölgüsü;
- bölgənin enerji ixracı marşrutlarının və nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin seçiminə təsir etmək və onların fəaliyyətinə nəzarət;
- neft-qaz istehsalı, istehlakı və ixracı sahəsindəki digər geoiqtisadi dividendlərə sahib olma və s. ibarətdir.

Yeni minilliyin başlanğıcından dünyada geoiqtisadi rəqabətyaradıcı amillərdən biri də Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistanın malik olduğu zəngin enerji ehtiyatlarının dövriyyəyə buraxılmasının, bu ölkələrin enerji ixrac edən digər əsas transmilli aktorlara qoşularaq dünya bazarlarına alternativ neft-qaz məhsulları çıxarmasının dünyada yaradacağı geoiqtisadi ortamın Rusiya, ABŞ, Avropa Birliyi ölkələri, İran və s. ölkələr üçün yaradacağı rəqabət, yaxud qazandıracağı dividendlər məsələsidir. Odur ki, Rusiya və Qərbin energetika üzrə ekspertləri gələcəkdə Xəzər nefti və qazının OPEK-in və Rusiyanın dünya bazarındakı mövcud nüfuzunu zəiflətmək gücündə olduğunu proqnozlaşdıraraq bu sahədə öz ölkələrinə müvafiq tövsiyələr verirlər.

Həm ABŞ, həm də Rusiya politoloqları Xəzər hövzəsini öz ölkələrinin əsas maraq dairəsi və geosiyasi hədəfi hesab edir. Xüsusən, məşhur ABŞ alimi-politoloqu Zbiqnev Bjezinski və rus alimi-politoloqu Aleksandr Duqin çoxsaylı əsərlərində Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz onların təmsil etdikləri ölkələrin geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji maraqları çərçivəsində müvafiq olaraq geniş təsnif və tədqiq olunur, bu dövlətlərin milli maraqların reallaşdırılması yönündə yol xəritələri tərtib edilir və tövsiyələr verilir. Məsələn, A.Duqin öz əsərlərində Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazı ABŞ və Rusiya maraqlarının keçmişdə, indi və gələcəkdə daim toqquşduğu bölgə kimi dəyərləndirir. Onun fikrinə görə, «bölgənin geosiyasi xarakteristikası və əsas həlledici korrdinatları tələb edir ki, burda mütəmadi olaraq Rusiyanın ABŞ və NATO Alyansı ilə geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji maraqları toqquşmalıdır». Xüsusən, o, Xəzər neftinin istehsalına və Qərbə ixracı marşrutlarına nəzarəti bu iki geosiyasi güc arasındakı mübarizənin əsas hədəfi hesab edir. Onun fikrinə görə, həmin hədəflərə nəzarəti ABŞ öz əlinə keçirə bilsə, o zaman dünya hegemonluğu tam təmin ediləcəkdir .

A. Duqin öz əsərlərində, həm də bölgədə ABŞ hegemonluğunun qarşısının alınması və Rusiyanın maraqlarının təmin olunması məqsədi ilə özüməməxsus vasitə və metod da təklif edir. O hesab edir ki, Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazdakı qlobal qarşıdurmada Rusiya heç nə qarşısında dayanmadan ən «düzgün yolu seçməlidir». Bu yol onun fikrincə, həm «ənənəvi olaraq bölgədəki ölkələrin daxilindəki Rusiyameylli elitaları mükafatlandırmaq», həm də «ölkədaxili ziddiyyətlərdən yeni metodlarla, qeyri-ənənəvi vasitələrlə istifadə etməkdən» ibarət olmalıdır. O, SSRİ dövründə Xəzər hövzəsi ölkələrinin bir qayda olaraq iqtisadi cəhətdən zəifliyinin və ictimai-siyasi vəziyyətinin ziddiyyətli olmasından doğan qərbyönlü meyli və anti-Rusiya əhval ruhiyəsini yeni metodla aradan qaldırmağı təklif edir. Onun fikrincə «Rusiya SSRİ-nin yaratdığı bu reallığı — anti-Rusiya və qərbyönlü meyli aradan qaldırmaq üçün, xüsusən də Xəzərin müsəlman ölkələrində, ilk növbədə İrani dəstəkləməli, onunla bu istiqamətdə birgə fəaliyyət qurmalı və strateji müttəfiqlik yaratmalıdır». Bundan

başqa, o hesab edir ki, İranla siyasi və strateji pakt imzalayaraq «Türkiyənin təsiri altında olan qərbi-meyilli ölkələrdə daxili ictimai-siyasi vəziyyəti qarışdırmaq, etnik-dini mənsubiyyət və digər amillər üzrə vətəndaşlar arasındakı münasibətləri gərginləşdirmək, Rusiya və İranmeyilli ölkələrdə isə əksinə, «maksimal dərəcədə daxili vəziyyəti sabitləşdirmək və bu ölkələrin inkişafına dəstək vermək» lazımdır . Hətta A. Duqin o dərəcəyə qədər eyforiyaya qapılır ki, açıq-aşkar «Rusiyanı qonşu ölkələrin daxilində İranmeyilli separatçı və dini-fanatik meyilləri dəstəkləyərək, qızıışdırmaq, Rusiyaya sərf edəcək geosiyasi vəziyyət yaratmaq kimi mənfur metodları belə utanmadan» təklif edir . Beləliklə, göründüyü kimi, Rusiyanın ən məşhur geosiyasətçi alimi öz ölkəsinin Xəzər hövzəsindəki geoiqtisadi maraqlarını belə antiinsani metodlarla təmin etməyi təklif edir.

A. Duqin və onun Rusiya geosiyasətindəki digər tərəfdarları müasir sivil beynəlxalq münasibətlərin əsasını təşkil edən– aktorlararası açıq, liberal və ədalətli rəqabət şəraitində yarışmanı ağıllarına belə gətirmədən, Xəzər hövzəsində «onlarla olmayan, qərbi-meyilli, Rusiyaya pragmatik yanaşma nümayiş etdirən yerli ölkələri sıxmaq, dağıtmaq, onların daxili həyatındakı sabit vəziyyəti qarışdırmaq, vətəndaşlarını bir-birinə salışdırmaq, milli-dini qarşıdurmanı qızıışdırmaq və regionda gərgin vəziyyət yaratmaqla» Rusiyanın burdakı maraqlarını qorumağı təklif edir.

Digər rus alimləri də A.Duqinin Xəzər hövzəsində Rusiyanın İranla müttəfiqliyi ehtiyacını, Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazda ABŞ-ın və Qərbin planlarına qarşı ciddi dirəniş siyasətini dəstəkləsə də, bu siyasəti «yerli ölkələrin daxili vəziyyətini gərginləşdirmək» planına qarşı çıxırlar. Bunların sırasında N. Nartovu, İ.Yejiyevi, İ.Vasilenkonu və digərlərini qeyd etmək olar. Məsələn, N. Nartov yazır ki, əlbəttə, «Rusiya Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazda öz milli maraqlarını təmin etməlidir. Lakin bu, həmin ölkələrdə daxili münaqişəli vəziyyətlər yaratmaqla deyil, daha çox bu ölkələrlə sıx qonşuluq münasibətləri yaratmaqla, əməkdaşlıq etməklə həyata keçirilməlidir.»

N. Nartov öz əsərinin nəticə hissəsində qeyd edir ki, ABŞ və onun müttəfiqlərinin Xəzərin Qərb hissəsinə-Cənubi Qafqaza can atması ilk növbədə Rusiyanı bu bölgədən sıxışdırmağa hesablanıb. Lakin Rusiya ABŞ-ın geniş və cəlbədicə maliyyə-texniki imkanları, təklifləri ilə rəqabət aparmaq, Qərbin bölgədə möhkəmlənməsinin qarşısını almaq üçün ilk növbədə həmin bölgədəki yerli ölkələrlə — Zakavkaziya respublikaları ilə möhkəm hərbi-geostrateji, iqtisadi və ticarət tərəfdaşlığı yaratmalıdır.

Yaxud, İ. Yejiyev hesab edir ki, Xəzər hövzəsində Rusiya öz maraqlarını istifadə etmək üçün «yerli ölkələrin daxili vəziyyətinin gərginləşdirmək və bu işdə İrandan istifadə etmək siyasəti deyil, əksinə, İranın imkanlarından Qərbə qarşı istifadə etmək siyasəti həyata keçirməlidir» . Bundan başqa, İ. Yejiyev də N.Nartovun fikirlərini bölüşərək, Rusiyanın Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazda Qərblə rəqabət aparmaq üçün bölgə ölkələri ilə daha sıx əməkdaşlıq münasibətləri yaratması, öz hərbi-geostrateji və iqtisadi gücünü artırması zərurətini qeyd edir .

Xəzər hövzəsində digər əsas xarici transmilli maraq daşıyıcısı hesab olunan düşərgə ABŞ və onun müttəfiqləri hesab olunan Avropa Birliyi ölkələridir. Bu düşərgəni təmsil edən geosiyasətçilərin ümumiləşdiş geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji baxışlarını, Qərbin əsas geoiqtisadi maraqlarını, onların təmin olunması yolları və vasitələrini rus geopolitiklərinin tam əleyhinə olan konsepsiya ilə özünün çoxsaylı əsərlərində ABŞ alimi Z. Bzejnski irəli sürür.

Z.Bzejnski «Seçim. Dünya hakimi, yaxud qlobal liderlik» adlı əsərində yazır ki, XXI əsrdə Qərbin geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji maraqlarının təmsil olunduğu əsas bölgə Avrasiyanın Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz bölgəsidir. Onun fikrinə görə bu bölgədə Qərbin maraqları yerli regional liderlərlə– ilk növbədə Rusiya, İran və qismən də Türkiyə ilə kəşifir. Z. Bzejnskiyə görə bölgədə ayrı-ayrılıqda bu dövlətlərin heç biri öz iradələrini yerli ölkələrə qəbul etdirmək gücündə deyillər. O ki, qaldı onların birinin, yaxud bir neçəsinin bu istiqamətdə birləşməsinə, buna Amerika və Avropa Birliyi imkan verməməlidir və verməyəcək də .

Z. Bzejnski özünün «Böyük şahmat taxtası» adlı əsərində qeyd edir ki, Qərb və Amerika ilk növbədə bu bölgədə müstəqil siyasət yürütmək meyli nümayiş etdirən yerli dövlətləri dəstəkləməli, onları Rusiyanın geosiyasi və hərbi-geostrateji təsirindən çıxarmalı, malik olduqları milli sərvətlərini sərbəst istifadə etmək, öz maraqlarını təmin etmək gücünə gətirməlidir. O, müstəqil siyasət yürüdən ölkələrdən Azərbaycanı, Özbəkistanı və Gürcüstanı, o cümlədən Moskvaya meyilli fəaliyyət nümayiş etdirən Qazaxıstanı dəstəkləməyi tövsiyə edərək, bu ölkələrin bölgə siyasətində Qərbin xüsusi marağında olduğunu bəyan edir və müxtəlif amillərlə əsaslandırır .

Bzejnskinin fikrinə görə, Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazın gələcək taleyi ilk növbədə Azərbaycan və Qazaxıstanın Rusiyadan asılılığının azaldılması və dəstəkləyərək Qərbə inteqrasiyasının gücləndirilməsindən asılıdır. Çünki, onun fikrincə, Azərbaycanın mövqeyinin güclənməsi gələcəkdə Rusiyanın Gürcüstan və Ermənistandakı, Qazaxıstanın mövqeyinin güclənməsi isə Orta Asiyanın, xüsusən də Qərbin ciddi enerji marağında olan Türkmənistanın mövqeyinə ciddi təsir göstərəcək, bu ölkənin və Azərbaycanın enerji resurslarının sərbəst istehsalı və alternativ marşrutla Qərbə çıxarılması istiqamətində transmilli layihələrin reallaşmasını təmin edəcəkdir .

Z. Bzejnski hesab edir ki, Amerikanın milli maraqları Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz bölgəsində «Rusiyadan xilas olub müstəqil siyasət yürütmək istəyən» ölkələrin maraqları ilə üst-üstə düşür. O hesab edir ki, bunun üçün Amerika və Qərb bölgədə elə vəziyyət yaratmalıdır ki, maneəsiz olaraq bütün dünya ölkələri bura daxil olmaq, öz maliyyə və texnoloji imkanlarını yerli iqtisadi layihələri yönəltmələrini təmin etsin, heç bir yerli böyük dövlət bu bölgə üzərində rəqabətdən əlavə üstünlüyə malik olmasın .

Müasir dünyada Xəzər hövzəsinin rolu, hövzənin enerji ehtiyatlarının istehsalı, və ixracı marşrutları ilə bağlı öz geosiyasi fikirlərini «Sivilizasiyaların toqquşması» adlı əsərində digər məşhur ABŞ alimi C. Hantinqton da söyləmişdir. O, Avrasiyanı, xüsusən də Xəzər hövzəsini XXI əsrdə dünyada yaşanacaq əsas geo-iqtisadi münaqişə bölgələrindən biri kimi dəyərləndir və hesab edir ki, hövzədə əsas qarşıdurma obyekt

Xəzər neftinin sərbəst istehsalı, bölüşdürülməsi və Avropa bazarına çıxarılması ilə bağlı olacaqdır. Burada əsas mübarizə bölgənin geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji mövqelərinə sahib olma və bu sahələrdə üstünlük qazanma uğrunda aparılacaqdır.

Digər məşhur ABŞ politoloqu və diplomatı, keçmiş dövlət katibi H. Kisincer də öz əsərində Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazdakı Qərb-Rusiya geosiyasi maraqlarının toqquşması, bölgənin müasir hərbi-geostrateji, geoiqtisadi və digər maraqları ətrafında cərəyan edən proseslərdən bəhs etmişdir. O yazır ki, müasir dövrdə Rusiya bütün keçmiş postsovet məkanında öz milli təhlükəsizlik maraqlarını yerli ölkələrin təhlükəsizlik maraqlarını nəzərə almadan, onların daxili işlərinə qarışmaqla təmin etmək istəyir. H. Kisincer hesab edir ki, Rusiya hələ də özünün imperiya ambisiyalarını yaşadaraq, qonşu dövlətlərlə bu və ya digər geosiyasi məsələlərini güc yolu ilə, onların ərazisinə müdaxilə etməklə həll etməyi düşünür. Amma o getdikcə müasir dünyanın tələbləri ilə razılaşmaq və imperiya ambisiyalarından imtina etmək məcburiyyətində qalacaqdır.

1.3. Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyi və xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətləri

Avrasiyanın müasir geosiyasi və geoiqtisadi xarakteristikasını və region ölkələrinin inkişaf perspektivlərini qiymətləndirən ekspertlər bir sıra amilləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasını bölgənin geosiyasi və geoiqtisadi cəhətdən ən əhəmiyyətli və perspektivli ölkəsi hesab edirlər:

- əlverişli coğrafi, geosiyasi, geoiqtisadi, hərbi-geostrateji mövqe;
- yürütdüyü müstəqil daxili və xarici siyasət;
- zəngin təbii ehtiyatlarını, maddi, mənəvi, əmək və insan resursları,
- Şərq-Qərb alternativ nəqliyyat-kommunikasiya, tranzit və enerji dəhlizlərinin yaradılması sahəsində yürütdüyü transmilli siyasət və tutduğu düzgün mövqe;

- daxili ictimai-siyasi sabitliyi təmin etməsi, demokratik dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, bazar iqtisadiyyatı quruculuğu prinsiplərini rəhbər tutması;
- son on ildə nail olduğu dinamik sosial-iqtisadi inkişafı və gələcək inkişaf potensialı

Geosiyasi və geoiqtisadi xarakteristikanın əsas dəyər ölçüləri kimi çıxış edən bu amillər həm ölkənin dinamik inkişafını, beynəlxalq aləmdəki yeri və rolunu, həm də ikitərəfli və çoxtərəfli tərəfdaşlıq dəyərini şərtləndirir.

Başqa geosiyasi əlamətlərinə - ərazisinin ölçülərinə, sərhədlərinin vəziyyəti və qonşularla münasibətinə, maddi və mənəvi resurslardan yararlanma əmsalı və s. görə də Azərbaycan Cənubi Qafqazın ən böyük və ən perspektivli dövləti hesab olunur.

Azərbaycanın təbii və coğrafi resurslarına onun: 86,6 min kvadrat kilometr quru və 80 min kvadratkilometr Xəzər dənizindəki milli sektoru; Avropa və Asiyanı birləşdirən əlverişli coğrafi, geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyi; avtomobil, dəmir yolu və su nəqliyyatı vasitəsilə Rusiya, Türkiyə, İran, Gürcüstan, Ermənistan, Orta Asiya və Qara dəniz bölgəsi ölkələri ilə nəqliyyat-kommunikasiya imkanları və s. daxildir.

Azərbaycanın geosiyasi dəyərinin artmasına və xarici ölkələrlə münasibətlərinə müsbət təsir göstərən əsas amillərdən biri də onun əhəmiyyətli geosiyasi və coğrafi məkanda yerləşməsi hesab olunur. Ölkə dünyanın ən əhəmiyyətli məkanı hesab olunan Avrasiyanın mərkəzində yerləşir, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda gedən əsas proseslərin və transmilli maraqların təməlinə dayanır. Azərbaycan Gürcüstanla birlikdə Xəzər və Qara dənizləri arasındakı mühüm əhəmiyyətli kontinental geosiyasi məkanının; Türkmənistan və Qazaxıstanla birlikdə Avropa-Cənub-Şərqi Asiyanın; Rusiya və İranla birlikdə Şimal-Cənub dəhlizinin; Şərqlə-Qərb arasındakı əksər transmilli nəqliyyat-kommunikasiya layihələrinin; NATO və KTMT kimi hərbi-strateji blokların təmas xəttində yerləşərək, həm Avropanın, həm Asiyanın, həm də Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional maraqlar mübarizəsində önəmli vəsilə kimi çıxış edir.

Xəzərətərafı ölkələr içərisində ən əhəmiyyətli geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji mövqə də məhz Azərbaycana məxsusdur.

Geoiqtisadi dəyərinə görə Prezident Heydər Əliyevin 1994-cü ildə əsasını qoyduğu yeni neft strategiyası və transmilli enerji-nəqliyyat-kommunikasiya layihələrin həyata keçirilməsi Azərbaycanı dünyanın aparıcı dövlətləri və şirkətləri üçün cəlbedici tərəfdaşa çevirmişdir. Onun əsas dəyəri həm də yalnız neft-qaz sektoru ilə məhdudlaşmamış, keçən illərdə yürüdülmən düzgün iqtisadi inkişaf strategiyası ölkəni ümumilikdə Avrasiyanın dinamik inkişaf edən ölkəsinə, iqtisadi, sosial-siyasi və mənəvi mərkəzinə çevirmişdir.

Azərbaycan həm də hövzənin neft-qaz resurslarından istifadənin düzgün strategiyasını müəyyənləşdirməklə, beynəlxalq aləmin daim artan enerji ehtiyacı ilə ölkənin milli maraqlarını uzlaşdırmış və bu əsasda etibarlı tərəfdaş imici qazanmış, milli iqtisadi və maliyyə dividendlərini gücləndirməklə özünün beynəlxalq dəyərini artırmışdır. Bu amilə təkə təbii resurs mənbəyi və geoiqtisadi anlamda yanaşmaq düzgün olmazdı. Ölkənin bəhs olunan üstünlüklərindən, xüsusən də neft və qaz amilindən bacarıqla istifadə etməklə, müasir dünyanın aparıcı dövlətləri və güc mərkəzlərinin diqqətini digər milli problemlərinə cəlb etməsi Azərbaycanın müasir dövrdə əsas milli geosiyasi vəzifələrindən biri hesab olunur. Bu üstünlüyün və imicin qorunması və düzgün istifadə olunması gələcəkdə də ölkənin geosiyasi addımlarının və vəzifələrinin əsas müvəffəqiyyətini təşkil etməlidir.

Hazırda Azərbaycan Xəzər dənizinin digər sahilində yerləşən Qazaxıstan və Türkmənistanla birlikdə üçüncü minillikdə Avropanın artan enerji tələbatının ödənilməsi və dünyada enerji təhlükəsizliyinin təminatı sahəsində “ən əlverişli və ümidverici alternativ tərəfdaş” hesab olunur.

Dünyanın alternativ enerji mənbəyi hesab olunan Xəzər regionunda neft-qaz istehsalı ilə bağlı əsas risklərdən biri hasil olunan məhsulun dünya bazarlarına təhlükəsiz və sərbəst marşrutlarla çıxarılması ilə bağlıdır. Bu anlamda Azərbaycan özünün və tərəfdaşlarının hasil etdiyi neft-qaz məhsullarının xarici bazarlara

çıxarılması, ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsi məsələsində Xəzər ölkələri içərisində həm Qazaxıstandan, həm də Türkmənistandan daha əlverişli vəziyyətdədir. Onlarla müqayisədə Azərbaycanın enerji ixracı riskləri çox aşağı səviyyədədir. 1994-cü ildə- “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra Azərbaycan bölgənin karbohidrogen ehtiyatlarının alternativ yolla Avropaya nəqli marşrutunu müəyyənləşdirərək, planetar əhəmiyyətli, eyni zamanda çox məsuliyyətli və uzaqgörən strateji seçim etdi. Nəticədə Xəzərin neft və qaz ehtiyatlarının alternativ və müstəqil yolla Avropaya ixracının yeni marşrutu dövrüyyəyə buraxıldı. Bu marşrut ilə yeni neft və qaz ixracı kəmərlərinin çəkilməsi növbəti bir amil olaraq Azərbaycanın regionda geosiyasi, geoiqtisadi nüfuzunu və tranzit dəyərini artırdı, Xəzər hövzəsinin, Mərkəzi Asiyanın enerji resurslarının Qərbə nəqli istiqamətində əsas tranzit ölkələrdən birinə - yeni transmilli yanacaq və nəqliyyat dəhlizlərinin dayacağına çevirdi.

Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının dünya bazarlarına ixracını nəzərdə tutan layihələrin reallaşması heç də asan başa gəlmədi, müxtəlif beynəlxalq, regional və yerli geosiyasi maraqların toqquşması ilə müşahidə olundu. Lakin Azərbaycanın tam müstəqil geosiyasi, geoiqtisadi və təhlükəsizlik siyasəti, prinsiplial və qətiyyətli mövqeyi Asiya ilə Avropanı birləşdirən böyük enerji-nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsini mümkün etdi. Hazırda, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Supsa, Bakı-Novorossiysk kimi illik gücü təxminən 70 milyon ton təşkil edən üç neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Bakı-Astara-İran və Bakı-Rusiya kimi illik gücü təxminən 30-40 milyard kubmetr olan maye qaz kəmərlərinin mövcudluğu Azərbaycanın və tərəfdaşlarının enerji ixracı sahəsindəki geoiqtisadi risklərini, demək olar ki, sıfıra endirmişdir.

Xəzər qazının alternativ yollarla Avropa ölkələrinə ixrac olunması təkcə Azərbaycanın deyil, bütöv Xəzər hövzəsi ölkələrinin qaz ixracı ilə bağlı risklərini ciddi şəkildə azaltmış və geoiqtisadi etibarlılığını artırmışdır. Buna əlavə olaraq transmilli Cənub qaz dəhlizinin və “Şahdəniz 2” layihəsinin reallaşdırılması

istiqlamətində yeni ixrac kəmərləri- TANAP və TAP vasitəsilə Azərbaycan qazının Avropa bazarına çıxarılması perspektivi bu etibarlılığı daha da möhkəmləndirmişdir.

Azərbaycan geosiyasi və geoiqtisadi baxımdan həm də Avrasiyanın giriş qapısı, Şərq-Qərb nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizlərinin mərkəzi dövləti hesab olunur. Rusiyadan yan keçməklə Avropa və Asiya ölkələri arasında bağlayıcı körpü rolunu icra edən Trans-Qafqaz nəqliyyat dəhlizi (TRASEKA), strateji Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihələrinin təşəbbüskarı, hərəkətverici qüvvəsi və əsas təminatçısı da məhz Azərbaycandır. Bundan başqa, Trans-Asiya nəqliyyat dəhlizində (Cənubi, Şərqi və Orta Asiya-İran-Azərbaycan-Rusiya və əksinə, İranın Fars körfəzi vasitəsilə bu ölkələri Avropa ilə birləşdirən nəqliyyat-kommunikasiya layihəsi - Ə.H.) əsas bağlayıcı ölkələrdən biri kimi çıxış etməsi Azərbaycanın mühüm tranzit əhəmiyyətini bir daha təsdiq edir. Dünyanın nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrində həlledici bir vəsiləyə çevrilməsi Azərbaycanın son bir neçə ildə həm daxili, həm də regional və beynəlxalq yol-nəqliyyat infrastrukturunun, o cümlədən Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizləri çərçivəsində çoxsaylı tranzit sistemlərinin müasir tələblərə uyğun yenidən qurulmasına təkan vermişdir.

Görülən bütün işlərin başlıca məqsədi Azərbaycanın regionun tranzit mərkəzi statusunu möhkəmlətməklə, həm də onun regionun nəqliyyat-logistika mərkəzinə çevrilməsini təmin etməkdir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, Almaniya, Niderland, Böyük Britaniya, Çin, Cənubi Koreya, İran və digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da Nəqliyyat Logistika Mərkəzinin yaradılacağı gün heç də uzaqda deyil.

Beləliklə, Avrasiyanın əsas tranzit ölkələrindən biri olaraq, Azərbaycan Şərq-Qərb ticarət, enerji-yanacaq və nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin mərkəzində dayanır. Bu mövqe getdikcə güclənir və ən əsası isə dünyanın əsas qloballaşma və regional integrasiya mərkəzləri (Avropa Birliyi, ABŞ, Yaponiya, Çin, Cənub-Şərqi Asiya ölkələri və b.) Azərbaycanın üçüncü minillikdə dünyanın həm alternativ enerji təminatçısı, həm də əsas tranzit ölkə kimi qəbul edir. Azərbaycanın tranzit imkanları

artdıqca, planetar geosiyasi dəyəri də yüksəlir ki, bu da onun xarici ölkələrlə geosiyasi tərəfdaşlığını şərtləndirən əsas amillərdən biri hesab olunur.

Azərbaycanın qlobal və regional geosiyasi çəkisini artıran başlıca amillərdən biri də onun müstəqil bir dövlət olaraq tam formalaşması, özünü təmin edən milli iqtisadiyyata, maddi, mənəvi və insan resurslarına, milli-vətəndaş birliyinə, əhali tərəfindən dəstəklənən milli strategiyaya, güclü ordu və müdafiə potensialına və s. zəruri təsisatlara malik olması və bütün bunlara söykənərək müstəqil daxili və xarici siyasət yürütməsidir. Müstəqillik əldə edildikdən sonrakı dövrdə milli dövlətin iqtisadi, hüquqi və ideoloji əsaslarının, idarəçilik mexanizminin, daxili və xarici siyasət strategiyasının, təhlükəsizlik konsepsiyasının formalaşdırılması və həyata keçirilməsi prosesi çox çətin idi. Prezident Heydər Əliyevin şəxsi nüfuzu, siyasi uzaqgörənliyi, böyük idarəçilik təcrübəsi sayəsində 1993-2003-cü illəri əhatə edən birinci on il ərzində bütün milli resursları vahid məqsəd uğrunda səfərbər etmək, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, onu sabit inkişaf yoluna çıxarmaq və milli iradəyə əsaslanan müstəqil subyekt kimi beynəlxalq aləmlə sıx inteqrasiyasını təmin etmək mümkün olmuşdur. Nəticədə, dövlət həm özünün neft strategiyasını uğurla reallaşdırmış, həm də gələcək inkişafının möhkəm bazasını yaratmışdır.

2003-2013-cü illəri əhatə edən ikinci onillikdə Azərbaycan Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi sayəsində oturmuş liberal iqtisadiyyata və böyük maliyyə resurslarına, güclü orduya malik, özünü tam təmin edən, heç kimdən asılı olmayan, sözünü cəsarətlə deyən, mövqeyinə və rəyinə hörmətlə yanaşılan və milli maraqlara söykənən müstəqil siyasət yürüdən ölkəyə çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycan ciddi geosiyasi amil kimi postsovet məkanının, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın müasir geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji xarakteristikasının müəyyənəndirilməsinə mühüm təsir göstərir, habelə BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İKT, Qoşulmama Hərəkatının fəal üzvü olaraq, dünyanın güc mərkəzləri ilə yaxından əməkdaşlıq edərək qlobal siyasətdə öz imkanlarını getdikcə genişləndirir.

Azərbaycan Cənubi Qafqazda iqtisadi potensialına görə də xarici aləmin diqqətini çəkir. Hazırda dünyada Azərbaycanın mövcud və perspektiv geoiqtisadi potensialı - iqtisadi inkişaf tempi, maddi və insan resursları, bu sahələrdə yürütdüyü pragmatik siyasət yüksək qiymətləndirilir. Zəngin təbii, xüsusən, enerji və karbohidrogen ehtiyatlarına, əlverişli iqlim və münbit torpağa, turizm imkanlarına, kənd təsərrüfatı və sənaye infrastrukturlarına və işlək əhaliyə malik olması ölkənin iqtisadi perspektivlərini xüsusi cəlbedici edir.

Hazırda ölkənin təsdiq olunmuş karbohidrogen ehtiyatları 4.6, ehtimal olunan isə 10 milyard ton şərti yanacaq təşkil edir. Bunun 2 milyard tonunu neft, 2,6 trilyon kubmetri isə təbii qaz təşkil edir.

Müstəqillik illərində neft sektoruna 48 milyarddan çox ABŞ dolları miqdarında xarici sərmayə qoyulmuş, 61 yeni neft yatağı istismara verilmiş və yaxud yararlı vəziyyətə gətirilmişdir.

Hələ 2000-ci ilin əvvəllərində mütəxəssislər 2010-cu ildən etibarən Azərbaycanın Xəzərdə ildə təxminən 55 milyon ton neft və 20 milyard kubmetr qaz çıxarmaq imkanı olduğunu proqnozlaşdırırdılar. Proqnozlara görə, XXI əsrdə Azərbaycan dünyanın enerji məhsullarına artan tələbatının nəzərəçarpacaq hissəsini (ildə təxminən 40-50 milyon ton neft və 25-30 milyard kubmetr qaz) verəcəkdir. Artıq 2006-cı ildə neft və qaz hasilatının həcmi bu proqnozların əsassız olmadığını təsdiq etdi. Dövlət Neft Şirkətinin rəsmi məlumatına əsasən, keçən illər üzrə Azərbaycanın neft və qaz hasilatı artan tempə davam etmişdir. 2013-cü ildə ölkədə 53 milyon tondan artıq neft, 29 milyard kubmetrdən artıq təbii qaz istehsal edilmişdir.

Neft və qaz istehsalı üzrə həyata keçirilən transmilli layihələrə yaradılan şəraitə görə, xarici partnyorlar bölgə ölkələri içərisində ən çox Azərbaycan və Qazaxıstandan razıdırlar və bu ölkələrin iqtisadi gələcəyinə də çox nikbin yanaşırlar. Hazırda Qərb ölkələri və ABŞ Azərbaycanı özlərinin enerji sahəsində ən sabit və etibarlı tərəfdaşlarından biri kimi dəyərləndirərək, ona dünya enerji bazarına çıxmaq üçün

lazım olan bütün dəstəyi göstərirlər. Bütün bunlar Azərbaycanın dünyada və regionda transmilli geoiqtisadi dəyərini artırır və əlverişli tərəfdaşa çevirir.

Azərbaycanın müstəqillik illərində davamlı olaraq müşahidə olunan sürətli sosial-iqtisadi inkişafı faktı da, mütəxəssislərin fikrinə görə, Cənubi Qafqaz ölkələri içərisində onun geoiqtisadi çəkisini getdikcə əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir. 1996-cı ildən başlayaraq Azərbaycanda ümumi daxili məhsul istehsalının orta hesabla hər il 10 faizdən yuxarı artımı, inflyasiyanın nisbətən sabit saxlanması, əhalinin pul gəlirlərinin və yaşayış həddinin getdikcə yüksəlməsi, istehsalda qeyri-neft sektorunun və özəl sahənin payının artması, idxal-ixrac balansında ixracın üstünlüyünün təmin edilməsi və s. həyata keçirilən iqtisadi siyasətin səmərəli olmasını bilavasitə təsdiq edir.

Müstəqillik illərində ölkə iqtisadiyyatına yatırılmış sərmayələrin ümumi həcmi 2013-cü ildə 172,4 milyard dollara çatmış və 2007-ci ildən başlayaraq daxili sərmayələrin həcmi xarici sərmayələrin həcmi üstələməyə başlamışdır.

2004-2013-cü illərdə Azərbaycanın inkişaf strategiyası xüsusi düşünülmüş, hərtərəfli əsaslandırılmış uzunmüddətli dövlət proqramları əsasında həyata keçirilmişdir. Nəticədə iqtisadi inkişaf öz yüksək tempini saxlamış və ÜDM artımı son 10 ildə davamlı olaraq təmin edilmişdir. Azərbaycanın sosial-iqtisadi, regional və ayrı-ayrı digər sahələrin inkişafını nəzərdə tutan çoxsaylı ünvanlı dövlət proqramları qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı 10 ildə ümumilikdə 3,4 dəfə artmış, yoxsulluğun səviyyəsi 49 faizdən 5,5, işsizlik isə 4,8 faizə enmişdir ki, bu göstəriciyə görə, Azərbaycan dünyanın bir sıra inkişaf etmiş ölkələrini də geridə qoymuşdur.

Azərbaycanda müasir iqtisadi və sosial infrastruktur yaradılmış, respublikanın enerji təhlükəsizliyi tam, ərzaq təhlükəsizliyi isə əsasən təmin olunmuşdur. Son 10 ildə Azərbaycanın dövlət büdcəsi 17 dəfə artaraq 25 milyard dollara çatmışdır. 2003-cü ildə cəmi 800 milyon dollar təşkil edən strateji valyuta ehtiyatları 2013-cü ildə 50 milyard dollara yüksəlmişdir. Bununla yanaşı ölkənin xarici borclarının miqdarı

ÜDM-in cəmi 8%-i həcmindədir ki, bu da dünyada ən yaxşı göstəricilərdən biri hesab olunur.

Keçən müddətdə əmək haqları, pensiyalar, təqaüdlər ardıcıl şəkildə artırılmış və bu göstəriciyə görə, Azərbaycan MDB məkanında öncül yerləri tutmuşdur.

Son 10 ildə minlərlə istehsal obyektı, nəhəng zavod və fabriklər, texnoparklar tikilmiş, 1,2 milyon yeni iş yeri yaradılmışdır. 2500 məktəb, yüzlərlə səhiyyə müəssisəsi, mədəniyyət, idman obyektləri tikilmişdir.

İqtisadi inkişaf tempi Azərbaycanın Cənubi Qafqazdakı lider mövqelərini daha da möhkəmləndirmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2013-cü ildə Azərbaycanda ÜDM istehsalı 71 milyard ABŞ dolları, müvafiq olaraq Gürcüstanda 16,1 milyard dollar, Ermənistanda isə 10,4 milyard dollar təşkil etmişdir. Azərbaycanın bu gün regionun ÜDM istehsalındakı payı 80%-i keçmişdir.

Dünyanın bir sıra nüfuzlu iqtisadi və maliyyə mərkəzləri, nüfuzlu reyting agentlikləri Azərbaycanın yüksək inkişaf tempi faktını qeyd etmişlər.

Hazırda Azərbaycan iqtisadi göstəricilərinə görə Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan və Belarus kimi iri dövlətlərlə birlikdə postsovet məkanının lider dövlətlərindən biridir. Bölgədəki neft istehsalına, transmilli nəqliyyat-tranzit imkanlarına, xarici iqtisadi əlaqələrinin intensivliyinə, enerji resursları ixracının şaxələndirilməsinə, Qərbin Xəzərə hərbi-geostrateji çıxışının təmin edilməsi və hövzənin strateji hədəflərinə nəzarət imkanı yaratmasına görə Azərbaycan bölgənin ən əhəmiyyətli dövləti hesab olunur.

Müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı tamamilə xarici kapitaldan və neft sənayesindən asılı idisə, son illərdə nisbət əsaslı şəkildə dəyişmiş, iqtisadi, sosial, infrastruktur və s. sahələrdə yerli kapital və qeyri-neft sektorunun payı əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Son illər ölkənin neft amilindən və xarici kapitaldan asılılığı kəskin şəkildə azalmış, iqtisadi inkişafın əsas yükü qeyri-neft sektorunun üzərinə keçirilmiş, əsas valyuta ehtiyatları bu sektorun yüksəlişinə

istiqamətləndirilmişdir. Bütün bunlar ölkənin iqtisadi gələcəyi ilə bağlı əhalidə və mütəxəssislərdə nikbin əhval-ruhiyyə yaratmışdır.

Azərbaycanda yürüdülmən məqsədyönlü siyasətin - neftdən gələn gəlirləri iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə və qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilməsinin nəticəsi olaraq ÜDM-in strukturunda bu sahənin payı sürətlə artmışdır. Əgər 2010-cu ildə iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun payı 44,4 faiz təşkil edirdisə, 2014-cü ildə bu rəqəm artıq 60 faizə yüksəlmişdir. Hökumətin proqnozlarına əsasən, 2015-ci ildə qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payı 61,7 faizə çatacaqdır.

Azərbaycanın 2005-2013-cü illərdə strateji neft və qaz məhsullarının satışından əldə edilən gəlirlər hesabına ölkənin enerji, nəqliyyat, rabitə-informasiya sektorunun tam yeniləşdirilməsi və bu sahələr üzrə milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, sosial və iqtisadi infrastrukturun yenidən qurulması, iqtisadiyyatının liberallaşdırılması və şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafına önəm verilməsi, ekoloji tarazlığın təmin edilməsi və s. hesab olunur.

2003-cü ildən başlayaraq regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarının qəbulu və icrası respublikada yeni şərait yaratmış, bölgələrin hərtərəfli tərəqqisinə səbəb olmuş, mərkəzlə regionlar arasında sosial-iqtisadi fərqləri əsasən aradan qaldırmış, yaşayış məntəqələrinin simasını müasirləşdirmişdir. Respublikanın kommunal, yol-nəqliyyat, sosial, informasiya-kommunikasiya, ekologiya və digər sahələrin infrastrukturuna milyardlarla dollar investisiya qoyulmuşdur.

Müstəqillik illərində Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq istehsalı sistemində əsaslı investisiya yatırılmış, fermerlərə birbaşa dövlət dəstəyi göstərilmiş və bu sahənin inkişafına əsaslı təkan verilmişdir.

Göründüyü kimi, 2004-2013-cü illərdə həyata keçirilmiş məqsədyönlü siyasət nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı şaxələndirilmiş və iqtisadi balansda qeyri-neft sektorunun üstünlüyü təmin edilmişdir. Bununla yanaşı, qarşıdan gələn dövrdə də iqtisadiyyatda enerji amili öz aktuallığını saxlayacaq.

Mütəxəssislərin fikrinə görə, Xəzər regionunun hazırkı regional hərbi-geostrateji balansı Rusiyadan, geoiqtisadi və təbii enerji balansı Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistandan, nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizləri Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və Rusiyadan asılıdır.

Rusiya, İran, Orta Asiya ölkələri, Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstanın, o cümlədən Qərbi ölkələrinin iştirakı ilə formalaşan Xəzər hövzəsinin geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji mühitinin gələcək taleyində Azərbaycanın mövqeyi kifayət qədər yüksəkdir. Bu ölkənin ayaq qoyduğu “geosiyasi tərəzi”nin gözü dərhal regionun əsas ağırlıq mərkəzinə çevrilir və regional münasibətlərin üstün istiqamətini təşkil edir.

Azərbaycanın artan enerji ixracı potensialını düzgün qiymətləndirən ABŞ və Avropa İttifaqı 2007-ci ildən başlayaraq Avropaya qaz ixracını nəzərdə tutan “Cənub dəhlizi” layihəsini geniş müzakirəyə çıxarmışdır. 2010-cu ildən başlayaraq Azərbaycan “Cənub dəhlizi” layihəsi- Nabucco ilə bağlı həyata keçirilən müzakirələrin perspektivsizliyini görərək təşəbbüsü öz əlinə almış və növbəti dəfə liderlik keyfiyyətlərini ortaya qoymuşdur. 2011-ci ildə Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında strateji enerji əməkdaşlığına dair memorandumun, 2012-ci ildə Türkiyə ilə Trans-Anadolu layihəsi üzrə sazişin imzalanması, 2013-cü ildə isə Trans-Adriatik layihənin əsas ixrac marşrutu kimi seçilməsi “Cənub dəhlizi”nə yeni nəfəs gətirdi. Nəticə etibarilə 2013-cü il dekabrın 17-də Bakıda “Şahdəniz-2” layihəsinə dair yekun investisiya qərarı qəbul edildi. Azərbaycan öz təşəbbüsü və praktiki addımları ilə yeni transmilli enerji layihələrinin əsasını qoydu, “Cənub dəhlizi” layihəsini xilas etdi, eyni zamanda Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında daha fəal iştirak etmək imkanı qazandı. Azərbaycanın geosiyasi xarakteristikasının əsas göstəricilərindən biri də onun zəngin insan resurslarına malik olması, ölkədaxili sabit daxili ictimai-siyasi, milli-etnik və dini vəziyyətin hökm sürməsi və dövlətin bütün bu sahələr üzərindəki nəzarət imkanları ilə bağlıdır. Azərbaycanın insan resursları kəmiyyət və keyfiyyət baxımından digər Cənubi Qafqaz ölkələri ilə müqayisədə

üstün və perspektivli görünür. Ölkənin ümumi demoqrafik göstəriciləri (əhalinin artım sürəti, gənclərin ümumi əhali arasında sayı və s.) müsbət istiqamətdə inkişaf edir. Əhalinin ümumi sayı hazırda 9 milyondan artıqdır və artım balansı getdikcə müsbətə doğru dəyişir. Respublika üzrə hər kvadratkilometrə təxminən 96 nəfər sakin düşür.

Keyfiyyət göstəricilərinə görə də ölkə əhalisi dünya standartlarına yaxındır. Əhalinin yaşayış səviyyəsi, təhsili, texniki və peşə hazırlığı, sağlamlıq və yaş meyarları, miqrasiya, urbanizasiya göstəriciləri həm daxili inkişaf, həm də qlobal iqtisadi əlaqələr baxımından mütəxəssislər tərəfindən yetərli hesab olunur. Burada ən mühüm meyarlardan biri kimi 2004-cü ildən başlayaraq əhalinin yaşayış səviyyəsinin sürətlə yüksəlməsini, adekvat olaraq yoxsulluğun azalmasını göstərmək olar.

FƏSİL 2.

AZƏRBAYCANIN XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN GEOİQTİSADI KONTEKSTDƏ TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycanın geoiqtisadi əlaqələri sistemində xarici ticarətin kompleks tədqiqi

Son illər Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri ölkəmizin beynəlxalq aləmdə mövqeyinin daha da möhkəmlənməsi, ən nüfuzlu təşkilatlarda layiqincə təmsil olunması, siyasi sahədə böyük nailiyyətlərin qazanılması və digər uğurlarla zəngin olmuşdur. Dünyada böhran proseslərinin hələ də davam etməsi, hətta qabaqcıl ölkələrin ciddi maliyyə problemləri ilə üzləşməsi fonunda Azərbaycanın davamlı iqtisadi inkişafı, quruculuq işlərinin geniş vüsət alması, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətlənməsi son illərin nailiyyətlərini səciyyələndirən əsas amillərdəndir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "Regionun siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzinə çevrilən, dinamik və hərtərəfli inkişaf edən Azərbaycanın iqtisadi qüdrəti və fəal xarici siyasəti beynəlxalq aləmə daha sıx inteqrasiyanı, ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrin möhkəmlənməsini təmin etmişdir". Şübhəsizdir ki, bu uğurlara ümummilli lider Heydər Əliyevin inkişaf strategiyasına əsaslanan düşünülmüş və uzaqgörən siyasət nəticəsində nail olmaq mümkün olmuşdur. Ölkəmiz son 10 ildə, yəni, tarix baxımından qısa müddət ərzində sıçrayışlı iqtisadi inkişafa nail olmuş, bütün sahələrdə köklü islahatlar apararaq mərkəzləşdirilmiş planlı sistemdən bazar iqtisadiyyatına keçidi başa çatdırmış, böyük transmilli layihələrin təşəbbüskarı və aparıcı iştirakçısı olmuş, kosmosa peyk çıxaran dövlətlər sırasına qoşulmuş, yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu gün ölkəmiz cənab Prezidentin qeyd etdiyi kimi, "...bu, mürəkkəb regionda bir sabitlik adasıdır və təbii ki, bu da davamlı iqtisadi inkişafın başlıca amillərindən biridir".

Aparılan düşünülmüş və uzaqgörən, məqsədli dövlət proqramları vasitəsilə konkret hədəflərə yönələn siyasət nəticəsində son 10 il ərzində ÜDM 3,2 dəfə, qeyri-neft sektoru 2,6 dəfə, investisiyalar 6,5 dəfə, dövlət büdcəsinin gəlirləri 16 dəfə, xarici ticarət dövriyyəsi 6,6 dəfə artmışdır. Bu dövr ərzində əhalinin gəlirləri 6,5 dəfə, orta aylıq əməkhaqqı 5,5 dəfə artmış, yoxsulluq səviyyəsi 8,4 dəfə azalaraq 5,3 faiz təşkil etmiş, 1,2 milyondan çox iş yeri açılmış, işsizlik səviyyəsi 5 faiz təşkil etmişdir.

Yaradılmış əlverişli biznes və investisiya mühiti nəticəsində indiyədək ölkə iqtisadiyyatına 180 milyard dollara yaxın investisiya qoyulmuşdur ki, bunun da yarısı xarici investisiyalardır. Adambaşına düşən xarici investisiyaların göstəricilərinə görə Azərbaycan MDB ölkələri arasında qabaqcıl yerlərdən birini tutur.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, hətta inkişaf etmiş ölkələrin ciddi maliyyə və sosial problemlərlə qarşılaşmasına baxmayaraq, Azərbaycanda davamlı iqtisadi inkişaf müşahidə edilir, xarici borcun ÜDM-ə nisbəti 8,3 faiz, büdcə kəsirinin ÜDM-ə nisbəti 0,3 faiz, valyuta ehtiyatları isə ÜDM-in 70 faizini təşkil edir.

Bu gün Cənubi Qafqaz iqtisadiyyatının 75 faizi Azərbaycanın payına düşür. Dünyada etibarlı tərəfdaş kimi tanınan və beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərini tam şəkildə və vaxtında yerinə yetirən Azərbaycanın təşəbbüskarı olduğu transmilli layihələr Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır.

Qazanılmış sosial-iqtisadi nailiyyətlər, nüfuzlu beynəlxalq hesabatlarda da öz əksini tapmışdır. Fitch, Standard and Poors və Moodys reyting agentlikləri son illərdə ölkəmizin suveren reytingini davamlı olaraq artırır. "Dünya rəqabət qabiliyyətliliyi 2013-2014" hesabatında Azərbaycan artıq 5 ildir ki, MDB ölkələri arasında birincidir. Hesabatda "inflyasiya" göstəricisi üzrə ölkəmiz dünyada 1-ci, "Makroiqtisadi mühit" üzrə 8-ci, "ümumi milli yığının ÜDM-ə nisbəti" nə görə 10-cu yerdə olmuş, BMT-nin İnsan İnkişafı İndeksi hesabatına əsasən yüksək insan inkişafı qrupunda qərarlaşmışdır.

Təbii ki, Azərbaycan əldə etdiyi nailiyyətlərlə kifayətlənmir. Bu gün qarşımızda duran başlıca hədəflərdən biri iqtisadiyyatın şaxələnməsinin genişləndirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsidir.

Bu çərçivədə əsas vəzifələrdən biri ölkənin sənaye potensialının güclənməsi, qeyri-neft sənayesinin inkişafı, mövcud imkanlardan səmərəli istifadə olunmasıdır. 2014-cü il cənab Prezident tərəfindən "Sənaye ili" elan edilmiş, bununla bağlı müvafiq tədbirlər planı təsdiq edilmişdir. Hazırda tədbirlər planına uyğun olaraq, "Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksi"nin qurulması, Sumqayıt Kimya Sənaye, Balaxanı sənaye, yüksək texnologiyalar parklarının təşkili, sənaye məhəllələrinin yaradılması istiqamətində ardıcıl işlər görülür. Bu işlərdə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, təcrübə mübadiləsinin aparılması məqsədilə 2014-cü ilin noyabrında BMT-nin Sənayenin İnkişafı Təşkilatı (UNIDO) ilə birlikdə sənayenin inkişafına dair beynəlxalq konfransın keçirilməsi planlaşdırılır.

Eyni zamanda, kənd təsərrüfatının, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının, alternativ və bərpa olunan enerji sahələrinin, turizmin və digərlərinin inkişafı ilə bağlı tədbirlər görülür, çoxsaylı layihələr həyata keçirilir. Bununla yanaşı, regionların, habelə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı dövlət proqramları çərçivəsində əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə kompleks tədbirlər görülür.

Ölkəmizin gələcək inkişafının davamlılığının təmin edilməsi üçün təsdiq olunmuş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında çox iddialı, eyni zamanda, real hədəflər müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, 2020-ci il üçün neft amilindən asılılıq minimuma endiriləcək, qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına ÜDM 2 dəfə artacaqdır.

Qeyd olunan vəzifələrin yerinə yetirilməsində xarici iqtisadi əlaqələrin rolu çox əhəmiyyətlidir. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının diplomatik xidmət orqanları rəhbərlərinin bu günlərdə keçirilmiş beşinci müşavirəsində **Prezident İlham Əliyev** bildirmişdir ki, "Xarici siyasətimiz daxili siyasətimizin davamıdır. Bu gün

Azərbaycanın xarici siyasəti prinsipliliyi və müstəqilliyi ilə seçilir. Bunun əsas səbəbi, əlbəttə ki, güclü siyasi iradənin mövcudluğudur. ...Eyni zamanda, ölkəmizin uğurlu inkişafı və son illərdə iqtisadi müstəqilliyimizin tam şəkildə təmin olunması bizə imkan verir ki, xarici arenada da öz sözumüzü deyək, öz maraqlarımızı müdafiə edək".

Cədvəl 2.1. Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi

İllər	Milyon ABŞ dolları ilə			
	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac	saldo
1991	4 002,2	1 881,2	2 121,0	239,8
1992	2 423,8	939,8	1 484,0	544,2
1993	1 353,5	628,8	724,7	95,9
1994	1 430,6	777,9	652,7	-125,2
1995	1 304,9	667,7	637,2	-30,5
1996	1 591,9	960,6	631,3	-329,3
1997	1 575,7	794,4	781,3	-13,1
1998	1 682,6	1 076,5	606,1	-470,4
1999	1 965,1	1 035,9	929,2	-106,7
2000	2 917,3	1 172,1	1 745,2	573,1
2001	3 745,3	1 431,1	2 314,2	883,1
2002	3 832,9	1 665,5	2 167,4	501,9
2003	5 216,6	2 626,2	2 590,4	-35,8
2004	7 131,4	3 515,9	3 615,5	99,6
2005	8 558,4	4 211,2	4 347,2	136,0
2006	11 638,9	5 266,7	6 372,2	1 105,5
2007	11 771,7	5 713,5	6 058,2	344,7
2008	54 926,0	7 170,0	47 756,0	40 586,0
2009	20 824,5	6 123,1	14 701,4	8 578,3
2010	27 960,8	6 600,6	21 360,2	14 759,6
2011	36 326,9	9 756,0	26 570,9	16 814,9
2012	33 560,9	9 652,9	23 908,0	14 255,1
2013	34 687,9	10 712,5	23 975,4	13 262,9
2014	31 016,3	9 187,7	21 828,6	12 640,9

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (<http://www.stat.gov.az/>)

Son illərdə Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin artması, həyata keçirilən diversifikasiya siyasəti, müasir texnologiyalara əsaslanan və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edən yüzlərlə müəssisənin fəaliyyətə başlaması təbii ki, ölkənin xarici

ticarətində də müsbət meyllərə təkan vermişdir. Belə ki, xarici ticarətin coğrafiyası genişlənmiş, onun əmtəə strukturu təkmilləşmişdir. Təkcə 2013-cü ildə 149 ölkə ilə xarici ticarət əməliyyatları aparılmış, xarici ticarət dövriyyəsi 3,4 faiz artaraq 34,7 milyard dollar təşkil etmiş, qeyri-neft ixracı 6 faiz artmışdır. Ötən il Azərbaycanın ticarət dövriyyəsinin 44 faizi Avropa İttifaqı, 20 faizi İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, 12 faizi MDB, 7 faizi Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Təşkilatı ölkələrinin payına düşmüşdür. Son 10 ildə ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsi 6,6 dəfə, ixrac 9,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft ixracı 4,7 dəfə, idxal isə 4,1 dəfə artmışdır.

**Cədvəl 2.2. 2014-cü ildə xarici ticarət dövriyyəsinin göstəriciləri
(milyon ABŞ dollar)**

Ölkə qruplarının adı	Xarici ticarət dövriyyəsi	İdxal	İxrac	Ticarət balansı
Cəmi	31 016,3	9 187,7	21 828,6	12 640,9
ondan:				
MDB ölkələri	2 921,3	2 083,2	838,1	-1 245,1
Şərqi Avropa ölkələri	3 625,0	2 093,7	1 531,3	-562,4
Avropa İttifaqı	14 671,2	3 103,6	11 567,6	8 464,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (<http://www.stat.gov.az/>)

Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətin dinamikasına nəzər salsaq görərik ki, ötən illərlə müqayisədə ticarət dövriyyəsi demək olarki, artan istiqamətdə inkişaf edir. İllər üzrə bu artım müxtəlif templərlə baş verir. Xarici ticarət dövriyyəsinin həcmində baş verən artım 2008-ci ildə yüksək həddə çatmışdır. 2008-ci ildə Azərbaycanın 107 ölkə ilə aparılmış ticarət (idxal-ixrac) əməliyyatlarının həcmi 2 milyard 132.1 milyon ABŞ dolları məbləğində olmuşdur. Xarici ticarət dövriyyəsinin

1 milyard 197.8 milyon dollarını (56.2 %-ni) ölkədən ixrac olunmuş mallar, 934.3 milyon dollarını (43.8 %-ni) ölkəmizə idxal edilmiş mallar təşkil etmiş, 263.5 milyon dollarlıq müsbət saldo yaranmışdır. 2009-cu ildə dünya ölkələrində baş verən böhran səbəbiylə dünya ölkələri ilə münasibətdə xarici ticarət dövriyyəsi aşağı düşmüş. Sonrakı illərdə ticarət dövriyyəsində yenidən artım müşahidə edilsədə bu 2008-ci ildə müşahidə olunan səviyyəyə çatmamışdır.

**Cədvəl 2.3. 2014-ci ildə xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi quruluşu
(milyon ABŞ dollar)**

Qitələr	Xarici ticarət dövriyyəsi		İdxal		İxrac	
	həcmi	xüsusi çəkisi, %	həcmi	xüsusi çəkisi, %	həcmi	xüsusi çəkisi, %
Cəmi	31 016,3	100,0	9 187,7	100,0	21 828,6	100,0
Avropa qitəsi	17 546,0	56,6	5 051,4	55,0	12 494,6	57,2
Asiya qitəsi	11 024,5	35,5	3 224,2	35,1	7 800,3	35,7
Amerika qitəsi	1 873,5	6,0	879,4	9,5	994,1	4,6
Afrika qitəsi	546,1	1,8	7,0	0,1	539,1	2,5
Okeaniya	26,2	0,1	25,7	0,3	0,5	0,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (<http://www.stat.gov.az/>)

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsindən verilən məlumata əsasən, 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 36,33 mlrd. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 9,76 mlrd. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 26,57 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Azərbaycan

Respublikası 149 ölkə ilə ticarət sahəsində qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq etmiş və xarici ticarət saldosu müsbət 16,81 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur. Yalnız ayrı-ayrı ölkə qrupları üzrə keçid iqtisadiyyatlı və mərkəzləşmiş planlı iqtisadiyyatı olan ölkələr və Qərbi Avropanın bəzi ölkələri ilə ticarət əlaqələrdə balans mənfi saldoya bərabərdir.

Cədvəl 2.4. 2014-cü ildə Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları (min ABŞ dolları)

Ölkələr	Əmtəə dövriyyəsi	%	İdxal	%	İxrac	%	Ticarət balansı
Ölkələr üzrə	31 016 306,5	100,0	9 187 697,6	100,0	21 828 608,9	100,0	12 640 911,3
İtaliya	5 078 261,0	16,4	272 643,4	3,0	4 805 617,6	22,0	4 532 974,2
Almaniya	2 629 200,3	8,5	703 636,9	7,7	1 925 563,4	8,8	1 221 926,5
İndoneziya	2 045 069,9	6,6	32 753,4	0,4	2 012 316,5	9,2	1 979 563,1
Rusiya	1 954 751,7	6,3	1 314 480,4	14,3	640 271,3	2,9	-674 209,1
İsrail	1 790 908,3	5,8	23 958,7	0,3	1 766 949,6	8,1	1 742 990,9
Türkiyə	1 789 134,2	5,8	1 286 641,4	14,0	502 492,8	2,3	-784 148,6
Fransa	1 680 839,6	5,4	157 356,8	1,7	1 523 482,8	7,0	1 366 126,0
ABŞ	1 309 246,2	4,2	563 419,2	6,1	745 827,0	3,4	182 407,8
Böyük Britaniya	1 104 785,1	3,6	978 337,2	10,6	126 447,9	0,6	-851 889,3
Tailand	869 805,1	2,8	29 892,9	0,3	839 912,2	3,8	810 019,3
İspaniya	833 048,8	2,7	49 379,7	0,5	783 669,1	3,6	734 289,4
Hindistan	815 196,9	2,6	36 946,9	0,4	778 250,0	3,6	741 303,1
Çin	760 945,4	2,5	697 082,6	7,6	63 862,8	0,3	-633 219,8
Çexiya	637 974,4	2,1	45 938,2	0,5	592 036,2	2,8	546 098,0
Gürcüstan	623 437,9	2,0	93 888,8	1,0	529 549,1	2,4	435 660,3
Portuqaliya	558 638,8	1,8	6 489,3	0,1	552 149,5	2,5	545 660,2
Ukrayna	468 021,7	1,5	419 579,7	4,6	48 442,0	0,2	-371 137,7
Tayvan	443 684,3	1,4	11 617,0	0,1	432 067,3	2,0	420 450,3
Avstriya	434 335,1	1,4	88 788,8	1,0	345 546,3	1,6	256 757,5
Tunis	421 708,1	1,4	1 090,5	0,0	420 617,6	1,9	419 527,1
Xorvatiya	322 971,9	1,0	11 298,6	0,1	311 673,3	1,4	300 374,7
Yunanıstan	318 778,0	1,0	62 789,7	0,7	255 988,3	1,2	193 198,6
Əfqanıstan	275 990,1	0,9	-	-	275 990,1	1,3	275 990,1
Kanada	254 746,0	0,8	34 497,8	0,4	220 248,2	1,0	185 750,4
Qazaxıstan	250 895,6	0,8	221 056,1	2,4	29 839,5	0,1	-191 216,6
İsveçrə	249 290,3	0,8	94 356,7	1,0	154 933,6	0,7	60 576,9
Digər ölkələr	3 094 641,8	9,9	1 949 776,9	21,2	1 144 864,9	5,3	-804 912,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (<http://www.stat.gov.az/>)

2010-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə, 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi faktiki qiymətlərlə 29,92 faiz, o cümlədən idxal 47,81 faiz, ixrac isə 24,39 faiz artmışdır. 2012-ci ilin yanvar-mart ayları ərzində isə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 7.895,19 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 2.054,34 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 5.840,85 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Azərbaycan Respublikası 118 ölkə ilə ticarət sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlıq etmiş və xarici ticarət saldosu müsbət 3.786,51 mln. ABŞ dolları olmuşdur. 2011-ci ildə xarici ticarət əlaqələrinin 67,8%-i Avropa, 22,6%-i Asiya, 8,7 %-i Amerika, 0,8%-i Afrika qitəsi ölkələri, 0,1%-i isə Okeaniya ilə aparılmışdır.

2011-ci ildə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin ölkələr üzrə coğrafi strukturuna nəzər salsaq Avropa ölkələri ilə ticarət münasibətlərinin genişlənməsini görmək olar. 2008-ci ilin nəticələri ilə 2011-ci ilin nəticələrini müqayisə etsək Avropa ölkələrini ilə Azərbaycanla ticarət əməliyyatlarındakı payı 47,4%-dən 67,8 -ə qədər artmışdır. Lakin bununla bərabər region daxili ölkələrlə ənənəvi ticarət əlaqələri davam etdirilir.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının MDB dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsinin həcmi 5,477,89 mln. ABŞ dolları o cümlədən idxalın həcmi 2.553,45 mln. ABŞ dolları ixracın həcmi 2.924,44 mln. ABŞ dolları təşkil etmiş, xarici ticarət saldosu isə müsbət 370,99 mln. ABŞ dolları olmuşdur. 2011-ci ildə MDB dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsidəki payı 15,08 faiz, o cümlədən idxalda 26,17 faiz, ixracda isə 11,01 faiz təşkil etmişdir. MDB dövlətləri arasında ixracda Rusiya və Ukrayna üstünlük təşkil edirdisə, idxalda isə Rusiya, Ukrayna, Gürcüstan, Belarusiya böyük üstünlüyə malikdir.

Cədvəl 2.5. 2014-cü ildə mal qrupları üzrə xarici ticarət dövriyyəsi

Qrupların adı	İdxal, min ABŞ dollar	%	İxrac, min ABŞ dollar	%
Cəmi	9 187 697,6	100,0	21 828 608,9	100,0
Diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsulları	149 568,3	1,6	3 306,1	0,0
Bitki mənşəli məhsullar	427 030,3	4,6	331 106,3	1,5
Heyvan və ya bitki mənşəli piylər və yağlar	88 110,0	1,0	190 334,7	0,9
Hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, tütün	888 995,6	9,7	316 050,9	1,4
Mineral məhsullar	448 136,0	4,9	20 193 531,9	92,5
Kimya sənayesi məhsulları	720 747,7	7,8	76 118,9	0,3
Plastik kütlələr, kauçuk, rezin, onlardan hazırlanan məmulatlar	300 303,3	3,3	157 281,6	0,7
Emal olunmamış gön, aşılammış dəri, təbii xəz, onlardan məmulatlar	6 726,4	0,1	24 094,0	0,1
Oduncaq, mantar və onlardan məmulatlar, hörmə məhsulları	129 583,3	1,4	1 411,2	0,0
Oduncaqdan hazırlanan kütlə, kağız və karton, onlardan məmulatlar	123 327,4	1,3	5 410,5	0,0
Toxuculuq materialları və məmulatları	100 276,7	1,1	33 231,0	0,2
Ayaqqabı, baş geyimləri, çətilər, çəliklər, lələklər, süni güllər	12 581,3	0,1	38,3	0,0
Daş, gips, sement, asbest, slyuda, keramika və şüşə məmulatları	176 210,0	1,9	3 154,2	0,0
Mirvari, qiymətli daş və metallar, onlardan hazırlanan məmulatlar	426 693,4	4,6	77 070,6	0,4
Az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar	1 245 249,3	13,6	141 799,8	0,6
Maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, aparatura	2 583 379,3	28,1	63 635,3	0,3
Quru nəqliyyat vasitələri, uçuş aparatları, üzən nəqliyyat vasitələri	810 882,2	8,8	7 000,6	0,0
Optik, topoqrafik, ölçü, nəzarət, tibbi alət və aparatlar, saatlar və musiqi alətləri	287 330,6	3,1	7 772,7	0,0
Müxtəlif sənaye malları	191 517,8	2,1	1 772,0	0,0
İncəsənət əsərləri, kolleksiya əşyaları və antikvariat	174,8	0,0	80,9	0,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (<http://www.stat.gov.az/>)

Uzaq xarici ölkələrlə ticarət əlaqələrinə baxdıqda isə illər üzrə artım meyli müşahidə olunur. 2011-ci ildə xarici ticarət əlaqələrində idxalda İtaliya, Fransa, Rusiya, ABŞ, Türkiyə, Ukraniya və Almaniya dövlətləri, ixracda isə İtalya, Fransa, ABŞ, Rusiya, Ukranya və İndoneziya fərqlənir.

Ölkəmizə ixrac olunan məhsulların strukturunda xüsusilə mineral məhsullar, xammallar, bitki mənşəli məhsullar, hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz içkilər, idxal olunan məhsullarda isə tütün, maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, aparatura, quru nəqliyyat vasitələri, uçan aparatlar, üzən nəqliyyat vasitələri, az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatları, hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, üstünlük təşkil edir.

Xarici ticarət əlaqələrinin xarakterik xüsusiyyətlərinə gəldikdə Azərbaycan yeni müstəqillik qazandığından ümumi ticarət əməliyyatlarında əsasən xammal, yarımfabrikat məhsulları ixracatçısı kimi çıxış edir, həmçinin daxili tələbatı ödəmək məqsədilə əsasən ərzaq məhsulları, elmi-texniki nailiyyət məhsulları idxal edir.

Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın təşəkkülü və inkişafı prosesində qarşıya çıxan problemlərin uğurlu həlli əhəmiyyətli dərəcədə xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi və inkişafı hesabına ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sistemində səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin edilməsindən asılıdır. Dünyada tədricən iqtisadi sərhədlərin silinməsi, bütün ölkələr üçün müəyyən olunmuş razılaşdırılmış ümumi normaların müəyyən olunması, vahid qlobal dünya təsərrüfatı sisteminin formalaşması prosesini göstərir. Belə şəraitdə sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və milli xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq hər hansı bir ölkənin iqtisadi siyasəti ancaq o vaxt səmərəli ola bilər ki, o digər ölkələrin iqtisadi strategiyalar, xarici iqtisadi siyasətləri ilə uzlaşdırılmış olsun, yəni digər ölkələrlə münasibətdə ziddiyət təşkil etməsin. Bu siyasət vasitəsilə dövlətlər dünya təsərrüfatı sistemində fəal qoşulmaqla bir tərəfdən özlərinin müvafiq ehtiyatları olmadıqları halda belə cəmiyyətin tələbatını tam şəkildə ödəmək, ölkə iqtisadiyyatının səmərəli strukturunu formalaşdırmaq, dünya bazarında özünəməxsus yer tutmaq, BƏB-də fəal iştirak etmək, qloballaşan dünya

iqtisadiyyatına inteqrasiya etmək və s. bu kimi imkanları reallaşdırmaq şansı əldə etmiş olurlar.

Müasir dövrdə milli inkişafın təmin olunması yalnız xarici və daxili amillərin dialektik vəhdəti bazasında mümkündür. Məhz buna görə də xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və bu əsasda iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sistemində səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin olunması son dövrlərdə özünün dövlət müstəqilliyini əldə etmiş ölkələrin sosial-iqtisadi siyasətinin strateji istiqamətlərindən biri hesab olunur.

Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatı yolunu seçən Azərbaycan Respublikası özünün geniş iqtisadi potensialını hərəkətə gətirmək məqsədilə İEÖ-nin qabaqcıl texnologiyalarını və maliyyə imkanlarını milli iqtisadiyyata cəlb edir, onlarla səmərəli əməkdaşlıq əlaqələrini inkişaf etdirir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanın dünya dövlətləri tərəfindən tanınması və diplomatik münasibətlərin yaradılması dünyanın bir çox ölkələri ilə ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin qurulmasına və ölkənin dünya iqtisadiyyatına sistemli surətdə inteqrasiyasına imkan yaratmışdır. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının sosial – iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin zəruri şərtlərindən biri də xarici ölkə iqtisadiyyatının dünya ticarət sistemində səmərəli inteqrasiyasının mümkün vasitələrinin genişləndirilməsidir, təkmilləşdirilməsidir. Xarici ticarət siyasəti ölkənin iqtisadi siyasətinin vacib tərkib hissəsidir, bu siyasət qarşıya qoyulan məqsədləri, müəyyən olunmuş nəticələri əldə etməyə yönəldilmişdir və eyni zamanda ölkənin həyata keçirdiyi xarici ticarət siyasəti ölkənin digər ölkələrlə münasibətlərini, dünya təsərrüfat əlaqələrində tutduğu yeri müəyyən edən əsas vasitədir.

Azərbaycanın müstəqillik qazandığı ilkin illərdə ölkənin xarici ticarət siyasəti elmi cəhətdən əsaslandırılmadığından, müəyyən olunmuş konkret stratejiyanın mövcud olmaması ölkənin xarici ticarət siyasətində bir sıra mənfi nəticələrə səbəb olmuşdur. Hal-hazırda isə ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin xarakteri, forma və miqyası, idxal – ixrac əməliyyatlarının strukturu və coğrafi istiqamətləri ciddi

dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Dövlət xarici ticarət siyasətini müəyyən etmək, həyata keçirməklə bir sıra vəzifələri yerinə yetirir :

- İxracın diversifikasiyası mexanizminin formalaşdırılması
- Bank və maliyyə sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması
- Xarici İnvestisiyaların əlaqələndirilməsi
- Xammalla yanaşı hazır məhsulların ixrac olunması
- Səmərəli valyuta siyasətinin yürüdülməsi
- Əlverişli və strateji bazar seçiminin həyata keçirilməsi
- Səmərəli özəlləşdirmə siyasətinin aparılması
- Xarici sərmayədarlar tərəfindən ölkədə əldə olunmuş mənfəətin yenidən ölkəyə investisiya şəklində cəlb olunmasına nail olmaq
- Xarici borcların optimal həddinin qorunub saxlanmasına nail olmaq
- Xarici iqtisadi liberallaşdırma siyasəti ilə yanaşı iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi
- Ticarət əlaqələrində idxal, ixrac və tranzit əməliyyatlarında vahid pəncərə sisteminin tətbiq edilməsi
- İxracın dövlət stimullaşdırma sisteminin təşkili
- İdxalın strukturuna nəzarət sisteminin formalaşdırılması
- İstehsal olunan, həmçinin ixrac məhsullarının beynəlxalq keyfiyyət standartlarına uyğunlaşdırılması

Dövlət xarici ticarət siyasətini həyata keçirərkən, bir sıra müxtəlif vasitələrdən istifadə edir, bu isə müəyyən dövr üçün mövcud durumdan və siyasi-iqtisadi şəraitdən və ölkənin özünəməxsus siyasətindən irəli gəlir. Azərbaycan Respublikası xarici ticarət siyasətini həyata keçirərkən əsasən aşağıdakı vasitələrdən istifadə edir:

- Bazar subyektlərinin rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması məqsədilə xüsusi olaraq dövlət proqramlarının hazırlanması
- Daxili bazarın milli mənafeələrə uyğun qorunması sisteminin təşkil formalaşdırılması

- Xarici ticarətlə bağlı olan prioritet sahələrə məqsədyönlü investisiya siyasəti proqramlarının işlənilib hazırlanması
- Səmərəli tarif siyasətinin həyata keçirilməsi

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasətinin əsas prioritetləri:

- Ölkənin ixrac potensialının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi
- Bakı-Tblisi-Ceyhan, Bakı-Tblisi-Ərzurum kəmərlərindən istifadə
- TRASECA və digər mühüm nəqliyyat dəhlizlərində iştirak
- İdxalı əvəz edəcək sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi
- Ölkənin idxal asılılığının azaldılması
- ÜTT-yə əlverişli şərtlərlə üzv olmaq
- Rəqabətə davamlı xarici iqtisadi sektorun formalaşdırılması
- Yeni tipli korporativ sektorun formalaşdırılması
- İri biznes subyektləri ilə kiçik və orta biznes subyektlərinin səmərəli iş birliyinin yaradılması
- Səmərəli fəaliyyət göstərən ixrac sindikatlarının formalaşdırılması
- Bazar iqtisadiyyatının real məzmunlu institusional əsaslarının yaradılması
- Real məzmunlu beynəlxalq və regional iqtisadi proseslərində iştirakın intensivləşdirilməsi.

Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı daim diqqətdə olan məsələlərdəndir. Belə ki, yerli məhsulların xaricə, o cümlədən qeyri-ənənəvi bazarlara ixracının genişləndirilməsi məqsədilə zəruri tədbirlər görülür. Dövlət başçısının bu istiqamətdə tapşırıqlarına uyğun olaraq, dövlət dəstəyi ilə potensial ixrac ölkələrində logistik mərkəzlərin yaradılması üzrə işlər görülür. Artıq Qazaxıstanın Aktau şəhərində logistik mərkəzin tikintisinə başlanmışdır.

2.2. Geoiqtisadi maraqların reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığı

Uğurlu geoiqtisadi idarəciliyin nəticəsi olaraq ötən dövrdə Azərbaycanın xarici aləmlə hərtərəfli münasibətləri yaranmış, qarşılıqlı maraqlara cavab verən çoxsaylı ortaq transmilli layihələr həyata keçirilmiş, dünya siyasətinə təsir gücü olan böyük dövlətlərlə, beynəlxalq və regional qurumlarla tərəfdaşlıq münasibətləri qurulmuş, ölkənin nüfuzlu xarici alyanslarda, hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatlarında iştirakı təmin edilmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişafının əsas şərtlərindən biri Azərbaycanın və onun ərazisindən keçən tranzit neft və qazının müvəffəqiyyətlə dünya bazarına çatdırılmasıdır. Bu məqsədlə karbohidrogenlərin ixrac nəql edilmə istiqamətlərinin diversifikasiyasının təmin edilməsi, müxtəlif nəqliyyat növlərini istifadə etməklə etibarlı və zəmanətli kommunikasiya sxemlərinin işlənməsi zəruridir. Qazaxıstan neftinin Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri ilə ixracı üçün Xəzər nəqliyyat dəhlizinin yaradılması və istismarı haqqında Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Qazaxıstan Respublikası Hökuməti arasında Saziş imzalanmışdır. Həmin sazişə müvafiq olaraq Qazaxıstan neftinin BTC vasitəsilə daşınması üçün sponsorları cəlb etməklə ölkənin nəqliyyat infrastrukturunun beynəlxalq standartlara uyğun olaraq yenidənqurulması nəzərdə tutulur.

Xəzər regionunda, o cümlədən Azərbaycanda hasil olunan karbohidrogenlərin dünya bazarlarına çatdırılması üçün strateji məqsədlərdən biri də Transxəzər Qaz Boru Kəmərinin inşası layihəsinin həyata keçirilməsidir. Transxəzər Qaz Boru Kəməri vasitəsilə təbii qaz Türkmənbaşından Bakıya nəql ediləcək və sonradan Azərbaycan-Gürcüstan, oradan isə Türkiyə-Yunanıstan-İtaliya və yaxud Ukrayna-Polşa-Mərkəzi Avropa ölkələri istiqamətini əhatə edə bilər.

Gələcəkdə Avropanın təbii qaza olan tələbatının ödənilməsi məqsədilə Avropa İttifaqı üçün prioritet layihələrdən biri olan "Cənub Dəhlizi" layihəsi çərçivəsində

Trans-Anadolu Boru Kəməri layihəsi (TANAP) realizə olunacaq və bu boru kəməri vasitəsilə Xəzər regionunda (Qazaxıstanda, Türkmənistanda, Azərbaycanda), Yaxın Şərqdə (İraqda, İranda) və Şimali Afrikada (Misirdə) hasil ediləcək təbii qazın Mərkəzi və Qərbi Avropa ölkələrinə çatdırılması planlaşdırılır.

Azərbaycanın "Şahdəniz-2" layihəsi çərçivəsində hasil ediləcək təbii qazın Avropaya çatdırılması üçün "Şahdəniz" konsorsiumu tərəfindən son iki il ərzində bir neçə variantı nəzərdən keçirilmiş və nəticədə Trans Adriatik Boru Kəməri (TAP) seçilmişdir. Uzunuğu 870 km olacaq TAP kəməri Azərbaycan qazını Türkiyə, Yunanistan və Albaniya ərazisi ilə İtaliyaya nəqlini təmin edəcəkdir. Hazırda layihə üzrə qaz alıcıları ilə müqavilələrin imzalanması prosesi başa çatdırılır və ilkin mərhələdə bu kəmər vasitəsilə ildə 10 milyard kub-metr, daha sonra isə 20 milyard kub-metr həcmində təbii qazın Avropaya çatdırılması təmin olunacaq.

Bununla yanaşı, Azərbaycanın perspektiv yataqlarından, eləcə də regionun digər ölkələrində hasil olunacaq təbii qazın nəql edilməsi məqədilə Trans-Anadolu Boru Kəməri (TANAP) və TAP (Trans-Adriatik) boru kəmərləri ilə yanaşı, gələcəkdə "Cənub Dəhlizi" layihəsi çərçivəsində, alternativ marşrut olan Nabucco-West qaz boru kəmərinə, eləcə də Cənub-Şərqi Avropanın mövcud və perspektiv boru kəməri arabaqlantıları və birləşmələri sistemindən istifadə etməklə, Avropanın təbii qaza ehtiyacının böyük hissəsinin ödənilməsinə təmin edərək, Azərbaycanın dünyada aparıcı karbohidrogen ixracatçıları və tranzit ölkələrindən birinə çevriləcəkdir.

Azərbaycan, Rumıniya, Gürcüstan və Macarıstanın dövlət başçılarının imzaladığı "Azərbaycan-Gürcüstan-Rumıniya İnterconnector" (AGRI) layihəsinə dair Bakı Bəyannaməsinə uyğun olaraq, maye qazın Qara dənizdəki Kulevi terminalından dəniz nəqliyyatı vasitəsilə Rumıniyaya, sonradan isə Macarıstana və Mərkəzi Avropa ölkələrinə nəql edilməsi nəzərdə tutulur. Həmin layihə Avropanın enerji təhlükəsizliyində Azərbaycanın rolunu gücləndirərək, ölkəmizin "Şərq tərəfdaşlığı" Proqramı vasitəsilə Avropa İttifaqı ilə inteqrasiya proseslərini daha da dərinləşdirəcəkdir.

Beləliklə, yaxın və orta müddətdə Transxəzər-Cənubi Qafqaz-Trans-Anadolu-Trans Adriatik-Nabucco-West təbii qaz boru kəmərləri şəbəkəsinin və AGRİ maye qaz nəqli sisteminin yaradılması və dayanıqlı fəaliyyəti Azərbaycana qaz satışının və tranzit gəlirlərinin artırılması və öz strateji mövqeylərini gücləndirmək üçün imkan yaradacaqdır.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Cənubi Qafqaz qaz kəməri vasitəsilə Xəzər dənizinin enerji resursları region ölkələrinə və Avropaya nəql edilir. Transanadolu və Transadriatik qaz kəmərləri isə enerji əməkdaşlığımızı genişləndirərək Azərbaycanı Avropanın böyük təbii qaz təchizatçılarından birinə çevirəcəkdir.

Bununla yanaşı, tranzit imkanlarının reallaşması üçün böyük layihələr həyata keçirilməkdədir. Bu istiqamətdə Beynəlxalq Dəniz Limanının və gəmiqayırma zavodunun tikintisi, TRASECA və Şimal-Cənub dəhlizləri çərçivəsində magistral yolların yenidən qurulması, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsinin həyata keçirilməsi, son 10 il ərzində 6 beynəlxalq hava limanının istifadəyə verilməsi Azərbaycanı Avrasiya nəqliyyat dəhlizlərinin əhəmiyyətli halqasına çevirir

Həyata keçirilən iqtisadi siyasətin ən mühüm istiqamətlərindən biri xarici investisiyaların, qabaqcıl texnologiyaların, idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasıdır. Ölkədə bərqərar olmuş siyasi və makroiqtisadi sabitlik, investorların hüquqlarının etibarlı qorunması, əlverişli coğrafi mövqe, zəngin təbii ehtiyatlar, yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsi Azərbaycanı xarici investisiyalar üçün ən cəlbedici ölkələrdən birinə çevirmişdir. Bu günədək Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə xarici dövlətlər arasında investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında 46 saziş imzalanmışdır.

Təkcə 2013-cü il ölkə iqtisadiyyatına 10,5 milyard dollar məbləğində xarici investisiya qoyulmuşdur. Əhəmiyyətlidir ki, bu investisiyaların yarıdan çoxu qeyri-neft sektoruna yönəlmişdir.

Cədvəl 2.6. Ölkə iqtisadiyyatına yönəlmiş investisiyalar (mln.ABŞ dolları)

	1995 - 2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	1995-2013
Cəmi investisiyalar	12473.7	4326.3	5922.8	7118.5	8300.4	12066.1	16222.0	13033.6	17591.4	21588.9	25777.3	28010.5	172432.0
Daxili investisiyalar	3354	955.3	1347.3	2225.3	3247.6	5391.8	9374.6	7565	9343.6	12915.0	15463.8	17469.6	88652.9
<i>Neft sektoru</i>	902.4	180.5	486.2	577.8	695.6	1114.7	1234.7	1048.8	1342.5	1489.0	1733.1	1956.7	12762.0
<i>Qeyri-neft sektoru</i>	2451.6	774.8	861.1	1647.5	2552.0	4277.1	8139.9	6516.2	8001.1	11426.0	13730.7	15512.9	75890.9
Xarici investisiyalar	9119.7	3371.0	4575.5	4893.2	5052.8	6674.3	6847.4	5468.6	8247.8	8673.9	10314	10540.9	83779.1
<i>Neft sektoru</i>	6105.3	3031.0	4109.6	4088.8	3714.0	4231.9	3359.0	2490.7	3624.9	4124.6	4584.8	5235.6	48700.2
<i>Qeyri-neft sektoru</i>	3014.4	340	465.9	804.4	1338.8	2442.4	3488.4	2977.9	4622.9	4549.3	5729.2	5305.3	35078.9

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi (www.economy.gov.az)

Ümumilikdə, 1995-ci ildən etibarən 2013-cü ilin sonunadək Azərbaycan iqtisadiyyatına 83,8 milyard dollar xarici investisiya qoyulmuş və bu vəsaitdən 35 milyard dollar qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür.

Qeyri-neft sektoruna birbaşa xarici sərmayələr üzrə ən böyük investorlar 26 faizlik payla Türkiyə, 16 faizlik payla Böyük Britaniya və 12 faizlik payla ABŞ olmuşdur. Azərbaycanda əsas kapitalla xarici investisiya qismində isə Böyük Britaniyadan 18 milyard, ABŞ-dan 7 milyard, Yaponiyadan 4 milyard dollar vəsait yatırılmışdır.

Hazırda ölkədə 6857 xarici investisiyalı müəssisə fəaliyyət göstərir. Bu şirkətlərin 36 faizi, yəni, 2464-ü Türkiyə, 8,3 faizi, yəni, 570-i Rusiya, 7,8 faizi, yəni, 541-i Böyük Britaniya mənşəli investisiyalar hesabına yaradılmışdır. Xarici şirkətlər eyni zamanda, Azərbaycanda dövlət əsaslı vəsait hesabına həyata keçirilən infrastruktur və digər layihələrdə podratçı və subpodratçı qismində fəal iştirak edirlər. Məsələn, Türkiyənin şirkətləri müqavilə dəyəri 10,4 mlrd ABŞ dolları təşkil edən 153 layihəyə, Çexiyanın şirkətləri müqavilə dəyəri 2 milyard dollar olan 6 layihəyə, Fransa şirkətləri müqavilə dəyəri 1,8 milyard dollar olan 22 layihəyə cəlb olunmuşdur.

Davamlı iqtisadi inkişaf, maliyyə imkanlarının artması, özəl sektorun inkişafı Azərbaycanı eyni zamanda investisiya ixracatçısına çevirmiş, Türkiyə, Gürcüstan, Rusiya, Monteneqro, Serbiya, İsveçrə və digər ölkələrə əhəmiyyətli həcmlərdə investisiya yatırılmışdır. Azərbaycan şirkətlərinin potensialı və peşəkarlığı xeyli artmış, bir sıra ölkələrdə, o cümlədən Avropada mühüm infrastruktur layihələrinin icrasında özəl şirkətlərimiz aktiv fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Ölkəmizin beynəlxalq arenada formalaşmış müsbət imicinin digər göstəricisi də son dövrlər xarici ölkələrin özəlləşdirmə və investisiya layihələrində Azərbaycanın iştirakına dair dəvətlərin, eləcə də xarici dövlətlər tərəfindən ölkəmizə bu məqsədlə həyata keçirilən səfərlərin sayının artmasıdır.

"Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın icrasının ikinci ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransda **Prezident İlham Əliyevin** verdiyi tapşırığa uyğun olaraq, ticarət və investisiya fəaliyyəti sahəsində bizim başlıca vəzifəmiz məhsullarımızın yeni bazarlara çıxışını təmin etməkdən, dost ölkələrdə investisiya fəaliyyətini genişləndirməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə müntəzəm olaraq xarici ölkələrə səfərlər edilir, milli sərgilər, biznes forumlar, görüşlər təşkil olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) xarici ölkələrdə Azərbaycanın investisiya mühitinin tanıtılması, xaricə ixracın təşviqi ilə əlaqədar bir sıra tədbirlər həyata keçirməkdədir. Təkcə 2014-cü ildə beynəlxalq tərəfdaşların iştirakı ilə 119-u ölkəmizdə, 77-si isə xaricdə olmaqla ümumilikdə 196 biznes forum, sərgi, konfrans və digər işgüzar tədbirlər təşkil edilmişdir.

Bu tədbirlər sırasında 2014-cü ilin 23-24 iyun tarixlərində Qəbələdə keçirilmiş V Azərbaycan-Rusiya Regionlararası Forumu xüsusi vurğulanmalıdır. Rusiya Federasiyasının regional inkişaf nazirinin rəhbərliyi ilə 300 nəfərlik nümayəndə heyətinin, habelə Azərbaycanın rəsmi şəxslərinin və biznes dairələrinin iştirak etdiyi tədbirə ümumilikdə 700-ə yaxın şəxs qatılmış, müxtəlif mövzuları əhatə edən 8 "dəyirmi masa" keçirilmiş, 11 sənəd imzalanmışdır.

İkitərəfli tədbirlərlə yanaşı, Türkiyə və Gürcüstanla birgə üçtərəfli, Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının və Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Bankına üzv ölkələrin dövlət nümayəndələrinin və işgüzar dairələrinin iştirakı ilə çoxtərəfli biznes forumları da keçirilmişdir.

AZPROMO-nun Gürcüstanda nümayəndəliyi, ABŞ, Almaniya, Avstriya, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Böyük Britaniya və Rumıniyada təmsilçiləri fəaliyyət göstərir. AZPROMO indiyədək 36 ölkədən 67 xarici tərəfdaşla əməkdaşlıq haqqında anlaşma memorandumu imzalamışdır.

Cədvəl 2.7. Xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları)

	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Cəmi xarici investisiya	375,1	927,0	4 893,2	8 247,8	8 673,90	10 314,0	10 540,9
Maliyyə kreditləri	220,4	262,9	698,4	3 405,9	3 692,5	3 135,5	2 655,8
Neft sənayesinə	139,8	546,1	3 799,9	2 955,3	3 407,8	4 287,8	4 935,2
Birgə və xarici investisiyalı müəssisələr	14,9	118,0	230,5	659,6	886,0	1094,5	1041,0
Türkiyə	6,8	31,6	96,2	147,5	89,1	185,9	401,3
Niderland	-	-	1,2	163,5	173,3	186,0	141,6
ABŞ	2,1	11,2	24,8	40,0	73,8	92,5	24,4
İran	0,9	2,9	1,2	3,2	11,2	-	-
Almaniya	1,2	1,7	21,5	17,0	32,5	45,6	15,1
Rusiya	0,7	-	5,1	11,7	35,0	21,8	36,1
Böyük Britaniya	0,7	6,8	39,5	144,0	148,8	149,3	136,0
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	0,7	2,8	5,7	30,3	75,3	92,4	109,3
İsveçrə	1,2	-	0,5	11,7	26,7	79,4	18,2
Fransa	-	39,3	2,6	6,2	14,3	14,4	6,1
Kipr	-	-	0,2	1,6	-	6,6	5,4
Çin	-	-	0,2	33,5	-	6,7	5,7
İtaliya	0,1	-	4,6	10,3	-	22,1	21,3
Pakistan	-	-	-	-	-	-	-
Yaponiya	-	16,4	-	1,4	2,5	5,4	3,0
Digər ölkələr	0,5	5,3	27,2	37,7	203,5	186,0	117,5
Neft bonusu	-	-	1	2	19,9	2,0	2,4
Digər investisiyalar	-	-	163,4	1 225,0	667,7	1794,2	1 906,5

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (<http://www.stat.gov.az/>)

Ölkəmizin iqtisadi uğurlarının xaricdə geniş təbliğ edilməsi Azərbaycanın xarici siyasətinin vacib istiqamətlərindəndir. Bu məqsədlə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində qazanılan uğurlar, yaradılmış əlverişli biznes investisiya mühiti, investisiya imkanları daha geniş təbliğ olunacaqdır. Bununla yanaşı, Azərbaycanın tranzit və turizm imkanlarının geniş təşviq edilməsi istiqamətində işlər aparılır.

TAP, TANAP, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihələri, Şimal-Cənub, Şərq-Qərb magistral avtomobil yolları, yeni hava limanları, geniş turizm infrastrukturu ilə bağlı təbliğatın aparılması Azərbaycanın artan tranzit və turizm imkanlarından xarici tərəfdaşların faydalanması üçün öz müsbət töhfəsini verəcəkdir.

Bununla yanaşı, qarşılıqlı investisiya fəaliyyətinin təşviq edilməsi istiqamətində işlər daha da gücləndiriləcəkdir. Bu, ilk növbədə, investorlar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən investisiyaların qarşılıqlı qorunmasını, təşviqini, eləcə də ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasını nəzərdə tutan hüquq-müqavilə bazasının yaradılması işlərini əhatə edəcək.

Paralel olaraq, Azərbaycanda prioritet istiqamətlərə, xüsusilə sənaye parklarına, kənd təsərrüfatına, İKT, turizm və digər sahələrə xarici investisiyaların cəlb olunması təşviq ediləcək, müvafiq sahələr üzrə yeni texnologiyaların və rəqabətqabiliyyətli idarəetmə sistemlərinin tətbiqi istiqamətində işlər davam etdiriləcəkdir.

Azərbaycanın xaricdəki dövlət və özəl investisiyalarının müdafiəsi daha da gücləndiriləcək, iqtisadi maraqlarımıza cavab verən layihələrdə şirkətlərimizin iştirakının təmin edilməsi üçün tərəfdaş ölkələrlə bu sahədə əməkdaşlıq daha da genişləndiriləcəkdir.

İqtisadi əlaqələrimizin genişlənməsində xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən azərbaycanlı iş adamlarının bir araya toplanılması, fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və onların dəstəklənməsi məqsədilə müvafiq ölkələrdə azərbaycanlı iş adamlarının birliklərinin yaradılması da önəmli məsələlərdəndir. Artıq bir sıra ölkələrdə belə birliklər fəaliyyət göstərir və bu sahədə işlər davam etdirilir.

Makroiqtisadi sabitliyin qorunması, iqtisadiyyatın diversifikasiyasının davam etdirilməsi, biznes və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyanın sürətləndirilməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi, xarici ölkələrlə ikitərəfli əlaqələrin inkişafı müstəqil Azərbaycanın daha da qüdrətlənməsinə xidmət edəcək, ölkəmizin dünyada nüfuzunu daha da artıracadır.

Prezident İlham Əliyevin uğurlu daxili və xarici siyasəti nəticəsində dünyanın siyasi və iqtisadi məkanında öz layiqli yerini tutmuş, etibarlı tərəfdaşa, regionun siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzinə çevrilmiş Azərbaycan daha böyük nailiyyətlərə doğru inamla irəliləyir. Artıq indidən tam əminliklə demək mümkündür ki, əldə olunan bu nailiyyətlər və daha sürətli inkişaf üçün yaradılan münbit şərait qarşıya qoyulan əsas hədəfin - Azərbaycanın inkişaf etmiş dövlətə çevrilməsi məqsədinin reallaşmasına əsaslı təminat yaradır.

Məlum olduğu kimi, hər bir ölkə dünya iqtisadiyyatında özü ucun müəyyənləşdirmiş olduğu mövqeyə əsasən xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olur ki, bu fəaliyyəti də həyata keçirtmək ucun müvafiq xarici iqtisadi siyasət işləyib hazırlayır. Bu xarici iqtisadi siyasət isə mutləq milli maraqlar on planda tutularaq işlənib hazırlanmalıdır. Digər iqtisadi fəaliyyətlərdə olduğu kimi, dövlətin xaricə investisiya siyasəti də dövlətin milli maraqlarına xidmət etməlidir. Başqa sözlə, ölkənin investisiya fəaliyyəti subyektləri (investorlar) tərəfindən reallaşdırılan investisiya fəaliyyətində mutləq xalqın mənafeyi və milli təhlükəsizlik məsələlərinə xüsusi diqqət edilməlidir.

Dövlət və ya hokumət rəhbərləri hər zaman ölkənin iqtisadi inkişafına tohfə verəcək qərarlar verərkən xalqın tələbini əsas götürsələr də bu tələblə milli maraqlar arasında balans qurmağa çalışmalıdırlar. Məlum olduğu kimi, investisiya fəaliyyətinin başlıca məqsədi mənfəətdir. Hazırkı inkişaf mərhələsində ölkədə formalaşmış kifayət qədər gəliri olan həm individual sərmayədarlar (öz vəsaitindən investisiya qoyaraq mənfəət əldə etməyə çalışan investorlar), həm də institusional sərmayədarlar

(digərlərinin vəsaitindən investisiya qoyaraq mənfəət əldə etməyə çalışan investorlar) ucun kapitalın mənfəət normasının yüksək olduğu müəyyən ölkələr əlverişli investisiya mühitinə malik olduqları ucun cəlbədiçi görünsələr də bu investisiya fəaliyyəti mütləq umumiqtisadi inkişaf doktrinası cərcivəsində xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasının başlıca prinsipi olan milli maraqlarla, yəni xalqın mənafeyinin qorunması və milli təhlükəsizlik məsələlərinə əməl olunması prinsipi ilə, başqa sozlə, Azərbaycanın xarici investisiya siyasəti və xarici investisiya strategiyası ilə uzlaşdırılmalıdır.

Olkənin xarici iqtisadi fəaliyyətində milli maraqların qorunması prinsipi ölkənin həm ikitərəfli, həm də coxtərəfli iqtisadi əlaqələrinin tənzimində, habelə beynəlxalq sistemə qoşularkən ölkənin tutduğu və ya tutacağı mövqenin müəyyənləşdirilməsində, həmçinin, ölkənin ən yaxın dostu və ya ən yaxın düşməni ola biləcək qonşu dövlətlərlə izlədiyi iqtisadi siyasətin başlıca prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynamaqla yanaşı, ölkələr arasında siyasi münasibətləri də tənzim edir. Buradan diskusiyaya cox acıq olan sual ortaya çıxır - ölkənin siyasi münasibətləri iqtisadi münasibətləri müəyyənləşdirir, yoxsa iqtisadi münasibətləri siyasi münasibətlərinin əsasını təşkil edir? Aralarında qarşılıqlı asılılıq və qarşılıqlı təsir münasibəti mövcud olan ölkə siyasəti və iqtisadiyyatının prioritetlərinin istənilən halda dövlət və hökumət rəhbərliyi tərəfindən müəyyənləşdirildiyini nəzərə alsaq, o zaman Azərbaycanın da artıq regionda Türkiyə, Rusiya, İran kimi nəhəng dövlətlərlə bərabər soz haqqına sahib olduğu bu dövrdə hökumət qarşısında duran əsas məsələlərdən birinin də milli maraqlar istiqamətində xarici iqtisadi fəaliyyət, o cümlədən potensial xarici investor olaraq xarici investisiya fəaliyyəti strategiyasının işlənilib hazırlanmasının olduğunu deyə bilərik.

Strategiyanın əhatə dairəsinə xarici birbaşa investisiyalardan başqa ölkənin həm də beynəlxalq təşkilatlarda soz sahibi olması və dünyada nüfuzunun artması, habelə beynəlxalq investisiya layihələrində iştirak etməklə dünya iqtisadiyyatında güvənli tərəfdaş olaraq tanınması da daxildir. Bu səbəblə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi

olkənin xarici investisiya fəaliyyəti müəyyənləşdirilmiş iqtisadi inkişaf konsepsiyasına uyğun təşkil olunmalıdır. Bu cərcivədə diqqət edilməsi tələb olunan digər məsələ olkənin xarici investisiya fəaliyyətinin milli təhlükəsizliyinə xələl gətirməməsi, eyni zamanda murəkkəb (qarışıq) munasibətlərin mövcud olduğu bu regionda investisiya fəaliyyətini təmin etmək ucun balanslaşdırılmış siyasətin yurudulmasıdır.

Azərbaycanın yerləşdiyi region həm geoiqtisadi, həm geosiyasi, həm də strateji baxımdan dünya ucun önəmli, eyni zamanda qarışıq və konfliktlərə acıq region olduğu ucun Azərbaycan siyasi həyatında olduğu kimi, xarici iqtisadi fəaliyyətində də balanslaşdırılmış siyasət yurudur. Azərbaycanın xarici sərmayə portfelinə diqqət edərsək, olkənin xarici investisiya siyasətinin əsas prioritetlərinin Qafqaz və Qara Dənizi regionu (Turkiyə, Gurcistan Ukrayna, Rumıniya) olmasına baxmayaraq Azərbaycanın Rusiya və Qazağstanda da aktiv şəkildə investisiya qoyan olkə olması faktı bu balanslaşdırılmış siyasətin bir numunəsidir. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə milli təhlükəsizliyin və umumiyyətlə olkə daxilində Azərbaycan məbasir və perspektiv inkişaf səviyyəsi kontestində investisiya qoyuluşu strategiyasının və olkə xaricində, iqtisadi fəaliyyət, o cümlədən investisiya qoyuluşu fəaliyyəti ucun bu gün konkret təhlükə yaradan faktorlar region ucun aktual olan siyasi problemlərdir.

FƏSİL 3.

AZƏRBAYCANIN İNTEQRASIYA SİYASƏTİ VƏ ONUN PERSPEKTİVLƏRİNİN GEOİQTİSADI ƏSASLANDIRILMASI

3.1. Azərbaycanın çoxvektorlu integrasiya siyasətinin geoiqtisadi effektivliyi

Bildiyimiz kimi, müasir dünya iqtisadiyyatında köhnəlmiş geosiyasət modeli öz mövqələrini tədricən itirərək yerini beynəlxalq münasibətlərin yeni konseptual modelinə - geoiqtisadiyyata təhvil verməkdədir. Yeni texnologiyalar, yeni çağırışlar və yeni imkanlar əsri hesab edilən XXI əsrdə çoxlu sayda ölkələr artıq dünya məkanında öz mövqələrini, bu və ya digər integrasiya qruplaşmalarında iştiraklarını resursların, gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsü, rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi kontekstində nəzərdən keçirirlər. Fikrimizcə, bu yanaşma, faktiki olaraq, müstəqil Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyası və siyasətində də daha parlaq nəzərə çarpır və effektiv surətdə tətbiq edilir. Milli maraqların yüksək səviyyədə təmin olunduğu effektiv geoiqtisadi strategiya sayəsində Azərbaycan regional liderə, mühüm regional investora çevrilmiş, ölkəmizin geoiqtisadi əlaqələrinin dərəcəsi artmışdır. Çoxvektorlu regional iqtisadi integrasiya siyasəti nəticəsində geoiqtisadi əlaqələrimizin coğrafiyasının şaxələnməsi, müvafiq olaraq geoiqtisadi nüfuzumuzun arsenalını gücləndirir.

Tədqiqatçılar ictimai-siyasi və sosial-mənəvi resursların milli maraqların təmin edilməsinə yönəldilməsi sahəsində Cənubi Qafqaz ölkələri içərisində ən balanslı və effektiv geosiyasi və geoiqtisadi idarəçilik sistemini Azərbaycana aid edirlər. Onların fikrinə görə, Azərbaycanın siyasi hakimiyyəti 1993-2013-cü illər arasında ölkənin geosiyasi vəzifələri və inkişaf ehtiyaclarına uyğun gələn fəaliyyət konsepsiyası və strategiyası seçmiş, dövlətin daxili və xarici siyasətinin prioritetlərini, istiqamət və vəzifələrini düzgün müəyyənləşdirmiş, səmərəli daxili və xarici fəaliyyət nümayiş etdirmiş, ölkəni beynəlxalq, regional, çoxtərəfli və ikitərəfli münasibətlər sistemində layiqincə təmsil etmişdir.

Qloballaşmanın vüsət aldığı yeni minillikdə Azərbaycan dünyanın universal və qlobal iqtisadi sisteminə müvəffəqiyyətlə inteqrasiya olunur, Avropa İttifaqı, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı və digər transmilli iqtisadi-maliyyə qurumları ilə hərtərəfli əməkdaşlıq edir. Təsadüfi deyil ki, həmin qurumların dəstəyi və təqdimatı ilə postsovet ölkələri içərisində ən çox xarici kapital da məhz Azərbaycan və Qazaxıstan iqtisadiyyatına yatırılıb. Hazırda adambaşına düşən xarici investisiyaların miqdarına görə Azərbaycan nəinki postsovet məkanının, həmçinin dünyanın lider ölkələrindən biri kimi tanınır.

Keçən müddətdə Azərbaycanın regionda və dünyada nümayiş etdirdiyi balanslı geosiyasət, pragmatik xarici siyasət kursu, uğurlu neft strategiyası, transmilli enerji və nəqliyyat-kommunikasiya siyasəti, regional və milli təhlükəsizlik strategiyası, Avropa Birliyi, NATO, ATƏT, MDB, İKT və b. beynəlxalq-regional qurumlarla yaratdığı tərəfdaşlıq münasibətləri, Qoşulmama Hərəkatına üzv qəbul olunması, əksər beynəlxalq konvensiyalara qoşulması və beynəlxalq aləm qarşısında götürdüyü öhdəliklərin icrası ölkənin xarici aləmlə geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji münasibətlərinə müsbət təsir göstərən əsas amillər kimi çıxış etmişdir.

Müasir dünyada dövlətlərin geoiqtisadi dəyər ölçüləri həm də mövcud ölkədə yürüdülmən iqtisadi, siyasi, sosial, milli və s. siyasətin xarakteri və effektivliyi ilə ölçülür. Azərbaycan özünün müsbət və pozitiv iqtisadi inkişaf meyillərini - iqtisadiyyatının liberallaşdırılmasını, Qərblə iqtisadi əlaqələrini və bazar iqtisadiyyatı mexanizmlərini inkişaf etdirilməklə yanaşı, həm də ölkə daxilində sabit vətəndaş birliyinin yaradılması istiqamətində mühüm nailiyyətlər qazanmışdır. Ölkədə həyata keçirilən düzgün və fəal daxili siyasət onun ictimai-siyasi mühitini nəzərəcarpacaq dərəcədə modernləşdirmiş, cəmiyyət həyatını demokratikləşdirmiş, sosial-mənəvi sahələri yeniləşdirmiş, vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarını formalaşdırmış və müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırmışdır. Avropa dəyərlərinə, dünyəvi və hüquqi dövlət prinsiplərinə üstünlük verməsi, vətəndaşlarının təhsil, mədəni və intellektual səviyyəsini yüksəltməsi onun dünyəvi geosiyasi əhəmiyyətini xeyli artırmış, planetar

imicinə və geosiyasi xarakteristikasına müsbət təsir göstərmişdir. Hazırda Azərbaycan öz ictimai-siyasi və sosial-mənəvi vəziyyəti, yekdil milli-dini-vətəndaş birliyi, cəmiyyətinin vəziyyəti və s. ilə Cənubi Qafqazın ən sabit və tolerant ölkəsi hesab olunur.

Azərbaycan Cənubi Qafqazda həm də xristianıqla islamın sərhədlərinin və sivilizasiyaların qovuşduğu, müxtəlif millətlərin, dinlərin və mədəniyyətlərin bir arada fəaliyyət göstərdiyi, dini dözümlülüyün hökm sürdüyü coğrafi məkan, öz multikulturalist və tolerant cəmiyyəti, sabit ictimai mühiti ilə seçilən dövlət hesab olunur. Ölkə rəhbərliyinin bu istiqamətdə yürütdüyü ardıcıl siyasət regionda Azərbaycanın geosiyasi nüfuzunu artırmaqla yanaşı, həm də Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsində regional sabitlik və təhlükəsizliyin təmin olunmasına ciddi təsir göstərir. Bütün bunlar, əlbəttə ki, onun xarici aləmlə geosiyasi tərəfdaşlığına müsbət təsir göstərən əsas amil hesab olunur.

Tədqiqatçılar Azərbaycanın üstün geosiyasi resursları sırasına, həmçinin azərbaycanlıların ölkədaxili və beynəlxalq aləmdə nümayiş etdirdiyi vətəndaş birliyini, hakimiyyətin siyasətinə xalqın etimadı və dəstəyini, milli maraqların və ölkədaxili sabitliyin qorunması üçün əhalinin, xüsusən, ziyalıların nümayiş etdirdiyi güclü milli iradəni, vətəndaş əzmini və dövlətçilik təfəkkürünü də aid edirlər. Bu gün bölgədə ən sabit cəmiyyət, milli, etnik, dini icmalar arasında sülh və tolerantlıq mühiti də məhz Azərbaycanda hökm sürür. Bütün bunlar da öz növbəsində Azərbaycanın Cənubi Qafqazdakı geosiyasi liderliyindən xəbər verir, yürüdülmən daxili və xarici siyasətində mühüm amil kimi çıxış edir.

Dövlətlərin siyasi, iqtisadi və s. fəaliyyətinin ölçü meyarı, göstəriciləri və müvəffəqiyyəti həm də onun beynəlxalq nüfuzundan, geosiyasi imicindən, qazanılmış reputasiyasından, onu təmsil edən rəhbərlərin (yaxud rəhbər işçilərin) təsdiq olunmuş nüfuzundan, daxildə və beynəlxalq aləmdə nümayiş etdirdiyi fəaliyyətdən, xalqının mədəni və intellektual səviyyəsindən asılıdır. Bu baxımdan Azərbaycan özünün regional imicinə, daxili ideoloji-mədəni resurslarına görə

dünyada seçilən yerlərdən birini tutur. Bu yer bir tərəfdən keçmiş Azərbaycan Prezidenti, dünyada nüfuzlu ictimai-siyasi və dövlət xadimi imici qazanmış Heydər Əliyevin uzun müddət ölkəni beynəlxalq aləmdə təmsil etməsi, müsəlman ölkələri içərisində Azərbaycanın daha çox Avropa dəyərlərinə, dünyəvi və hüquqi dövlət quruculuğu yoluna üstünlük verməsi, xalqın təhsil, mədəni və intellektual səviyyəsinin yüksək olması, dünyanın elm, mədəniyyət və incəsənət xəzinəsinə verdiyi qabaqcıl töhfələrlə, digər tərəfdənsə hazırda Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü tam müstəqil demokratik və prinsipal xarici siyasət kursu ilə bağlıdır.

Dövlətlərin geosiyasi gücünün və beynəlxalq aləmə təsir imkanlarının əsas göstəriciləri həm də onun bütün dünyanın, ayrı-ayrı regionların ictimai-siyasi, iqtisadi, sosial, təhlükəsizlik mühitinə, beynəlxalq aləmin rəsmi və ictimai rəyinə təsir etmək imkanları, transmilli proseslərdə iştirakı və s. ilə ölçülür. Bu baxımdan Azərbaycanın dünya ölkələrinin alternativ enerji təminatı, transmilli enerji, nəqliyyat-kommunikasiya layihələrində iştirakı, digər planetar qlobal proseslərdə - beynəlxalq terrorizmə, narkoticarətə qarşı mübarizədə, dünya siyasətinin demokratik transformasiyasında, regional inteqrasiya və s. fəal mövqeyi onun bölgədəki geosiyasi gücünü və təsirini, beynəlxalq aləmdəki nüfuzunu, rolunu və dəyərini xeyli yüksəltmişdir. 2012-ci ildə 155 ölkənin dəstəyi ilə Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasına üzv seçilməsi və bu qurumun çərçivəsində səmərəli fəaliyyət göstərməsi onun qlobal müstəvidəki rolunu da artırmışdır. O, BMT Təhlükəsizlik Şurasında iki illik fəaliyyəti ilə bir daha təsdiq etmişdir ki, qlobal təhlükəsizliyə, dünyada sabitliyin, sülhün və əmin-amanlığın bərqərar olmasına, sivilizasiyalararası və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına töhfə vermək iqtidarındadır və bu işdə əlindən gələni edir.

Bundan başqa, Azərbaycan vətəndaş cəmiyyəti institutlarına, KİV-lərə və QHT-lərə yaratdığı sərbəst və azad mühitə, göstərdiyi maddi və mənəvi dəstəyə, dünyanın qlobal informasiya vasitələrinə, aparıcı xarici mətbuat orqanlarına və nümayəndəliklərinə yaratdığı əlverişli şəraitə və s. görə də dünyada vətəndaş

cəmiyyəti və siyasi plüralizmin hökm sürdüyü bir dövlət imici qazana bilmişdir. Bu amil də ölkənin beynəlxalq imici və geosiyasi gücünə fəal təsir göstərir.

Azərbaycanın geosiyasi təsir və diplomatik resursları sırasına xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəlikləri, dünyada yaşayan azərbaycanlıları və s. aid etmək olar. Azərbaycan bu resurslar vasitəsilə dünyanın siyasi, mədəni, diplomatik və s. həyatında iştirak edir və müvafiq sahələrdə öz geosiyasi maraqlarını təmin etməyə çalışır. Xarici siyasət resurslarının gücünə, xarici ölkələrdəki səfirliklərinin və diplomatlarının sayına görə də Azərbaycan əksər postsovet və Cənubi Qafqaz ölkələrindən üstün mövqedədir.

Azərbaycanın planetar və regional geosiyasi təsirinə həlledici təsir göstərən əsas amillərdən biri də ölkənin mövcud hərbi-geostrateji potensialı, regional və beynəlxalq təhlükəsizlik blokları ilə münasibətləri və təhlükəsizlik siyasəti hesab olunur. Malik olduğu hərbi-geostrateji potensialına, bu sahədəki göstəricilərinə və milli resurslarına görə də Azərbaycan Cənubi Qafqazın lider dövləti hesab olunur. Əhalisinin sayına müvafiq olaraq, onun həm milli ordusunun say tərkibi və hərbi-texniki hazırlığı, həm də silahlanma keyfiyyəti Gürcüstan və Ermənistandan qat-qat yüksəkdir. Bundan başqa, ordu quruculuğuna yönəltdiyi ümumi büdcə xərclərinə görə də Azərbaycan Cənubi Qafqazın lider ölkəsi hesab olunur. Odur ki, Azərbaycan keçən müddətdə təkcə Avropa Birliyinin enerji təhlükəsizliyinin, yaxud “Qonşuluq siyasəti”nin əsas fiqurantlarından biri kimi deyil, həm də dünyanın müxtəlif bölgələrində - Əfqanıstanda, İraqda, Balkanlarda və digər münaqişə bölgələrində Qərbin həyata keçirdiyi sülhyaratma proseslərindəki birbaşa iştirakına, NATO-nun qeyri-hərbi ehtiyatlarla təchizatı, təhlükəsiz hava dəhlizinin təqdim olunması və s. fəaliyyətinə görə də xüsusi fərqlənmişdir.

Azərbaycanın əlverişli coğrafi durumu, müstəqil siyasəti, iqtisadi potensialı, maddi və mənəvi resursları və digər amillər onu regional mərkəz statusuna yüksəltmiş və beləliklə, geosiyasi dəyərini daha da artırmışdır. Azərbaycan bölgədə iqtisadi, sosial, humanitar və digər sahələrdə reallaşdırılan bütün layihələrin əsas təşəbbüskarı

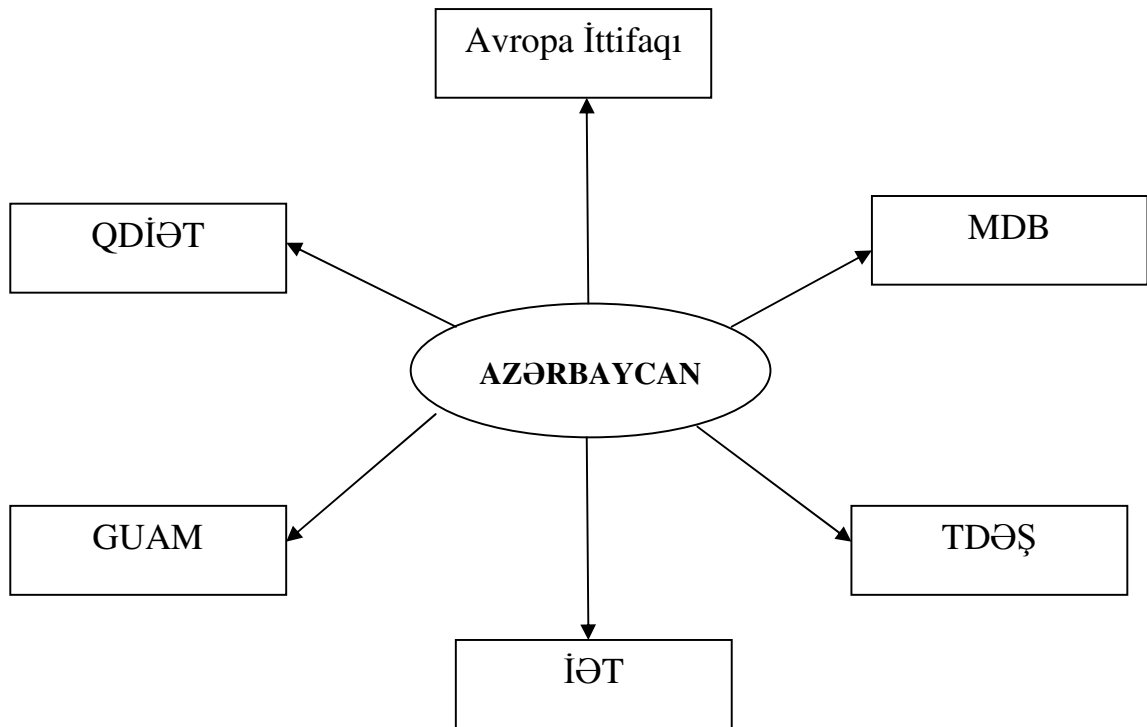
və mərkəzi fiqurudur. Azərbaycan çoxsaylı milli və etnik azlıqların sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşadığı ən nadir tolerantlıq məkanı - multikulturalizm mərkəzi kimi bütün dünyada tanınır və qəbul edilir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan bütün amillər onu deməyə əsas verir ki, müstəqillik illərində Azərbaycan siyasi, iqtisadi, ictimai və mənəvi həyatın bütün sahələrində keçid dövrünü müvəffəqiyyətlə başa vurmuş, bir dövlət olaraq tam formalaşmış, güclü regional amilə çevrilmiş və qlobal siyasətdə öz sözü, rəyi, prinsiplial mövqeyi ilə seçilən nüfuzlu dövlət kimi çıxış etməyə başlamışdır.

Azərbaycan regionda yürütdüyü balanslı təhlükəsizlik siyasəti ilə- həm Avroatlantik təhlükəsizlik strukturları, həm də regionun aparıcı dövlətləri ilə hərbi-geostrateji tərəfdaşlıq xətti yürütməklə dünyanın və regionun təhlükəsizlik maraqlarında ciddi amilə çevrilmişdir. Keçən dövrdə Azərbaycan Cənubi Qafqazda və Avrasiya məkanında bir-biri ilə toqquşan iki hərbi blokun- NATO və KTMT-nin mövcudluğunu nəzərə alaraq, davamlı tarazlı siyasət aparmağa üstünlük vermişdir. Mütəxəssislər hesab edir ki, Azərbaycanın bu siyasəti Cənubi Qafqazın mövcud reallığına tam adekvatdır.

Beləliklə, yuxarıda göstərilən amillər əsasında, hazırda Azərbaycanın əksər xarici və region ölkələri ilə yaxşı tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq münasibətləri vardır. ABŞ və Avropa Birliyi ilə yanaşı, Azərbaycan Xəzər-Qara dəniz hövzəsi, Orta Asiya, Yaxın Şərq, 2012-ci ildə Qoşulmama Hərəkətinə üzv olduqdan sonra isə bir sıra Cənubi Amerika və Afrika ölkələri ilə tərəfdaşlıq əlaqələri yaratmışdır. Bu gün Azərbaycan Qara-Xəzər dənizi hövzələri və Cənubi Qafqaz ölkələri icərisində geosiyasi və geoiqtisadi riskləri ən minimum olan və ən etibarlı tərəfdaş imici qazanmışdır. Ətraf ölkələrdən onun yalnız işğalçı Ermənistanla Dağlıq Qarabağla bağlı münaqişəsi və problemləri mövcuddur. Xəzər hövzəsi ölkələri icərisində Türkmənistan və İranla Xəzər dənizindəki sektor bölgüsü və bəzi yataqların mənsubiyyəti ilə bağlı müəyyən problemlər yaşansa da, hazırda bu ölkələr arasında bütün digər sahələr üzrə dostluq və tərəfdaşlıq münasibətləri hökm sürür.

Uğurlu geosiyasi siyasətin nəticəsi olaraq ötən dövrlərdə Azərbaycanın xarici aləmlə hərtərəfli münasibətləri yaranmış, qarşılıqlı maraqlara cavab verən çoxsaylı ortaq transmilli layihələr həyata keçirilmiş, dünya siyasətinə təsir gücü olan böyük dövlətlərlə, beynəlxalq və regional qurumlarla tərəfdaşlıq münasibətləri qurulmuş, ölkənin nüfuzlu xarici alyanslarda, hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatlarında iştirakı təmin edilmişdir. Azərbaycan bu gün istər "Qərbi-Şərqi", istərsə də "Şimal-Cənub" geosiyasi vektorlar üzrə əməkdaşlıq proseslərində fəal iştirak edir ki, bu da onun geosiyasi üstünlüklərinin maksimum reallaşdırılmasına şərait yaradır.

Şəkil 3.1. Azərbaycan çoxvektorlu inteqrasiya proseslərində

Azərbaycan beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən BMT, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Müstəqil Dövlətlər Birliyi, Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası və digərləri ilə sıx əməkdaşlıq edir.

Dövlət başçısı tərəfindən müəyyən olunmuş Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri Avropa İttifaqı ilə səmərəli və davamlı əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsidir.

Avropa İttifaqı ölkələri Azərbaycanın əsas xarici ticarət tərəfdaşdır. Ötən il ticarət dövriyyəimizin 44 faizi, yəni, 15,3 milyard dolları bu ölkələrin payına düşmüşdür. Son 10 ildə Azərbaycanda əsas kapitalla yönəlmiş xarici investisiyaların yarısından çoxu, qeyri-neft sektoruna birbaşa xarici investisiyaların isə 35,3 faizi bu təşkilatın üzv dövlətlərinin payına düşmüşdür.

Prezident İlham Əliyev 2014-cü ilin iyun ayında Avropa İttifaqı ilə əlaqələrimizi xarakterizə edərək bildirmişdir ki, "Azərbaycan Avropa İttifaqına mümkün qədər yaxın olmaq arzusundadır. Bu, bizim üçün strateji mahiyyəti olan məsələdir və bu əlaqələrin gələcəkdə böyük potensialı vardır".

Cənab Prezidentin sərəncamı ilə Avropa İttifaqı ilə əlaqələrin daha da gücləndirilməsi, səmərəli və əlaqələndirilmiş işin təmin edilməsi məqsədilə 37 üzvdən ibarət Avropaya İntegrasiya üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. Komissiyanın nəzdində müxtəlif sahələr üzrə 6 işçi qrupu təşkil edilmiş, Azərbaycan qanunvericiliyinin Avropa İttifaqı qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması üzrə tədbirlər planı hazırlanmışdır. Son bir ildə Avropa İttifaqı ilə əlaqələrimiz daha da inkişaf etmiş, 4 yeni əməkdaşlıq sənədi imzalanmışdır.

Bu sənədlər sırasında vətəndaşların qarşılıqlı səfərlərinə geniş imkanlar yaradacaq Viza Sadələşdirilməsi Sazişini xüsusi qeyd etmək istərdim. Hazırda Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan Respublikası arasında Müasirləşmə üzrə Strateji Tərəfdaşlıq Sənədi müzakirə edilir, ölkədə Tvinninq, Tayeks, Siqma büdcəyə dəstək layihələri həyata keçirilir.

Azərbaycanın fəal əməkdaşlıq etdiyi təşkilatlardan biri də Müstəqil Dövlətlər Birliyidir. Prezident İlham Əliyev ötən ilin oktyabr ayında MDB Dövlət Başçıları Şurasının iclasında çıxış edərkən bildirmişdir ki, "Bu gün bizi iqtisadi və siyasi maraqlar birləşdirir və MDB çərçivəsində əməkdaşlıq, Azərbaycan üçün xarici

siyasətin əsas prioritetlərindəndir. MDB-də baş verən inteqrasiya proseslərində mövqeyimiz əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsinə, ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin və mehriban qonşuluq əlaqələrinin inkişafına yönəlmişdir".

MDB ölkələri qeyri-neft ixracı üzrə əsas tərəfdaşımızdır. Ölkəmizin qeyri-neft ixracının 42 faizi bu dövlətlərin payına düşür. Ermənistan istisna olmaqla, MDB-nin bütün üzv dövlətləri ilə sərbəst ticarət sazişləri imzalanmışdır.

Hazırda müvafiq infrastrukturun yaradılması, logistik mərkəzlərin təşkil edilməsi vasitəsilə bu bazarlara ixracın genişləndirilməsi, MDB-nin 2020-ci ilədək İqtisadi İnkişaf Strategiyasının həyata keçirilməsi, habelə Ümumrusiya Sərgi Mərkəzində Azərbaycanın daimi sərgisinin yaradılması istiqamətində zəruri işlər görülür.

Çoxtərəfli beynəlxalq əlaqələr formatında Azərbaycan üçün əhəmiyyətli qurumlardan biri də Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü ilin iyun ayında Bodrum Zirvə Toplantısında qeyd etdiyi kimi: "Türkdilli dövlətlərin birliyinin təməlinə əlbəttə ki, ortaq köklər, ortaq mədəniyyət, tarix dayanır və bu gün biz bu möhkəm təməl üzərində gözəl əməkdaşlıq yaradıırıq".

Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının üzv dövlətlərinin investisiyaları hesabına Azərbaycanda 2600-dək müəssisə yaradılmışdır. Bu, ölkədə fəaliyyət göstərən xarici investisiyalı şirkətlərin 37 faizinə bərabərdir. Eyni zamanda, bu dövlətlər Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda ikinci böyük xarici investordur. Təşkilat çərçivəsində hazırda bir sıra əməkdaşlıq sənədləri üzrə və Bodrum Zirvə Toplantısında Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən irəli sürülmüş təklifə müvafiq olaraq Birgə İnvestisiya Fondunun yaradılması istiqamətində müzakirələr aparılır.

Eyni zamanda, ölkəmizin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvolma prosesi çərçivəsində ikitərəfli və çoxtərəfli danışıqlar da davam etməkdədir. Danışıqlar prosesində bizim əsas məqsədimiz daxili bazarın qorunması, milli istehsalçıların və

istehlakçıların mənafeələrinin maksimum səviyyədə təmin edilməsi ilə uzunmüddətli perspektivdə təşkilata üzv olmaqdır.

Bununla yanaşı, Yaxın Şərq, Asiya, Amerika ölkələri ilə də əməkdaşlığımız genişlənir və bu regionlarla iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi daim diqqət mərkəzində saxlanılır.

Beynəlxalq maliyyə institutları ilə də fəal əməkdaşlıq aparılır. Hazırda 14 beynəlxalq maliyyə institutu ilə nəqliyyat, su təchizatı və kanalizasiya, enerji, kənd təsərrüfatı, maliyyə, ekologiya və digər sahələrdə ümumi dəyəri 7,2 milyard dollar olan 41 layihə icra olunur.

Ölkəmizin cari kredit portfelində Dünya Bankının payı 35 faizə, Asiya İnkişaf Bankının payı 16 faizə, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının payı 10 faizə, İslam İnkişaf Bankının payı isə 6 faizə bərabərdir.

Prezident İlham Əliyevin tapşırığına uyğun olaraq ötən il Azərbaycanın İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Bankına üzvolma proseduru yekunlaşmış, Avropa İnvestisiya Bankı ilə Çərçivə Sazişi imzalanmışdır.

Beynəlxalq donor təşkilatları ilə də fəal əməkdaşlıq davam edir. Hazırda 20 beynəlxalq donor təşkilatı ilə birlikdə idarəetmə, ədliyyə, kənd təsərrüfatı, regional inkişaf, nəqliyyat, su təchizatı və digər sahələrdə təqribən 200 mln dollar dəyərində 70 layihə icra olunur.

Ölkəmizin dinamik sosial-iqtisadi inkişafı Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasının gücləndirilməsi, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişafı, beynəlxalq və regional təşkilatlar çərçivəsində çoxtərəfli əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün əlverişli zəmin yaradır. Prezident İlham Əliyevin müəyyən etdiyi siyasətə uyğun olaraq Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi istiqamətində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi davam etdirilir.

3.2. Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlığı prioritet geoiqtisadi vektor kimi: nəticələr və perspektivlər

Çoxvektorlu inteqrasiya proseslərində Avropa regionuna inteqrasiya ölkəmizə başlıca geoiqtisadi üstünlüklər və qazanclar gətirmiş, xeyli maliyyə-investisiya resursları toplamağa imkan vermiş və gələcək dövrlərdə strateji əhəmiyyəti şübhəsizdir. "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında da hədəflənən əsas məqsədlərdən biri məhz Avropa dəyərləri bazasında inkişaf etmiş ölkəyə çevrilməkdən ibarətdir. İnkişafın keyfiyyətcə yeni mərhələsinə keçidin sistemli xarakter kəsb etməsi Avropa ilə qarşılıqlı əlaqələrin sıxlıq və effektivlik dərəcəsindən birbaşa funksional asılılıqdadır. Avropa ilə əməkdaşlıq ölkəmizin mütləq və müqayisəli üstünlüklərini, geoiqtisadi potensialını maksimum reallaşdırmağa imkan yaradır. Eləcə də gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyasından irəli gələrək ölkəmizdə postindustrial cəmiyyətin, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşdırılması üçün iqtisadi və texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş Avropanın bu gün əldə etdiyi nailiyyətlərindən geniş surətdə istifadəni qaçılmaz zərurət kimi ortalığa qoyur. Bu baxımdan Avropa ölkələri ilə əməkdaşlıq, bu region ilə inteqrasiyanın daha da dərinləşdirilməsi xarici iqtisadi strategiyamızın mühüm strateji istiqamətlərindən birini təşkil edir.

Avropa regionu dünyanın müasir geosiyasi xəritəsində və geoiqtisadi arxitekturasında aparıcı rola malikdir. XX əsrin ikinci yarısından sonra bu regionda inteqrasiya proseslərinin başlanılması, genişlənməsi və dərinləşməsi dünya iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsində digər regionlarla müqayisədə daha dərin və təkmil inteqrasiya olunmuş Avropa iqtisadi məkanının (AİM) formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Avropa iqtisadi məkanında daha çox dövlətləri - 28 üzv-dövləti özündə birləşdirən Aİ faktiki olaraq vahid iqtisadi məkana və valyuta sisteminə, müasir dünyanın əsas investisiya mərkəzinə, balanslaşdırılmış sosial siyasətə malik olmaqla, formalaşmaqda olan yeni dünya düzenində və beynəlxalq münasibətlərdə çox mühüm

rola malikdir. Avropa İttifaqı qlobal subyekt olmaqla, ən müxtəlif xarakterli çağırışlara cavab verə bilən çoxşaxəli xarici siyasət mexanizmlərinə, dünyada ən böyük ümumi bazara və ÜDM-ə malikdir. Avropa İttifaqı XXI əsrin əvvəllərində də qlobal proseslərin idarə olunmasında və planetar miqyaslı münasibətlərin tənzimlənməsində aparıcı rol oynamaqda davam edir. Hazırda dünyanın əsas iqtisadi, siyasi və hərbi güc mərkəzlərindən biri olan Avropa İttifaqı, eyni zamanda beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın ən yüksək səviyyəsinə gəlib çatmış və onun bu günə qədər dünyada mövcud olan analoji birliklərlə müqayisədə ən klassik, uğurlu və bitkin modeli kimi də bənzəri yoxdur. Uğurla həyata keçirilən integrasiya prosesləri nəticəsində formalaşan Aİ müasir dünyanın iqtisadi güc və inkişaf mərkəzi kimi xarakterizə edilə bilər. Xüsusilə, Avropa məkanı çərçivəsində formalaşmış yüksək həyat standartları, habelə Avropa ölkələrinə qlobal rəqabətdə böyük üstünlüklər yaradan idarəetmə, biznes və texnoloji standartlar Aİ-nin beynəlxalq miqyasda nüfuzunu şərtləndirən mühüm amillərdir.

Hazırda Aİ dünya iqtisadiyyatında aparıcı rola malikdir. 2013-ci ilin məlumatlarına əsasən, dünya əhalisinin təqribən 7,2%-nin yaşadığı Aİ-də dünya üzrə ÜDM-in 23,2%-i istehsal edilmişdir. Aİ dünya iqtisadiyyatında üstün mövqeyini qoruyub saxlamışdır. Belə ki, 2012-ci ilin göstəricilərinə əsasən, dünyanın digər aparıcı iqtisadi güc mərkəzləri hesab olunan ABŞ, Çin və Yaponiyanın dünya üzrə ÜDM-də xüsusi çəkili müvafiq olaraq 22%, 11,3% və 8,3 təşkil etmişdir. İqtisadi inkişafın yüksək göstəriciləri sayəsində Avropa məkanında yüksək səviyyəli sosial rifah təmin edilmişdir. 2013-ci ildə Aİ-də adambaşına düşən ÜDM-in orta göstəricisi təqribən 33.000 ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bu da dünya üzrə analoji orta göstəricidən (10.000 ABŞ dolları) 3,3 dəfə çoxdur.

Bütün bu qeyd edilənlər təbii olaraq Aİ-ni integrasiya mövqeyindən də daha cəlbedici və böyük nümayiş effektinə malik olduğunu göstərir. Lakin bununla belə, 2008-ci ildən başlayaraq ötən dövr ərzində bütün dünyada olduğu kimi, Avropa da ağır iqtisadi böhranla, dövrün "Böyük Depressiyası" ilə üzləşmişdir. Bu böhran

nəticəsində Aİ-nin iqtisadi inkişaf tempi zəifləməyə başladı. İşsizliyin yüksəlməsi, iqtisadi artım templərinin azalması, xarici borcun artması, bəzi ölkələrdə onun həcmnin ÜDM-in həcmi də xeyli üstələməsi (İspaniyada - 165%, İtaliyada - 108%, Yunanıstanda - 174%, Portuqaliya - 223% və s.) Avropa ölkələrinin başlıca problemlərinə çevrildi. Bəzi hallarda iqtisadi situasiyanın yaxşılaşmasına baxmayaraq, bütövlükdə Avropa iqtisadiyyatı qeyri-stabil olaraq qalmaqdadır.

Aİ-nin üzv dövlətləri Avropanın iqtisadi inkişaf problemlərinin müzakirəsi prosesində böhrandan çıxmaq və dayanıqlı, hərtərəfli artım və inkişaf üçün şəraitin yaradılması məqsədilə bütün səylərin birləşdirilməsinin və Aİ iqtisadiyyatının idarədilməsinin gücləndirilməsinin zəruri olduğu qənaətinə gələrək, "Avropa 2020" strategiyasını qəbul etdilər ki, bunu da Avropa məkanında baş verən iqtisadi və siyasi proseslərin məntiqi nəticəsi kimi qiymətləndirmək olar. Bu strategiya iqtisadiyyatın gücləndirilməsini 3 əsas amilin - biliklərə və innovasiyalara əsaslanan iqtisadi inkişaf ("ağıllı və ya smart artım"), resurslardan məqsədyönlü istifadə edilməsinə, ekologiya və rəqabətə əsaslanan iqtisadiyyatın yaradılması ("dayanıqlı və davamlı artım") və əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə imkan yaradılması, sosial və regional bərabərliyə nail olunması ("hərtərəfli artım") üzərində qurulmasını nəzərdə tutur. Eyni zamanda bu strategiyanın məşğulluq, təhsil, tədqiqat və işləmələr, yoxsulluğun azaldılması və sosial təminat, innovasion texnologiyaların yaradılması və tətbiqi, rəqəmsal texnologiyalarının inkişafı, qloballaşmaya istiqamətlənən sənaye siyasəti, resurslardan məqsədyönlü istifadə edilməsi, yeni bacarıqların inkişafı, iş yerlərinin artırılması və digər istiqamətlər üzrə əsas məqsədləri və konkret hədəfləri müəyyənləşdirildi. Bu hədəflər sırasında 20-64 yaşlarında olan əhəlinin 75 %-nin işlə təmin edilməsi (hazırda bu göstərici 68,5%-dir), ÜDM-nin 3%-nin elmi-tədqiqat və işləmələrə yönəldilməsi (hazırda bu göstərici 2,06%-dir), təhsillə bağlı - ibtidai məktəbdən yayınmaların səviyyəsinin 10%-dən aşağı salınması, 30-34 yaşında olan əhəlinin ən azı 40%-nin tam ali təhsilli olması (hazırda bu göstərici 35,8%-dir), yoxsulluq riski olan insanların sayının ən azı 20 milyon azaldılması (hazırda bu

göstərici 123 mln. nəfərdir), karbon qazı emissiyasının 20% azaldılması, bərpa olunan enerjinin xüsusi çəkisinin 20%-ə çatdırılması, enerjiden istifadə effektivliyinin 20% artırılması və s. xüsusi qeyd olunmalıdır.

Bütün bunlarla yanaşı, Aİ yaxın gələcəkdə Şərqi və Cənubi doğru genişlənməklə öz coğrafi və iqtisadi məkanını xeyli böyütmək, daha çox resurs, istehsal amilləri və bazarlara sahib olmaq, enerji resursları təchizatını şaxələndirməklə daha etibarlı və alternativ karbohidrogen mənbələrinə çıxış imkanı əldə etmək və onların Avropaya nəqli marşrutlarına nəzarət etmək, bu sahədə Rusiyadan asılılığı xeyli azaltmaq, yeni strateji tərəfdaşlar qazanmaq və s. kimi mühüm geostrateji və geosiyasi vəzifələr qarşıya qoymuş və bu istiqamətdə artıq real addımlar atmaqdadır. Bu sıradan Aİ-nin "Avropa Qonşuluq Siyasəti"(AQS) və "Şərqi Tərəfdaşlığı" proqramları xüsusi qeyd olunmalıdır.

Aİ-nin yeni müstəqillik əldə etmiş postsovet ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq qurmaq, demokratik islahatların həyata keçirilməsində və bazar iqtisadiyyatının təməllərinin qurulmasında onlara yardımçı olmaq, ticarət, nəqliyyat və gömrük sahəsində görülən işləri dəstəkləmək məqsədilə doxsanıncı illərin əvvəlində həyata keçirdiyi ilk irimiqyaslı layihə "MDB ölkələrinə Texniki Yardım" (TACİS) Proqramı olmuşdur. Bunun ardınca 1993-cü ilin mayında Brüsseldə beş Orta Asiya və üç Cənubi Qafqaz ölkəsinin təmsil olunduğu konfransda təklif olunan "Avropa - Qafqaz - Asiya Trans - Nəqliyyat Dəhlizi" (TRACECA) layihəsi, MDB dövlətləri üçün nəzərdə tutulan, 1996-cı ilin mayında imzalanan və 1999-cu ildən qüvvəyə minən "Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi", 2004-cü ilin iyun ayından reallaşdırılan "Avropa Qonşuluq Siyasəti" (AQS) və 2009-cu ildə AQS çərçivəsində irəli sürülmüş "Şərqi Tərəfdaşlığı" (ŞT) Proqramı xüsusi qeyd olunmalıdır.

Azərbaycanın Aİ ilə münasibətləri respublikamızın 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdiyi dövrdən etibarən formalaşmağa başlamışdır. Bu dövrdən başlayaraq Aİ ilə Azərbaycan Respublikası arasında əməkdaşlıq həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli əsaslarda inkişaf edir. Həmin əməkdaşlığın inkişafını ardıcıl olaraq 5

əsas mərhələ üzrə xarakterizə etmək olar ki, bu mərhələlər şərti olaraq Azərbaycan-Aİ münasibətlərində növbəti yaxınlaşmaları nəzərdə tutan sazişlərin imzalanması dövrləri üzrə ayrılmışdır və bu da həmin sazişlərin iqtisadi əməkdaşlığın, inteqrasiyanın inkişaf dinamikasına təsirini təhlil etməyə imkan verir:

Birinci mərhələ (1992-1998) Aİ ilə rəsmi diplomatik əlaqələr qurulduqdan sonra başlamış və Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişinin qüvvəyə minməsinə qədər olan dövrü əhatə etmişdir. Bu mərhələdə Aİ-nin 1991-ci ildə yaradılmış "MDB ölkələrinə Texniki Yardım" (TACİS) Proqramı çərçivəsində müvafiq texniki və ekspert köməyi vasitəsilə Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar dəstəklənmiş, sözügedən proqramın Azərbaycanla bağlı hissəsində əməkdaşlığın üç əsas istiqamətinə - infrastruktur, özəl sektor və insan resurslarının inkişafına üstünlük verilmişdir. TACİS, demokratiya və insan hüquqlarının dəstəklənməsi, ərzaq təhlükəsizliyi və digər proqramlar çərçivəsində Aİ Azərbaycana 1992-1998-ci illərdə təqribən 202,0 mln. avro həcmində maliyyə və texniki dəstək göstərmişdir. Qeyd edilən mərhələdə TACİS Proqramının əsas çoxtərəfli şəbəkə layihələrindən olan TRACECA çərçivəsində əməkdaşlığın əsası qoyulmuşdur.

İkinci mərhələ (1999-2003) 1996-cı ilin aprel ayında Aİ ilə Azərbaycan Respublikası arasında imzalanan "Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi"nin (TƏS) 1999-cu ildən qüvvəyə minməsindən sonra başlayır. Saziş siyasi dialoq, insan hüquqları, ticarət, investisiya, iqtisadi əlaqələr, sosial, mədəni və digər sahələrdə genişmiqyaslı əməkdaşlığı nəzərdə tutur. TƏS eləcə də Azərbaycan qanunvericiliyinin Avropa İttifaqının qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması üçün real zəmin yaratmışdır.

Bu mərhələdə Aİ tərəfindən davam etdirilən TACİS, demokratiya və insan hüquqlarını dəstəkləyən proqramlar, ərzaq təhlükəsizliyi proqramı, bərpa proqramı çərçivəsində Azərbaycana 117,0 mln. avro həcmində maliyyə və texniki dəstək göstərilmişdir.

Üçüncü mərhələ (2004-2008) Azərbaycanın AQS-yə daxil edilməsi ilə başlanmışdır. 2004-cü ildə Şərqə doğru 10 ölkənin hesabına genişlənən Aİ yeni qonşuluq strategiyasını təklif edərək qonşu ölkələrlə, o cümlədən Azərbaycanla əməkdaşlığı yeni formatda davam etdirməyə başladı. Azərbaycan Respublikasını Avropa Qonşuluq Siyasətinə daxil etmək haqqında Aİ Şurasının 14 iyun 2004-cü il tarixli qərarı ikitərəfli əməkdaşlıqda irəliyə doğru mühüm addım olmuşdur. Aİ ilə əlaqələrdə daha yüksək səviyyəli siyasi və iqtisadi inteqrasiya vəd edən AQS tərəfdaşlığın gələcək inkişafı baxımından yeni mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər. AQS ölkəmiz üçün aşağıdakı imkanları yaratmışdır: 1) siyasi, iqtisadi və inzibati islahatların həyata keçirilməsi və birgə dəyərlərə hörmət edilməsində konkret irəliləyişə nail olunması məqsədilə Aİ-nin daxili bazarında müəyyən paya sahib olma imkanı; 2) vətəndaşların, əmtələrin, xidmətlərin və kapitalın sərbəst dövriyyəsinə təmin etmək məqsədilə gələcək inteqrasiya və liberalizasiya proseslərində iştirak; 3) Aİ-nin üzv ölkələri ilə daha səmərəli siyasi dialoq və əməkdaşlıq, güzəştli ticarət əlaqələri və açıq bazar, miqrasiya, narkotik və mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində əməkdaşlıq, sərmayələrin təşviqi, yeni maliyyə mənbələrinin əldə edilməsi və ölkəmizin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmasının dəstəklənməsi. 2007-ci ilin 1 yanvarından etibarən TACİS Proqramı Avropa Qonşuluq və Tərəfdaşlıq Aləti (AQTA) mexanizmləri ilə əvəz olundu. Daha geniş mandat və əhatə dairəsinə malik olan AQTA AQS Fəaliyyət Planlarının həyata keçirilməsi üçün əsas maliyyə aləti kimi təsdiqləndi. AQTA 3 başlıca strateji məqsədi özündə ehtiva edirdi: demokratiya və insan hüquqlarının təşviqi; bazar iqtisadiyyatına keçidin asanlaşdırılması və davamlı inkişafın təşviqi; qarşılıqlı maraq kəsb edən sahələrdə əməkdaşlığın inkişafı. Ümumiyyətlə, 2004-2008-ci illər ərzində Azərbaycana Aİ-nin yuxarıda göstərilən proqramları ilə yanaşı, bərpa proqramı, piyadalar əleyhinə minaların təmizlənməsi proqramı, Avropa Qonşuluq və Tərəfdaşlıq Aləti, QHT və qeyri-hökumət iştirakçılarında dəstək proqramı, ətraf mühitə dəstək proqramı çərçivəsində maliyyə və texniki yardım kimi 73 mln avro həcmində vəsait ayrılmışdır.

Bununla yanaşı, ikitərəfli ticarət əlaqələrinin artımına Avropa İttifaqının Ümumiləşdirilmiş Preferensiyalar Sistemi çərçivəsində 2001-ci ildə qəbul etdiyi qərarına əsasən, balıq və polad məhsulları istisna olmaqla Azərbaycandan ixrac olunan digər mallara güzəştlərin tətbiq edilməsi də ciddi təsir göstərmişdir. 2005-ci ildən isə Azərbaycana yuxarıda qeyd olunan məhsullar üzrə tətbiq olunan məhdudiyyətlər də aradan qaldırılmışdır. 2009-cu ilin yanvarın ayının 1-dən etibarən Azərbaycan Avropa İttifaqının təqdim etdiyi güzəştli ticarət sisteminin ən üst pilləsi olan "GSP+" proqramına benefisiar (faydalanan) ölkə statusu ilə daxil edilmişdir. Ölkənin bu proqrama daxil edilməsi Azərbaycana təqribən 7200 mal mövqeyi üzrə Avropa İttifaqı bazarlarına güzəştli şərtlərlə ixrac imkanı yaradır ki, bu da ölkənin ixrac potensialının genişləndirilməsi və strukturunun diversifikasiyası baxımından əhəmiyyətlidir.

Qeyd edək ki, hazırda azərbaycanlı sahibkarlar Kanada, Yaponiya, Türkiyə, Norveç, İsveçrə və ABŞ-ın "GSP" proqramlarından istifadə edərək öz məhsullarını bu ölkələrə güzəştli şərtlərlə ixrac etmək imkanına malikdir.

Dördüncü mərhələ (2009-2013) Aİ AQS çərçivəsində əməkdaşlıq etdiyi Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Ukrayna, Moldova və Belarusa münasibətdə 2009-cu ildən etibarən vahid əməkdaşlıq formatının tətbiq edilməsini nəzərdə tutan "Şərq Tərəfdaşlığı" təşəbbüsünü qəbul etdikdən sonra Aİ - Azərbaycan əlaqələrinin inkişafında yeni mərhələ başlandı. ŞT Proqramı Aİ və Şərq tərəfdaş ölkələri, o cümlədən Azərbaycan arasında münasibətlərin daha yüksək səviyyəyə qaldırılmasını, mövcud əməkdaşlığın ikitərəfli və çoxtərəfli formatda davam etdirilərək genişləndirilməsini nəzərdə tutur. Konkret olaraq bu proqramın məqsədi əhatə etdiyi dövlətləri Avropa İttifaqına daha da yaxınlaşdırmaq, sabitlik, səmərəli idarəçilik və iqtisadi inkişafı təşviq etməkdir. Bu təşəbbüs demokratiya, qanunun aliliyi, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət, bazar iqtisadiyyatı və davamlı inkişaf kimi ümumi dəyərlərə əsaslanır.

ŞT Proqramı çərçivəsində Aİ hər bir tərəfdaş ölkə ilə daha sıx əlaqələrin yaradılması məqsədilə ikitərəfli münasibətlər müstəvisində mövcud Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq sazişlərinin əvəzinə yeni, Assosiasiya sazişlərinin imzalanması, tərəfdaş ölkənin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olduğu təqdirdə onunla dərin və müfəssəl azad ticarət zonasının yaradılması, həmçinin vizaların tədricən liberallaşdırılması, tərəfdaş - ölkələrin və Aİ - nin enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi istiqamətində daha dərin əməkdaşlığın həyata keçirilməsini planlaşdırır.

Bu mərhələdə Azərbaycan Avropa İttifaqı ilə iqtisadi , siyasi, mədəni və digər sahələrdə kifayət qədər faydalı və səmərəli əməkdaşlıq nümayiş etdirmişdir. Energetika, iqtisadiyyat, nəqliyyat, logistika və İKT sahəsində əməkdaşlığın səviyyəsi xüsusi məmnunluq doğurur. Sözügedən mərhələdə Aİ-dən Azərbaycana maliyyə və texniki dəstək çərçivəsində 180 mln. avrodan çox vəsait ayrılmışdır.

Qeyd edilən dövr ərzində başlıca investor ölkələr hesab edilən Aİ ölkələrindən Azərbaycana əsas kapitala yönəldilən xarici investisiyaların həcmi 7 mlrd manat təşkil etmişdir ki, bu da xüsusi çəki etibarilə məcmu xarici investisiya qoyuluşlarının 52% -i deməkdir. Bu dövrdə Aİ tərəfindən Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna təqribən 1,4 mlrd dollar (əvvəlki dövrə nisbətən 2,6 dəfə çox) həcmində birbaşa xarici investisiya qoyulmuşdur. Bu göstəriciyə görə Aİ-nin xüsusi çəkisi 42% təşkil etmişdir.

2009-2013-cü illər ərzində Azərbaycanın Aİ ilə ticarət əlaqələri 89%, o cümlədən ixrac 80%, idxal isə 2,3 dəfə artmışdır. Qeyd edilən mərhələdə Aİ Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşı kimi üstünlüyünü qoruyub saxlamış, xarici ticarət balansını müsbət saldo ilə yekunlaşmış, idxalın strukturunda müsbət dəyişikliklər baş vermişdir.

Təhlil edilən dövr ərzində Azərbaycanda sənaye, ticarət, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, bankçılıq, turizm, otelçilik, xidmət və digər sahələrdə 1122 Avropa şirkəti fəaliyyət göstərmişdir. Aİ-nin 20 ölkəsi ilə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması, 17 ölkəsi ilə sərmayələrin təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında sazişlər

imzalanmış, 13 ölkəsi ilə hökumətlərarası komissiyalar yaradılmışdır. Aİ ilə əməkdaşlığın bütün dövrləri ərzində Azərbaycana təqribən 600 mln. avroya yaxın məbləğdə maliyyə və texniki dəstək göstərilmiş, Azərbaycanda əsas kapitalla yönəlmiş xarici investisiyaların 51%-i, qeyri-neft sektoruna qoyulmuş xarici investisiyaların isə 36 faizi Avropa İttifaqı ölkələrinin payına düşmüşdür.

Hazırda, 2014-cü ildə Avropa İttifaqı Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində təxminən 40%, ixracda isə 70% xüsusi çəkiyə malik olmaqla ölkəmizin əsas ticarət tərəfdaşdır. Azərbaycanın 10 ən mühüm ticarət tərəfdaşından 7-si Aİ ölkəsidir. Bu gün Azərbaycanın ixracının 90%-dən çoxunu təşkil edən neft və neft məhsullarının əsas alıcısı da məhz, Avropa ölkələridir.

Müasir dövrdə Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə çoxşaxəli əməkdaşlığı ölkənin xarici siyasət doktrinasında mühüm istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının əlverişli geostrateji mövqeyə, zəngintəbii sərvətlərə, xüsusilə karbohidrogen ehtiyatlarına, inkişaf etmiş geniş nəqliyyat infrastrukturuna və ixtisaslı kadr potensialına malik olması, onun Avropa üçün əhəmiyyətini daha da artırır və Avropa İttifaqının bu coğrafiyada həyata keçirdiyi bütün proqramlarında iştirakını zəruri edir. Bu səbəbdən də Azərbaycan Respublikası Avropa İttifaqının nəqliyyat və enerji sahələrində proqramlarının ən fəal iştirakçısıdır. Aİ Azərbaycanın və bütünlükdə Xəzər dənizi hövzəsinin karbohidrogen ehtiyatlarının hasilatında, Avropaya nəqlində, boru kəmərlərinin inşasında və şaxələndirilməsində müstəsna rola malikdir. Müqayisə üçün qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Azərbaycanın yanacaq-enerji sektoruna bu günə qədər yatırılan birbaşa xarici investisiyaların yarından çoxu Avropa ittifaqına daxil olan ölkələrin payına düşür.

Azərbaycan Avropa və Asiyanın nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizlərinin və neft-qaz ixracatı marşrutlarının üzərində yerləşir. Ölkənin dünyada önəmli rol oynayan dövlətlərlə geosiyasi və geoiqtisadi münasibətlərinin taktikasının düzgün müəyyənləşdirilməsi, neft-qaz ixracı marşrutlarının şaxələndirilməsi və səmərəli istifadəsinin təşkili, xarici aləmlə mövcud nəqliyyat-tranzit əlaqələrinin

genişləndirilməsi, dünyada yeni-yeni satış bazarlarının axtarılması və mənimsənilməsi onun 2020-ci ilədək reallaşdıracağı əsas geoiqtisadi və strateji vəzifələri sırasına daxildir. Bu məqsədlə xarici aləmlə Azərbaycanı birləşdirən transmilli və ölkədaxili strateji tranzit-nəqliyyat infrastrukturlarının, neft-qaz kəmərlərinin yenidən qurulması, buraxılış və daşıma gücünün bir neçə dəfə artırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Rəsmi məlumatlara görə, hazırda 34 beynəlxalq transmilli şirkət və 16 nüfuzlu dövlət Azərbaycanın təşəbbüsü ilə Xəzər regionundakı nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizi və ixrac kəmərlərinin çəkilişi, yenidən qurulması və s. layihələrə qoşulmuş, onların reallaşmasında iştirak edirlər.

Bu layihələrdən ən vacibləri artıq tam gücü ilə işləyən Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) əsas neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTƏ) qaz kəmərləri, eyni zamanda Avropa Birliyinin TRASEKA layihəsi çərçivəsində yenidən qurulmuş və bərpa edilmiş Transqafqaz nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizi ("İpək yolu") və tikilməkdə olan Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsidir. Bu kəmərlər və nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizləri təkcə Azərbaycanın deyil, bütün regionun geosiyasi vəziyyətini köklü şəkildə dəyişmiş, bölgə ölkələrinin müstəqilliyinin gücləndirilməsi, iqtisadiyyatının, sosial həyatının, ölkədaxili milli-vətəndaş birliyinin, siyasi plüralizm, vətəndaş cəmiyyəti və demokratik dəyərlərin inkişaf etdirilməsində və ən əsası, regional, beynəlxalq enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynamaqdadır.

Azərbaycanın Aİ ilə iqtisadi əlaqələrində enerji sahəsində əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi və yeni formatda davam etdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılır. Belə ki, 1999 - cu ildə kəşf olunan "Şahdəniz" yatağının işlənilməsinin birinci mərhələsi çərçivəsində 2006 - cı ildən Gürcüstan və Türkiyəyə təbii qaz ixrac edilir. "Şahdəniz" yatağının işlənilməsinin ikinci mərhələsi və "Cənub Qaz Dəhlizi" layihələri dünyanın neft-qaz sənayesində indiyə qədər həyata keçirilmiş ən böyük təşəbbüslərdən hesab olunur. "Şahdəniz-2" layihəsi Azərbaycan və Gürcüstan ərazisi boyunca Cənubi Qafqaz boru kəmərinin genişləndirilməsinə xidmət etməklə Trans - Anadolu (TANAP) və Trans-Adriatik qaz boru kəmərləri (TAP) vasitəsilə Avropaya

yeni dəhlizi açacaq. "Şahdəniz 2" yatağının ümumi ehtiyatları 1,2 trilyon kubmetr qaz həcmində proqnozlaşdırılmış və layihənin dəyəri 25 milyard dollar həcmində qiymətləndirilmişdir. "Şahdəniz 2" yatağından ildə 16 milyard kubmetr qaz hasil etmək nəzərdə tutulur ki, bu hasilatın da 6 milyard kubmetri Türkiyəyə, 10 milyard kubmetri isə Avropaya ixrac ediləcək. XXI əsrin müqaviləsi adlandırılan "Şahdəniz-2" Sazişinin imzalanması respublikamızı Aİ üçün irimiqyaslı strateji tərəfdaşa çevirdi. "Şərq Tərəfdaşlığı" Proqramına daxil olan ölkələrin yerləşdiyi subregionda geosiyasi proseslərin konfigurasiyasının kəskin surətdə dəyişilməsi və eyni zamanda Azərbaycanın geostrateji təsirinin yüksəlməsi ölkəmiz üçün Aİ ilə gələcək əməkdaşlıq sahəsində sərbəst şəkildə yeni təşəbbüslərin və təkliflərin irəli sürülməsinə tarixi zəmin yaranmışdır.

Beləliklə, 2006-cı ildə enerji məsələləri üzrə strateji əməkdaşlığa dair anlaşma Memorandumunun və 2011-ci ildə "Cənub Qaz Dəhlizi"nin təsis edilməsinə dair Birgə Bəyannamənin imzalanması, Bakı - Tbilisi - Ceyhan neft ixrac kəməri, Bakı - Tbilisi - Ərzurum (BTƏ) qaz kəməri kimi mühüm transmilli layihələrin həyata keçirilməsi, Trans-Anadolu və Trans-Adriatik təbii qaz boru kəmərlərinin inşası ilə bağlı qərarların qəbul edilməsi, eləcə də Bakı -Tbilisi - Qars Dəmir yolu xəttinin inşası bu istiqamətdə əməkdaşlığın strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə qalxmasına gətirib çıxarmışdır.

Bunlarla yanaşı xüsusi qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Aİ ilə strateji tərəfdaşlığı iqtisadi və sosial inkişafın davamlılığının təmin edilməsi, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, modernləşdirilməsi, qeyri - neft sahələrinin və özəl sektorun inkişafı müstəvisində sistemli şəkildə davam etdirir.

Hazırda Azərbaycanın iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərinin təhlili göstərir ki, yaxın perspektivdə ŞT Proqramı çərçivəsində Azərbaycanda həyata keçiriləcək layihələrdə aşağıdakı istiqamətlərə üstünlük verilməsi olduqca vacibdir: institusional islahatların dərinləşdirilməsi və dövlət qurumlarının potensialının artırılması; müasir menecmentin tətbiqinin genişləndirilməsi; Aİ-nin mütəxəssis, avadanlıq, texnologiya

və proqram məhsulları formasında texniki yardımlarının gücləndirilməsi; Avropa bazarlarına qeyri-neft ixracının stimullaşdırılması və ixracyönümlü istehsalın və biznesin dəstəklənməsi; investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması; ÜTT - yə üzvolma prosesinin sürətləndirilməsi; vətəndaş cəmiyyəti sektorunun (QHT-lər, müstəqil ekspertlər, tədqiqat mərkəzləri və gənclərin təşəbbüsləri) daha geniş dəstəklənməsi; viza rejiminin sadələşdirilməsi və gələcəkdə təcridcən tam aradan qaldırılması; mütəxəssislərin Aİ ölkələrində təhsil və təkmilləşdirmə proqramlarına fəal surətdə cəlb edilməsi; tələbə, magistr və doktorantların Aİ ölkələrinin aparıcı universitetlərində müvafiq təhsil proqramlarına cəlb olunması; elmi və mədəni sahələrdə genişmiqyaslı mübadilə proqramlarının həyata keçirilməsi.

Azərbaycanın Aİ ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığının mövcud potensialdan daha yüksək səviyyədə istifadə edilməsi, dünyanın böyük həcmli bazarı, habelə iri maliyyə və güc mərkəzlərindən biri olan Aİ-nin güzəştli ticarət rejimindən, nəhəng investisiya imkanlarından, geostrateji və geoiqtisadi üstünlüklərindən maksimum faydalanması üçün, ölkənin milli maraqlarının və inkişaf perspektivlərinin prioritetliyinə əsaslanan, regionda və dünyada gedən proseslərə çevik reaksiya vermək qabiliyyətində olan, super güclərin geosiyasi və geoiqtisadi maraqlarını nəzərə alan inteqrasiya strategiyasının formalaşdırılması və onun ardıcıl, məqsədyönlü və sistemli şəkildə həyata keçirilməsi dünyanın geoiqtisadi mənzərəsinin sürətlə dəyişildiyi bir şəraitdə həyati əhəmiyyət kəsb edir ki, bütün bunlar da Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlığın daha yüksək mərhələyə - strateji tərəfdaşlığa keçidinin təmin edilməsini tarixi zərurətə çevirir.

Bu baxımdan Azərbaycan prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən təklif edilən və Aİ tərəfindən hazırlanan Strateji Modernləşən Tərəfdaşlıq (Strategic Modernisation Partnership) haqqında Saziş ikitərəfli iqtisadi münasibətlərin inkişafında yeni mərhələ olacaqdır. Strateji Modernləşən Tərəfdaşlıq (SMT) proqramı hərtərəfli xarakter daşıyır və aşağıdakı istiqamətləri özündə ehtiva edir: siyasi islahatlar və Aİ-yə uyğunlaşma; təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq və məsləhətləşmələr; ticarət və

biznes mühiti; enerji, ətraf mühit və nəqliyyat; insanlar arasında əlaqələr. Proqramda Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi yer verilmişdir. Beləliklə, 2014-cü ili Azərbaycanın Aİ üçün müstəsna geoiqtisadi tərəfdaşa çevrilməsinin başlanğıc ili kimi qiymətləndirmək olar. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, SMT proqramı Aİ tərəfindən yalnız Azərbaycan üçün hazırlanır və əməkdaşlığın bu formatı indiyə qədər heç bir dövlətlə münasibətlərdə tətbiq olunmamışdır. SMT sazişinin imzalanması və onun reallaşdırılması nəticəsində Azərbaycan öz beynəlxalq nüfuzunu və reytingini yeni keyfiyyət səviyyəsinə qaldıracaq, milli dövlət maraqlarına heç bir zərər gətirmədən əlavə üstünlüklər, preferensiyalar və dividendlər verən unikal əməkdaşlıq modeli ilə Avropaya inteqrasiya olunacaqdır.

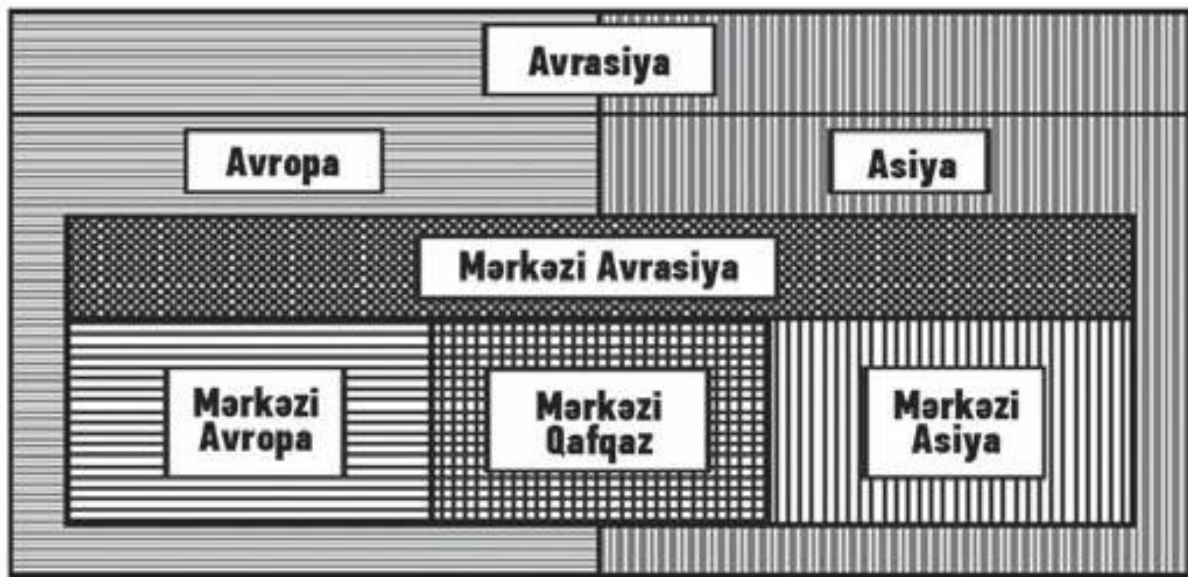
3.3. Mərkəzi Avrasiya məkanında yeni inteqrasiya təşəbbüsü Azərbaycanın geoiqtisadi maraqları kontekstində

SSRİ və vahid rubl zonası süquta uğradıqdan sonra, post-sovet ölkələrində sosial-iqtisadi vəziyyət tədricən sabitləşdikcə, onlar dünyaya iqtisadi cəhətdən qovuşmağa və o cümlədən maliyyə inteqrasiyasının müxtəlif formalarına getdikcə daha artıq dərəcədə meyl etməyə başladılar.

Yeni regional birliklər yaranmağa başladı. Bunlardan biri də formalaşmaqda olan Mərkəzi Avrasiya iqtisadi regionudur. Bizim konsepsiyaya əsasən, Mərkəzi Avrasiyanın tərkibinə Mərkəzi Avropa ölkələri (Belarus, Moldova, Ukrayna), Mərkəzi Qafqaz dövlətləri (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan) və Mərkəzi Asiya ölkələri (Əfqanıstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistan) daxildir.

Mərkəzi Avrasiya daxilində inteqrasiya proseslərindən söz açarkən etiraf etmək lazım gəlir ki, bu regionun dövlətləri arasındakı həm iqtisadi, həm də siyasi qarşılıqlı əlaqələr hələ ki zəifdir. Mərkəzi Avrasiya ölkələrinin “kənar” regionlar və dövlətlərlə inteqrasiyası onların öz aralarındakı münasibətlərdən qat-qat daha güclüdür. Maliyyə-

valyuta integrasiyası isə regiondaxili münasibətlərin ən az inkişaf etmiş segmentidir. Bunun başlıca səbəblərindən biri odur ki, Mərkəzi Avrasiya ölkələri öz müstəqilliklərini nisbətən təzəlikcə qazanıblar (yaxud bərpa ediblər) və öz milli pul-bank sistemlərini yenidən qurublar. Buna qədər onlar, mövcudluğu iqtisadi səbəblərdən daha çox hərbi-siyasi amillərlə şərtlənən rubl zonasına daxil idilər. Lakin Mərkəzi Avrasiya çərçivəsində integrasiya səviyyəsi hələlik nə qədər aşağı olsa da, bilmək vacibdir ki, bu bölgə dünyanın nüvə regionudur, özünəməxsus geosiyasi və geoiqtisadi funksiyalara malikdir və həmin funksiyaları yerinə yetirə bilməkdən ötrü region dövlətləri yüksək dərəcədə integrasiya olunmalı, bir növ bütövləşməlidir. Əks təqdirdə Mərkəzi Avrasiya, öz planetar təyinatını gerçəkləşdirə bilməz, regiona daxil olan ölkələrin iqtisadiyyatı isə xarici təsirlərə qarşı dayanıqsız və deməli, qeyri-stabil olar.

Şəkil 3.2. Mərkəzi Avrasiya Geosiyasi məkanının strukturu

Avrasiya ideyası keçmiş SSRİ məkanında sivilizasiyaların struktur mürəkkəbliyini əks etdirən bir ideya kimi formalaşmışdır. Mahiyyət etibarilə bu konsepsiyanın əsasında Avrasiya coğrafiyasının Avropadan fərqli, müstəqil sivilizasiya kimi mövcudluğu dayanır.

Məlumdur ki, Avrasiya termini ilk dəfə ingilis coğrafiyaşünası H.Makkinder (1904) tərəfindən irəli sürülmüşdür. Avrasiyaçılıq ideyası isə keçən əsrin 20-ci illərində meydana çıxmış və qayəsi, o dövrdə dünyada gedən proseslərdə Rusiyanın Avropa və Asiyada yerləşən bir dövlət kimi rolu və yerinin müəyyənləşdirilməsi idi. Mahiyyət etibarı ilə bu ideya tarixə çevrilmiş Rusiya imperiyasının özünəməxsusluğunu əsaslandırmağa xidmət edir və rus fərdiyyətçiliyinin paradokslarını əks etdirirdi. İdeya müəlliflərinin fikrincə, Rusiya yalnız Avropa yox, həm də Asiya, yalnız qərb yox, həm də şərqdir. Ona görə də Avrasiya - mənəviyyat və polietnikliyinə görə Avropadan da üstün olan, L.Qumilyovun dili ilə desək "super etnos"- kimi təqdim olunurdu. O dövrün avrasiyaçıların tezisində görə Avrasiya üzərində xalqların qardaşlığı ruhu gəzir, ki, bunun da əsasında müxtəlif xalqların əsrlərlə təmasları və mədəni qovuşmaları dayanır. Onlar hesab edirdilər ki, Rusiyanı qərbin "ekspansiya"sından qorumaq, onun özünəməxsusluğunu saxlamaq həyati məsələ qədər vacibdir. Bununla yanaşı onlar qərbdən üz döndərməyi deyil, qərblə əməkdaşlıq etməyi, amma özünəməxsusluğu, qərbdən fərqli bu coğrafiyada əsrlərlə mövcud olmuş digər din və mədəniyyətləri deyil, məhz pravoslav dini və mədəniyyətini saxlamağı təklif edirdilər.

Bəzi müəlliflər tərəfindən "Avrasiyaçılıq" və Avrasiya özü bir konsepsiya kimi coğrafi obyekt olaraq Avrasiya materiki ilə məhdudlaşmır. "Avrasiyaçılıq" planetar strategiya kimi qloballaşmanın obyektivliyini etiraf etməklə onun keyfiyyətə fərqli, orijinal ssenarisini təklif edirlər. Birqütblü dünya vahid dünya dövləti yox, bir neçə qloballaşma zonaları - qütblər təklif olunur ki, bu da mahiyyətə çoxqütblü qloballaşmadır.

Bu gün qloballaşma birölcülü, birvektorlu proses kimi gedir və mahiyyətə spesifik qərb sivil dəyərlərinin universallaşması xarakterini daşıyır. Bu özlüyündə müxtəlif sosial, siyasi, etnik, dini, konfessional, milli dövlət ukladları və sosial-iqtisadi aspektlərin vahid şablona - standartlara gətirilməsini özündə ehtiva edir. Başqa sözlə, söhbət universal hesab olunan vahid modelin - atlantizm paradigmasının

dünyaya qəbul etdirilməsindən gedir. Dünyanın bu gün qərbin diktəsi ilə və senarisi əsasında qurulmaqda olan yeni arxitekturası atlantizmin qələbəsini nəzərdə tutur, heç bir müxalif (alternativ) fikir qəbul olunmur. Bu, iki qütb arasında gərginlik, yaxud rəqabətlik modelindən (Şərq - Qərb, Şimal - Cənub) "mərkəz - əyalət" modelinə keçid deməkdir ki, burada qərb "zəngin şimal", "qızıl milyard" kimi, qalan dünya isə "əyalət" kimi çıxış edir.

"Avrasiyaçılıq" geniş anlamda birqütblü qloballaşma əleyhdarlarının layihəsidir. Bu ideya birqütblü qloballaşmanı sadəcə inkar etmir, alternativ, əsaslandırılmış çoxqütblü qloballaşma layihəsini təklif edir. Bu ideya sərt "mərkəz - əyalət" modeli əvəzinə, müstəqil, yaxud yarımuxtar və bir - birinə nəzərən açıq olan "böyük məkanlar"- dan ibarət planeti nəzərdə tutur. Bu cür məkanlar kimi dövlətlərin kontinental federasiyalar şəklində təşkil olunmuş blokları, "demokratik imperiyalar" çıxış edir. Bu kontinental federasiyalar hər biri etnik, mədəni, konfessional və inzibati nöqteyi - nəzərdən mürəkkəb sistem olan çoxqütblü təsisatlar kimi təsəvvür olunur.

Qlobal baxımdan XXI əsrin avrasiyaçılığı "çoxqütblü dünya" layihəsi hesab oluna bilər. Bu ideya qəbul edir ki, qərbin - Avropa və Amerika sivilizasiyalarının çoxlu sayda cəlbədicə müsbət cəhətləri və aspektləri olsa da, onlar ümumilikdə lokal dəyərlər sistemidir və tarixi kontekstdə digər sivilizasiya və sistemlərlə yanaşı yaşamış və yaşmalıdır. Avrasiyaçılıq bu baxımdan dəyər strukturlarının rəngarəngliyini, müxtəlif sivilizasiyaların birgə mövcudluğunu qəbul edir.

1994-cü ildə Qazaxıstan Prezidenti N.Nazarbayev avrasiya ideyasını yenidən gündəmə gətirdi və "Avrasiya Dövlətləri İttifaqı"-nın yaradılması layihəsini təklif etdi. Bu layihədə avrasiyaçılıq ideyası yalnız fəlsəfi - kulturoloji deyil, həm də praqmatik nöqteyi - nəzərdən təklif olunurdu. Nazarbayevin fikrincə bərabərlik, könüllülük və praqmatik maraqlara əsaslanan Avrasiya Birliyi XXI əsrdə dünya iqtisadiyyatı və siyasətinin qlobal amilinə çevrilə bilər.

Avrasiya İttifaqının yaradılması və inkişafı müasir dövr üçün prinsipial əhəmiyyət daşıyan millətlərarası və dövlətlərarası problemlərin sivil qaydada həllini

nəzərdə tutur. Nazarbayevin fikrincə, "...dövlətlərin siyasi müstəqillik və etnik unikallığının saxlanması şərti ilə xalqların inteqrasiyası -Avrasiya məkanının sülh şəraitində inkişafının yeganə düzgün və sivil formasıdır". Avrasiya İttifaqının yaradılması ideyasının mahiyyətində dayanan əsas məqam, dünya nizamının birqütblü strukturunun çoxqütblüklə əvəzlənməsidir. Bu ideya dünyada regionallaşmanın sürətlənməsi ilə yanaşı, qloballaşmanın sadə anlamda yox, daha geniş mənada qəbul edilməsini şərtləndirir. Aydın ki, bu mənada mövcud olan və yaranması nəzərdə tutulan regional qruplaşmaların özünəməxsus xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

Avrasiya məkanında hazırda fəaliyyətdə olan inteqrasiya qruplaşmalarının böyük əksəriyyətində sözün klassik anlamında inteqrasiya prosesləri getmir (ASEAN istisna olmaqla). Yəni, regional bütövlük yarada biləcək yeganə amil - qarşılıqlı iqtisadi tamamlama ya yoxdur, ya da geosiyasi "libasa" bürünmüş halda müşahidə edilir. İfrat müxtəliflik, yaxud müxtəlifliyin kontiniumuna, yəni müvəqqəti vəhdətliyinə yalnız qloballaşmanın daha da dərinləşməsi, liberal dəyərlərin primatlığı şəraitində nail olmaq kifayət qədər müşkül məsələdir.

Həmçinin "Avrasiya məkanı" anlayışına münasibətdə sərhəd müəyyənliliyi problemi mövcuddur. Məsələn, Prezident N.Nazarbayev ümumiyyətlə sırf coğrafi anlamda Avrasiya anlayışını şərh etdiyi halda, Rusiya versiyası əsasən sabiq sovet imperiyasının ərazisini nəzərdə tutur və s. Bu sıranı xeyli uzatmaq da olar. Amma, hesab edirik ki, sadalananlar ayrı - ayrı qloballaşma zonalarının, yaxud çoxqütblü dünyanın yaranması aspektindən Avrasiya məkanının heç də "ideal" olmadığını ortalığa qoyur.

Bütün bunların fonunda "Türk Dövlətləri İttifaqının" "nüvə" keyfiyyətində qərarlaşması bu coğrafiyada regional iqtisadi inteqrasiya proseslərinin əsas versiyası kimi qəbul oluna bilər. Dəyərlərin eyniliyi inteqrasiyanı təbii prosesə çevirmək iqtidarındadır. Türk Dövlətləri İttifaqı ətrafında Avrasiya məkanının qloballaşma zonasına çevrilməsi nəinki geoiqtisadi, eləcə də geosiyasi anlamda dünyanın

bütövləşməsinə, qlobal iqtisadi sistemin real məzmun kəsb etməsinə effektiv təsir göstərə bilərdi.

Potensial imkanları baxımından Avropa İttifaqı ilə müqayisəyə belə gəlməyən Avrasiya Gömrük İttifaqı, eləcə də onun bir növ varisi olduğu Müstəqil Dövlətlər Birliyi həm geosiyasi, həm də geoiqtisadi maraqlar müstəvisində hər hansı bir effekt verə biləcək real məzmunlu fəaliyyətdən məhrum olan bir qurumdur. MDB fəaliyyət göstərdiyi dövr ərzində (1991-ci ildən bu günə qədər) qarşılıqlı münasibətlərin "konservləşdirilməsindən" savayı heç bir nəticəyə nail ola bilməmişdir. MDB-nin gerçək məzmunu və fəaliyyət xüsusiyyətləri üzv-ölkələrin milli maraqlarından qaynaqlanmadığı üçün sağlam məntiqlə anlaşılması mümkünsüz olan siyasi-fəlsəfi spekulyasiyalara istinadla formalaşmış, pragmatik məna daşıyan hər şeyi ya "sonraya" saxlamış, ya da "zamanın ixtiyarına" buraxmışdır. Bir sözlə, bu qurumdan regional iqtisadi inteqrasiya proseslərinin təməlinə dayanan real məzmunlu, bərabərhüquqlu, könüllülük prinsiplərinin haçansa reallaşacağını gözləməyə belə dəyməz. Ona görə ki:

- Blokdaxili qarşılıqlı münasibətlərin "bərabərlik" ideyasına söykənməməsi, yəni qruplaşmanın üzv - ölkələrdən birinin birbaşa hegemonluğu və nəzarəti altında olması. Aydındır ki, bu halda söhbət bərabərhüquqlu ölkələrin könüllü birliyindən deyil, klassik imperiya məzmunu daşıyan "böyük məkanın avtarkiyasından" gedə bilər;

- Qarşılıqlı münasibətlərin nizamlanmasında klassik geosiyasətin təzyiqli arsenalından və geoiqtisadi "şantajdan" çox "effektiv" formada istifadə olunması;

- MDB məkanında hər an alovlanma biləcək müharibə ocaqlarının mövcudluğu.

- Birliyin işğal faktına münasibətinin, ümumiyyətlə, anlaşılmazlığı. Üzv - ölkənin ərazisinin 20%-i digər üzv - ölkə tərəfindən işğal olunub.

MDB ölkələri arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri qiymətləndirdikdə yaddan çıxarmaq olmaz ki, bu ölkələrdə faktiki olaraq milli iqtisadi sistemlərin formalaşması hələ davam etməkdədir. Bu dövrün mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu zaman bəşəri inkişaf amilləri, təbii məhdudiyyətlər və xüsusilə də müstəqilliyin əldə edilməsi

ilə yaranan şəraitin təzahürləri daha həssaslıqla nəzərə alınmalıdır, yəni onların kumulyativ təsir gücü daha əhəmiyyətlidir. Belə şəraitdə hər hansı səlahiyyətlərin real iqtisadi inteqrasiya tədbirləri çərçivəsində ölkədən kənara ötürülməsi, yaxud Birlik daxilində yaradılan quruma transfer edilməsi mənfi fəsadlarla müşayiət olunur və müstəqilliyin məhdudlaşdırılması kimi qəbul edilir.

Aydındır ki, bazar münasibətləri şəraitində resursların rəasional bölgüsü sistemi kimi sadələşdirilmiş, dar məzmunlu liberal yanaşma milli maraqları yetərincə nəzərə almaya bilər. Əslində postsovet məkanında müşahidə etdiyimiz milli iqtisadi inkişaf modellərinin fərqliliyi buradan qaynaqlanmışdır. Hesab edirik ki, belə şəraitdə "avrasiya" ideyasının əsas müsbət təsiri, bu məkana daxil olan ölkələr arasında etibarlı geosiyasi və geoiqtisadi əlaqələr sisteminin formalaşması ola bilər. Belə sistem bir tərəfdən dünyada baş verən qlobal proseslərə münasibətdə adekvat reaksiyanın formalaşması, digər tərəfdən isə nəzərdə tutulan inteqrasiya məkanında ikitərəfli maraqlara xidmət edən separatist xarakterli sövdələşmələrin qarşısının alınmasını təmin edə bilər. Eyni zamanda nəzərə almaq vacibdir ki, müstəqillik illərində yenidən formalaşan və sürətlə inkişaf edən Azərbaycan iqtisadiyyatının Gömrük İttifaqı ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrini xarakterizə edən qarşılıqlı ticarət dövriyyəsinin xüsusi çəkisi cüzi bir rəqəmlə (cəmi 10%) ifadə olunmaqla ölkəmizin iqtisadi inkişafında strukturyaradıcı amilə çevrilə bilməmişdir və gələcəkdə də onun baş tutacağı ehtimal olunmur. İqtisadiyyatların qarşılıqlı tamamlanmasından isə danışmağa belə dəyməz.

Müasir dövrdə Azərbaycanın Avrasiya ideyasına münasibəti hər şeydən əvvəl, bu birliyə daxil olan ölkələr tərəfindən bəzi prinsiplial müddəaların əməli baxımdan nəzərə alınması ilə şərtlənir. Məlumdur ki, Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ilə bağlı BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822 (30 aprel 1993-cü il) 853 (23 iyun 1993-cü il), 874 (14 oktyabr 1993-cü il) və 884 (11 noyabr 1993-cü il) sayılı qətnamələrində Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün tanınmasına və işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinin qeyd - şərtsiz azad edilməsi tələblərinə baxmayaraq, Ermənistan respublikası hazırda işğalçılıq siyasətini davam etdirməkdədir. Bunlarla

yanaşı BMT Baş Məclisinin "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyət" adlı 14 mart 2008-ci il tarixli qətnaməsi, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının Azərbaycan ərazilərinin erməni hərbi qüvvələri tərəfindən işğal edildiyini və Dağlıq Qarabağ regionunun separatçı qüvvələr tərəfindən idarə olunmasını təsdiq edən 1416 sayılı qətnaməsi və 1690 sayılı tövsiyəsinə və digər qərar və qətnamələrin qəbul olunmasına baxmayaraq, bu məkanda yerləşən bəzi MDB ölkələri fərqli mövqe sərgiləyir, kollektiv təhlükəsizliyə daxil olan ölkələrin (bir-neçəsi istisna olmaqla) fəaliyyəti isə ümumiyyətlə, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpasına xidmət etmir. Xəzərin bu günə kimi hüquqi statusunun müəyyənləşməməsi, bu birliyə qoşulmayan ölkələrə qarşı açıq - aşkar ayrı - seçkilik siyasəti, müxtəlif xarakterli siyasi təzyiqlər və digər bu kimi problemləri də əlavə etsək, onda Azərbaycanın Avrasiya Birliyi çərçivəsində geniş miqyaslı, effektiv iştirakının mümkünsüz olduğunu təsdiq etmək olar. Ən azı ona görə ki, mövcud geosiyasi situasiya ölkəmizin milli təhlükəsizlik maraqlarına tam cavab vermir. Halbuki Avrasiya inteqrasiyasının inkişafı ilk növbədə ölkələr, millətlər arasında BMT - nin qəbul etdiyi normalara uyğun olaraq sülh, təhlükəsizlik, xeyirxah qonşuluq münasibətlərinin bərqərar olmasına əsaslanmalıdır. Bu, mövcud infrastrukturdan, tranzit potensialından, regionun təbii, o cümlədən dəniz resurslarından qarşılıqlı maraq və mənafe əsasında istifadə olunmasına imkan verərdi. Aydındır ki, yalnız iqtisadi əməkdaşlığa istinadla Avrasiya ideyasını effektiv şəkildə reallaşdırmaq mümkün deyil. Bu ideyanın reallaşması eyni zamanda siyasi, mədəni, etnik, dini, ətraf mühitin qorunması, elmi - texniki və ümumən yuxarıda qeyd etdiyimiz prinsiplərin gözlənilməsini tələb edir.

Beləliklə, Avrasiya məkanında əməkdaşlığın inteqrasiya yönümlü inkişafı hər şeydən əvvəl qonşu ölkələrin milli təhlükəsizliyinin gözlənilməsinə və bütünlükdə regionun və hər bir ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisinə xidmət etməlidir. Təbii ki bütün bunların təmin olunduğu şəraitdə tam məzmunlu inteqrasiyadan və onun yarada biləcəyi əlavə üstünlüklərdən danışmaq olar.

Nəticə və təkliflər

Dünyanın geoiqtisadi strukturunun dərk edilməsinin əsasında yeni elm – geoiqtisadiyyat yaranmışdır. Geoiqtisadiyyat – hərbi güc tətbiq etmədən dünya iqtisadiyyatında əlverişli regional mövqelər (xammal və satışbazarları, nəqliyyat dəhlizləri) əldə etmək uğrunda geoiqtisadi müharibə və mübarizə haqqında elmdir. Beləliklə, əgər ölkənin iqtisadi potensialı və ya onun müəyyən hissəsi coğrafi problemlərlə bağlıdırsa, onda geoiqtisadiyyat formalaşır. Geoiqtisadiyyat ölkənin iqtisadi gücü və onun coğrafi mövqeyi arasında qarşılıqlı əlaqəni tədqiq edən kompleks elm sferasıdır

Xəzər və Qara dənizləri arasında yerləşən və Mərkəzi Asiyaya "geosiyasi açar" olan Qafqaz indi də geosiyasi və geoiqtisadi aktiv zonadır və mühüm geostrateji rol oynayır

Şimal-Cənub və Qərb-Şərq geosiyasi oxlarının kəsişməsində yerləşən Qafqaz və Xəzər XXI əsrin əvvəllərində həm dünyanın, həm də bölgənin böyük dövlətlərinin mürəkkəb geosiyasi maraqlarının meydanına çevrilmişdir

Geoiqtisadi parametrlər üzrə qiymətləndirmə aparsaq Xəzər hövzəsindəki düşərgələrarası rəqabətin əsas hədəfləri ilk növbədə:

- Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatlarına sahiblənmək, yaxud onlardan istifadə sahəsində üstün mövqeyə malik olma;
- hövzənin enerji resurslarının istehsalı və dünya bazarlarına çıxarmasında iştirak;
- enerji istehsalında istifadə edilən texnologiya və maliyyə vəsaitinə sahiblik, yaxud malik olmaq;
- hasilatın pay bölgüsü;
- bölgənin enerji ixracı marşrutlarının və nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin seçiminə təsir etmək və onların fəaliyyətinə nəzarət;
- neft-qaz istehsalı, istehlakı və ixracı sahəsindəki digər geoiqtisadi dividendlərə sahib olma və s. ibarətdir.

Bir sıra amilləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasını bölgənin geosiyasi və geoiqtisadi cəhətdən ən əhəmiyyətli və perspektivli ölkəsi hesab edirlər:

- əlverişli coğrafi, geosiyasi, geoiqtisadi, hərbi-geostrateji mövqe;
- yürütdüyü müstəqil daxili və xarici siyasət;
- zəngin təbii ehtiyatlarını, maddi, mənəvi, əmək və insan resursları,
- Şərq-Qərb alternativ nəqliyyat-kommunikasiya, tranzit və enerji dəhlizlərinin yaradılması sahəsində yürütdüyü transmilli siyasət və tutduğu düzgün mövqe;
- daxili ictimai-siyasi sabitliyi təmin etməsi, demokratik dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, bazar iqtisadiyyatı quruculuğu prinsiplərini rəhbər tutması;
- son on ildə nail olduğu dinamik sosial-iqtisadi inkişafı və gələcək inkişaf potensialı

Geosiyasi və geoiqtisadi xarakteristikanın əsas dəyər ölçüləri kimi çıxış edən bu amillər həm ölkənin dinamik inkişafını, beynəlxalq aləmdəki yeri və rolunu, həm də ikitərəfli və çoxtərəfli tərəfdaşlıq dəyərini şərtləndirir.

Son illər Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri ölkəmizin beynəlxalq aləmdə mövqeyinin daha da möhkəmlənməsi, ən nüfuzlu təşkilatlarda layiqincə təmsil olunması, siyasi sahədə böyük nailiyyətlərin qazanılması və digər uğurlarla zəngin olmuşdur. Dünyada böhran proseslərinin hələ də davam etməsi, hətta qabaqcıl ölkələrin ciddi maliyyə problemləri ilə üzləşməsi fonunda Azərbaycanın davamlı iqtisadi inkişafı, quruculuq işlərinin geniş vüsət alması, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətlənməsi son illərin nailiyyətlərini səciyyələndirən əsas amillərdəndir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "Regionun siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzinə çevrilən, dinamik və hərtərəfli inkişaf edən Azərbaycanın iqtisadi qüdrəti və fəal xarici siyasəti beynəlxalq aləmə daha sıx inteqrasiyanı, ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrin möhkəmlənməsini təmin etmişdir". Şübhəsizdir ki, bu uğurlara ümummilli lider Heydər Əliyevin inkişaf strategiyasına əsaslanan düşünülmüş və uzaqgörən siyasət nəticəsində nail olmaq mümkün olmuşdur. Ölkəmiz son 10 ildə,

yəni, tarix baxımından qısa müddət ərzində sıçrayışlı iqtisadi inkişafa nail olmuş, bütün sahələrdə köklü islahatlar apararaq mərkəzləşdirilmiş planlı sistemdən bazar iqtisadiyyatına keçidi başa çatdırmış, böyük transmilli layihələrin təşəbbüskarı və aparıcı iştirakçısı olmuş, kosmosa peyk çıxaran dövlətlər sırasına qoşulmuş, yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu gün ölkəmiz cənab Prezidentin qeyd etdiyi kimi, "...bu, mürəkkəb regionda bir sabitlik adasıdır və təbii ki, bu da davamlı iqtisadi inkişafın başlıca amillərindən biridir".

Hazırda Yeni Dunyanın yeni qaydalarla tənzimlənməsi şəraitində geoiqtisadi siyasətin bütün potensialı milli və regional iqtisadi mənafehlərin uyğunluğunun dünya miqyasında müdafiə olunmasına yönəldilməli, bütün siyasi və iqtisadi diplomatiyanın hərəkətverici qüvvəsinə çevrilməlidir. Bu mənada, Qafqazla, xüsusən, Cənubi Qafqaz regionu ilə bağlı yeridilən geoiqtisadi siyasət diqqəti cəlb edir. Hazırda Azərbaycanın iqtisadi diplomatiyası geoiqtisadiyyat konsepsiyasını hazırlayarkən onunun milli iqtisadi mənafehlərini dəqiq və hərtərəfli dərk etməli və belə bir mühüm prinsipdən cıxış etməlidir: milli iqtisadi mənafehlər yalnız başqa tərəfin milli iqtisadi mənafehlərinə qarşılıqlı hörmət şəraitində uğur qazana bilər. İndiki geoiqtisadi vəziyyətdə Azərbaycanın milli iqtisadi mənafehlərinə aşağıdakıları da daxil etmək olar:

- ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası və onun qorunmasını təmin etmək;
- bazar iqtisadiyyatının inkişafını və onun regional inteqrasiya proseslərinə qoşulmasını sürətləndirmək;
- respublikada siyasi sabitliyin daha da möhkəmləndirilməsi və iqtisadi islahatların donməzliyinə təminat verən siyasi və iqtisadi demokratiyanı inkişaf etdirmək;
- Azərbaycan iqtisadiyyatının yeniləşən beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində fəal və tam hüquqlu iştirakını təmin etmək.

Məlumdur ki, bu gün Azərbaycan onunun geoiqtisadi mövqeyinə görə bir çox ölkələrin, daha dəqiq deyilsə, ABŞ, Rusiya, İran və Türkiyə kimi dövlətlərin siyasi-iqtisadi maraqlarının toqquşduğu bir bölgəyə çevrilmişdir. Geoiqtisadi məkanda

milli iqtisadi mənafeələr balansının obyektiv qiymətləndirilməsi baxımından xarici tərəfdaşlarla sabit iqtisadi əlaqələrin yaradılmalıdır. Bunu əsas götürərək ölkəmizdə milli iqtisadi mənafeələr baxımından xarici iqtisadi siyasətimizin aşağıdakı istiqamətlərini göstərmək istərdik:

– Geoiqtisadi baxımdan MDB dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələri normal saxlamaq son dərəcə vacibdir. İki əsrə yaxın əvvəlcə Rusiya imperiyasında, sonra isə keçmiş SSRİ-nin tərkibində yaşamış Azərbaycan ucun bu, olduqca həyati tələbatdır. Unudulmamalıdır ki, türk dünyası dövlətlərinin böyük əksəriyyəti MDB məkanında yerləşir;

– “İpək yolu”nun üstündə yerləşən, zəngin təbii ehtiyatları olan Azərbaycan Avropa dövlətlərinin iqtisadi maraqlarından faydalanmağın yollarını axtarmaq istiqamətində geostrateji araşdırmalar aparmalıdır;

– ABŞ-ın Qafqaz regionuna, xüsusilə, Azərbaycana strateji nüfuz bölgəsi kimi baxdığını və Azərbaycan gərəkliliyinə artan iqtisadi marağını nəzərə almaq olduqca vacibdir;

– Azərbaycan özünün milli iqtisadi mənafeələrini Şərqi xarici iqtisadi siyasətinə istiqamətləndirməlidir. Asiya və Afrikanın islam dövlətləri ilə intensiv iqtisadi əlaqələr saxlanılmalıdır. Güclü Azərbaycanın formalaşması onun müasir geoiqtisadi reallıqlarını düzgün nəzərə alan yetkin milli iqtisadi mənafeələrindən, onların reallaşması mexanizmindən çox asılıdır.

Azərbaycanın milli iqtisadi mənafeələrinin həyata keçirilməsi, geoiqtisadi inkişaf səviyyəsində uğur qazanmasının əhəmiyyəti daha çox müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlər səviyyəsində uzə çıxır. Bu mənada, ölkəmizin geoiqtisadi inkişafını özündə əks etdirən neft strategiyası milli iqtisadi mənafeələrlə yanaşı, koalisiya(dövlətlərarası) mənafeyini də özündə əks etdirir. Bu da ölkənin milli iqtisadi mənafeələrinin nəinki bu gün və sabah, habelə yaxın və uzaq perspektivdə reallaşması diapazonunu genişləndirir. Belə şəraitin özü ölkənin iqtisadi diplomatiyasının formalaşmasına və inkişafına yol açır. Təsadufi deyil ki, 1994-cü ildən etibarən

Azərbaycanda “neft diplomatiyası” deyilən anlayış özünə geniş yer tapdı. Belə diplomatiya nəticəsində Azərbaycan lider-dövlət mövqeyi əldə etdi, regionda güclü geoiqtisadi inkişafa nail oldu. Azərbaycan iqtisadiyyatının tam təkrar istehsal sistemi kimi butunlukdə xarici iqtisadi əlaqələrə, ayrılıqda isə geoiqtisadi inkişafa uyğunlaşdırılması milli iqtisadi mənafeələrin reallaşmasının mühüm təzahürüdür. Burada geoiqtisadi və beynəlxalq rəqabətə girmək, milli iqtisadiyyatımızın dünyanın UDM-də bir qədər çox xüsusi cəkiyə malik olması əsas məqsəd hesab edilir. Bu vəziyyət geoiqtisadiyyatda və butunlukdə dünya iqtisadiyyatında Azərbaycanın hansı üstün statusla çıxış etməsi öz ifadəsini tapa bilər. Sozsuz ki, belə analitik baxış, ilk növbədə, geoiqtisadiyyat səviyyəsində özünü göstərməlidir. Geoiqtisadiyyat səviyyəsində Azərbaycan iqtisadiyyatının inteqrasiyalaşma motivləri ölkənin biznes strukturları təmsalında öz ifadəsini tapa bilər. Belə motivləşmənin reallaşması ayrı-ayrı subyektlərin deyil, yalnız butunlukdə milli iqtisadiyyatın vəziyyətinin ümumi səviyyəsi ilə əlaqədar ola bilər. Bu mənada, respublikanın təsərrüfat subyektlərinin motivləri və stimulları həmin subyektlərin ifadə etdirdikləri dövlətin geoiqtisadiyyat prosesi ilə birbaşa əlaqələndirilir.

Regional və qlobal miqyasda ölkənin iqtisadi inkişafının müqayisəli üstünlüyü geoiqtisadiyyatda həmin ölkənin müasir inteqrasiyalaşma motivlərinin əsaslarından birinə çevrilir. Burada milli iqtisadiyyatın mikro subyektləri (firmalar, şirkətlər, korporasiyalar) beynəlxalq miqyasda böyük nailiyyətlər qazanırlar. Butunlukdə milli iqtisadiyyatda müasir inteqrasiyalaşma motivləri xarici iqtisadi əlaqələr vasitəsi ilə milli iqtisadi mənafeələrin reallaşması imkanlarını gücləndirir, ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Həsənov Ə., Geosiyasət. Dərslik, Bakı 2014
2. Гаджиев Ш.Г., «Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития» , Киев, «Экспрес-объява», 2000 г.
3. Ваграмов Ə., “Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika” (monoqrafiya), Bakı 1997
4. Kərimli İ., Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası və milli iqtisadi mənafeələr problemi. Azərbaycanın Vergi jurnalı. 3/2012. Səh.131-144.
5. Сапир, Е.В. Мировая экономика: геоэкономический подход Текст.: Учеб. пособие // Ярослав. гос. ун-т. Ярославль, 2003.
6. Сапир, Е.В. Геоэкономическое измерение локальных систем: теория и методология глобально-локального анализа Текст. // Ярослав. гос. ун-т.- Ярославль, 2004.
7. Сапир, Е.В. Геоэкономическая теория (гнесеологические корни современной геоэкономической концепции)//Безопасность Евразии.2003. №2 (апрель-июнь).
8. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский ; пер. с англ. О. Ю. Уральской. - М.: Междунар. отношения, 2006. - 256 с.
9. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство [Текст] / З. Бжезинский; [пер. с англ. Е .А. Нарочницкой, Ю. Н. Кобякова]. - М.: Междунар. отношения, 2006. - 288 с.
10. Кочетов Э. Г. Геоэкономика: освоение мирового экон. пространства : учебник для вузов по курсу "Мировая экономика" / Э. Г. Кочетов. - М.: Норма, 2006. - 528 с.
11. Кочетов Э. Г. Геоэкономический (глобальный) толковый словарь. (Основы высоких геоэкономических технологий современного бизнеса):

- сб. стратегических понятий-новелл / Э. Г. Кочетов. - Екатеринбург: Уральский рабочий, 2006. - 504 с.
12. Щетинин В. Д. Экономическая дипломатия: учебное пособие / В.Д.Щетинин. - М. : Междунар. отношения, 2001. - 280с.
 13. Michael Cohen. The effect of oil revenues on transition economics: the case of Azerbaijan // "Geopolitics of energy" Journal, №6, June 2006
 14. STRATEJİ TƏHLİL, Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinə, beynəlxalq münasibətlərə dair analitik jurnal, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Say 7-8, 2014
 15. AZERBAIJAN FOCUS, Beynəlxalq münasibətlərə dair jurnal, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi 2010
 16. www.stat.gov.az
 17. www.economy.gov.az
 18. www.sam.az

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена исследованию геоэкономических аспектов внешнеэкономической политики Азербайджана. В этих целях в первой главе диссертации анализируются геоэкономические аспекты внешнеэкономической политики, раскрываются реальные геоэкономические интересы глобальных и региональных центров силы в регионе, исследованы геоэкономические позиции и основные направления внешнеэкономической доктрины Азербайджана.

Вторая глава диссертации посвящена комплексному изучению внешней торговли страны, реализуемых транснациональных проектов и инвестиционного сотрудничества и их роли в повышении геоэкономического лидерства Азербайджана. В третьей главе исследуются геоэкономическая эффективность многовекторной интеграционной политики Азербайджана, обосновывается приоритет вектора сотрудничества с Европейским Союзом, а также рассматриваются геоэкономические процессы, происходящие в Евразийском пространстве в контексте геоэкономических интересов республики.

На основе проведённого анализа обосновываются ряд концептуальных положений и выводов.

REZUME

The dissertation work is devoted to investigation of geo-economic aspects of foreign policy of Azerbaijan. In the first chapter of the thesis analyzes the geo-economic aspects of foreign policy, disclosed the real geo-economic interests of global and regional centers of power in the region studied geo-economic position, and the main directions of foreign economic doctrine of Azerbaijan.

The second chapter is devoted to the complex study of foreign trade realized transnational proetov and investment cooperation and their role in enhancing the geo-economic leadership of Azerbaijan.

The third chapter examines the effectiveness of geo-economic integration of multi-vector policy of Azerbaijan, justified the priority vector of cooperation with the European Union, and considered geo-economic processes in the Eurasian space in the context of geo-economic interests of the republic.

On the basis of the analysis substantiates a number of conceptual propositions and conclusions.

REFERAT

Müasir dünya iqtisadiyyatında köhnəlmiş geosiyasət modeli öz mövqələrini tədricən itirərək yerini beynəlxalq münasibətlərin yeni konseptual modelinə - geoiqtisadiyyata təhvil verməkdədir. Yeni texnologiyalar, yeni çağırışlar və yeni imkanlar əsri hesab edilən XXI əsrdə çoxlu sayda ölkələr artıq dünya məkanında öz mövqələrini, bu və ya digər inteqrasiya qruplaşmalarında iştiraklarını resursların, gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsü, rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi kontekstində nəzərdən keçirirlər. Dünyanın geoiqtisadi strukturunun dərk edilməsinin əsasında yeni elm – geoiqtisadiyyat yaranmışdır. Geoiqtisadiyyat – hərbi güc tətbiq etmədən dünya iqtisadiyyatında əlverişli regional mövqələr (xammal və satışbazarları, nəqliyyat dəhlizləri) əldə etmək uğrunda geoiqtisadi müharibə və mübarizə haqqında elmdir.

Beləliklə, əgər ölkənin iqtisadi potensialı və ya onun müəyyən hissəsi coğrafi problemlərlə bağlıdırsa, onda geoiqtisadiyyat formalaşır. Geoiqtisadiyyat ölkənin iqtisadi gücü və onun coğrafi mövqeyi arasında qarşılıqlı əlaqəni tədqiq edən kompleks elm sferasıdır. Bununla yanaşı, o mikro və makro səviyyələrdə davamlı inkişafı təmin etmək üçün təbii və insan resurslarından effektiv istifadə üsullarını öyrənir.

Fikrimizcə, bu yanaşma, faktiki olaraq, müstəqil Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyası və siyasətində də daha parlaq nəzərə çarpır və effektiv surətdə tətbiq edilir. Milli maraqların yüksək səviyyədə təmin olunduğu effektiv geoiqtisadi strategiya sayəsində Azərbaycan regional liderə, mühüm regional investora çevrilmiş, ölkəmizin geoiqtisadi əlaqələrinin dərəcəsi artmışdır. Çoxvektorlu regional iqtisadi inteqrasiya siyasəti nəticəsində geoiqtisadi əlaqələrimizin coğrafiyasının şaxələnməsi, müvafiq olaraq geoiqtisadi nüfuzumuzun arsenalını gücləndirir. Bu nöqtəyi-nəzərdən xarici iqtisadi siyasətin formalaşdırılmasında geoiqtisadi amillərin araşdırılması aktual tədqiqat vəzifələrindəndir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti təşkil edir. Tədqiqatın predmeti kimi isə Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin formalaşmasında geoiqtisadi amillərinin rolunun öyrənilməsi çıxış edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətində geoiqtisadi amillərin rolunun öyrənilməsi və bu kontekstdə xarici iqtisadi siyasətin perspektivlərinin araşdırılmasından ibarətdir. Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün tədqiqat işi qarşısında aşağıdakı konkret vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Xarici iqtisadi siyasətin mahiyyəti, nəzəri əsasları və onu formalaşdıran geoiqtisadi amilləri tədqiq etmək;
- Qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqlarının təhlil edilməsi;
- Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyinin və bundan irəli gələrək xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərinin tədqiq edilməsi;
- Azərbaycanın geoiqtisadi əlaqələri sistemində xarici ticarətin kompleks təhlil edilməsi;
- Geoiqtisadi maraqların reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığının təhlil edilməsi;
- Prioritet geoiqtisadi vektor kimi Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlığın inkişaf perspektivlərinin araşdırılması;
- Azərbaycanın çoxvektorlu inteqrasiya siyasətinin geoiqtisadi effektivliyi və perspektivlərinin tədqiq edilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin geoiqtisadi parametrləri sistemli şəkildə təhlil edilmiş və geoiqtisadi amillər kontekstində bu siyasətin perspektivləri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası. Mövzu ilə əlaqədar yerli və xarici tədqiqatçıların məqalələrindən, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye

Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabat materiallarından geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələrindən Azərbaycanın geoiqtisadi siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və xülasədən ibarətdir.

Birinci fəsildə xarici iqtisadi siyasətin geoiqtisadi aspektləri, qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqları, Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyi və xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətləri tədqiq edilmişdir.

İkinci fəsildə Azərbaycanın geoiqtisadi əlaqələri sistemində xarici ticarəti, həyata keçirilən transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığı kompleks təhlil edilmişdir.

Üçüncü fəsildə Azərbaycanın çoxvektorlu inteqrasiya siyasətinin geoiqtisadi effektivliyi, prioritet geoiqtisadi vektor kimi Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlığın inkişaf perspektivləri, Mərkəzi Avrasiya məkanında yeni inteqrasiya təşəbbüsü Azərbaycanın geoiqtisadi maraqları kontekstində araşdırılmışdır.